

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

(повне найменування вищого навчального закладу)

факультет політичних наук

(повне найменування інституту, назва факультету (відділення))

кафедра історії

(повна назва кафедри (предметної, циклової комісії))

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри історії

І.С. Міронова

“ ” 20 року

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття ступеня вищої освіти

магістр

(ступінь вищої освіти)

на тему: **ІННОВАЦІЙНІ ДИДАКТИЧНІ ПІДХОДИ У ФОРМУВАННІ
НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ
ПРИ ВИВЧЕННІ ТЕМИ:
«ВІЛЬНОКОЗАЦЬКИЙ РУХ (1917–1918 РР.) В УКРАЇНІ»**

Керівник:

д. і. н., проф.

Пархоменко Владислав

Анатолійович

(вчене звання, науковий ступінь, П.І.Б.)

Рецензент:

Директор Миколаївської

гімназії № 57

імені Т. Г. Шевченка

Малахов Андрій Анатолійович

(посада, вчене звання, науковий ступінь, П.І.Б.)

Виконав:

студент VI курсу групи 633 М

Маніяк Віталій Сергійович

(П.І.Б.)

Спеціальності:

014. 03. Середня освіта (Історія та
громадянська освіта)

(шифр і назва спеціальності)

ОПП:

«Історія та громадянська освіта.

Правознавство»

Миколаїв – 2025 рік

“ ” 2025 року

(прізвище, ім'я, по батькові)

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень) не планується

6. Консультанти розділів проєкту (роботи)

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис	
		завдання видав	завдання прийняв
Вступ	Пархоменко В. А.		
Розділ 1	Пархоменко В. А.		
Розділ 2	Пархоменко В. А.		
Розділ 3	Пархоменко В. А.		
Висновки	Пархоменко В. А.		

7. Дата видачі завдання 16.06.2025**КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН**

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів проєкту (роботи)	Примітка
1.	Вступ до кваліфікаційної роботи	Вересень 2025	
2.	Розділ 1. Наукова розробка проблематики дослідження	Вересень 2025	
3.	Розділ 2. Компетентнісний підхід як інноваційна освітня парадигма у процесі формування національної ідентичності здобувачів освіти	Вересень 2025	
4.	Розділ 3. Ідеї козацької демократії у Вільнокозацькому русі 1917-1918 рр. як чинник формування національної ідентичності здобувачів освіти	Жовтень 2025	
5.	Висновки	Жовтень 2025	
6.	Переддипломна практика	27.10 – 09.11. 2025	
7.	Оформлення списку використаних джерел та літератури, додатків	Жовтень 2025	
8.	Попередній захист	12.11.2025	
9.	Рецензія на дипломну роботу	21.11.2025	
10.	Захист дипломної роботи	18.12.2025	

Здобувач

(підпис)

Маніяк В.С.

(прізвище та ініціали)

Керівник проєкту (роботи)

(підпис)

Пархоменко В.А.

(прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ І	
НАУКОВА РОЗРОБКА ПРОБЛЕМАТИКИ ДОСЛІДЖЕННЯ	11
1.1. Історіографія проблематики дослідження.....	11
1.2. Джерельна база	29
1.3. Методологія дослідження.....	43
РОЗДІЛ ІІ	
КОМПЕТЕНТНІСНИЙ ПІДХІД ЯК ІННОВАЦІЙНА ОСВІТНЯ ПАРАДИГМА У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ.....	51
2.1. Компетентнісний підхід як засіб формування активної громадянської позиції	51
2.2. Міждисциплінарний підхід: як механізм реалізації компетентнісного навчання у контексті розвитку емоційно-ціннісного ставлення до національної історії	64
2.3. Проєктно-орієнтоване навчання як педагогічний інструмент формування національної ідентичності здобувачів освіти	77
РОЗДІЛ ІІІ	
ІДЕЇ КОЗАЦЬКОЇ ДЕМОКРАТІЇ У ВІЛЬНОКОЗАЦЬКОМУ РУСІ 1917-1918 РР. ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ.....	90
3.1. Історико-міфологічна спадковість як чинник формування ідейної основи Вільнокозацького руху.....	90
3.2. Генеза та організаційні засади діяльності Вільного козацтва у 1917-1918 рр.....	109
ВИСНОВКИ	127
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	131
ДОДАТКИ	155

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

УЦР – Українська Центральна Рада

УГВК – Український генеральний військовий комітет

ЦДАВО – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

ВКР – Вільнокозацький рух

ВК – Вільне козацтво

НУШ – Нова українська школа

КП – компетентнісний підхід

МК – міждисциплінарні компетентності

ПОН – проєктно-орієнтоване навчання

ІКТ – інформаційно-комунікаційні технології

НІ – національна ідентичність

НС – національна свідомість

ММК – методи міждисциплінарної координації

КМЗ – комплекс методичного забезпечення

ВСТУП

В умовах сучасних глобалізаційних викликів та боротьби України за свій суверенітет та територіальну цілісність проблема збереження та відтворення національної ідентичності постає як одна з визначальних у системі державної освітньої політики. Формування громадянина з чіткою національною самосвідомістю, здатного до критичного мислення та активної громадянської позиції, є стратегічним завданням освітнього процесу, що набуває особливої ваги у кризових суспільно-історичних обставин. В цій перспективі інноваційні дидактичні підходи до вивчення української історії стають не лише педагогічним інструментом, а й механізмом культурно-цивілізаційної спадкоємності, який забезпечує інтеграцію традицій минулого в актуальний освітньо-виховний контекст.

Проблематика дослідження обумовлена тим, що національна ідентичність не є сталим феноменом, а виступає динамічною конструкцією, яка формується та трансформується у процесі суспільних змін. В умовах російсько-української війни питання національно-патріотичного виховання здобувачів освіти у дусі демократизму та історичної відповідальності набуває особливого осмисленого навантаження. Освітнє середовище у цьому сенсі виконує функцію культурно-націєтворчого простору, де поєднуються інтелектуальний, ціннісний та діяльнісний компоненти виховання. Одним із ключових історичних сюжетів, який має значний потенціал для розвитку національної свідомості учнівської молоді, є Вільнокозацький рух 1917-1918 рр. Він постає як історико-політичне явище, що синтезувало у собі багатовікові традиції українського козацтва та демократичні ідеї модерної доби.

Вільне козацтво стало унікальною формою громадського самоорганізованого опору більшовизму та водночас засобом утвердження самоврядності українських громад у період революційних потрясінь початку XX ст.

З наукової точки зору, Вільнокозацький рух репрезентує феномен історичного симбіозу національної ідеї та демократичних практик. Його ідейна спадщина розкриває ціннісні орієнтири, що здатні актуалізуватися у сучасному освітньому процесі: від прагнення до свободи і самовизначення до солідарності та відповідальності за долю нації. Важливо зазначити, що в історіографії руху досі недостатньо опрацьованими залишаються питання його ідеологічного потенціалу, суспільно-політичних функцій і, особливо, дидактичного застосування у контексті сучасної педагогіки.

У педагогічному вимірі дослідження Вільнокозацького руху відкриває можливості для реалізації інноваційних стратегій. Компетентнісний підхід дозволяє інтегрувати знання про історичні події у практику формування громадянських умінь і навичок; міждисциплінарний підхід забезпечує синергію історії та педагогіки; проєктне навчання відкриває простір для творчої діяльності учнів. Спрямованої на осмислення та реконструкцію історичних подій у контексті сучасних суспільних реалій. Наукове осмислення проблеми інноваційних дидактичних підходів у формуванні національної свідомості через вивчення теми «Вільнокозацький рух 1917-1918 рр. в Україні» виявляється методологічно і практично значущим. Дозволяє з одного боку – розкрити історичні витоки демократичних традицій українського народу, а з іншого – окреслити шляхи інтеграції цих традицій у сучасний освітній процес як засобу духовно-ціннісної консолідації українського суспільства.

Актуальність теми зумовлена сучасними викликами українського суспільства, де питання національної свідомості та ідентичності є ключовими для консолідації нації. В умовах сучасних трансформацій освітня сфера стає провідним чинником виховання громадянина, здатного до активної участі в суспільному житті. Особливого значення набуває вивчення маловідомих сторінок історії, зокрема Вільнокозацького руху 1917-1918 рр., який уособлював прагнення українців до самоврядування, демократизму та захисту національних інтересів. Ідейний та виховний потенціал цього руху

залишається недостатньо реалізованим, проте саме він може виступати вагомим засобом формування патріотичних цінностей у здобувачів освіти.

Інноваційні дидактичні підходи (компетентнісний, міждисциплінарний, проєктний) створюють можливості для інтеграції історичного досвіду Вільного козацтва у сучасний навчально-виховний процес, визначає як наукову, так і практичну значущість дослідження.

Метою дослідження є комплексне осмислення змісту компетентнісного, проєктного та міждисциплінарного підходів у контексті формування та поглиблення національної самоідентифікації учнів закладів загальної середньої освіти, а також здійснення ретроспективного аналізу Вільнокозацького руху 1917-1918 рр., як одного з визвольних виявів самобутності українського народу у процесі відстоювання національної ідентичності.

Завдання дослідження:

- здійснити аналіз стану наукової розробки проблеми, висвітливши історіографічні підходи до вивчення феномену Вільнокозацького руху 1917-1918 рр. у вітчизняній та зарубіжній історичній науці;
- визначити та охарактеризувати джерельну базу дослідження, класифікувати основні групи джерел та оцінити їх евристичний потенціал для розкриття теми;
- проаналізувати доцільність використання загальнофілософських, загальнонаукових та спеціально-історичних методів у процесі комплексного вивчення проблематики;
- дослідити сутність компетентнісного підходу як інноваційної освітньої парадигми;
- розкрити потенціал міждисциплінарного підходу як механізму реалізації компетентнісного навчання;
- проаналізувати можливості проєктно-орієнтованого навчання у контексті формування національної ідентичності здобувачів освіти;

- окреслити історико-міфологічну спадковість козацької традиції, з'ясувати її вплив на формування ідейно-ціннісних засад Вільнокозацького руху 1917-1918 рр.
- визначити генезу та організаційні засади Вільного козацтва, визначити його роль як чинника відродження демократичних ідей;
- узагальнити результати дослідження.

Об'єктом дослідження виступає процес формування національної ідентичності здобувачів освіти в умовах сучасного освітнього процесу, що охоплює взаємодію освітнього змісту, педагогічних підходів, культурних цінностей та соціально-політичних чинників, які визначають ставлення національної свідомості молоді. У межах цього процесу особливе значення надається історичній освіті як провідному фактору формування ідентичності, зокрема вивченню теми «Козацько-демократичні ідеї Вільнокозацького руху 1917-1918 рр.», що розглядається як приклад застосування інноваційних освітніх практик, спрямованих на актуалізацію історичної пам'яті, розвиток громадянської відповідальності та виховання патріотичних цінностей.

Предмет дослідження – інноваційні дидактичні підходи, що використовуються у процесі формування національної свідомості учнівської молоді засобами історичної освіти, зокрема під час вивчення теми «Вільнокозацький рух (1917 – 1918 рр.) в Україні». У межах предметного поля аналізується змістове наповнення, методичні прийоми, форми організації навчальної діяльності та сучасні педагогічні технології, спрямовані на актуалізацію національно значущих історичних цінностей, формування патріотичних орієнтацій, розвиток критичного мислення, рефлексії та особистісного ставлення до історичного минулого українського народу.

Хронологічні межі дослідження охоплюють 1917 – 1918 рр. – період становлення та активного розвитку Вільнокозацького руху як суспільно-політичного та військово-громадського феномену доби Української революції. Нижньою хронологічною межею виступає 1917 рік – час виникнення організаційних структур Вільного козацтва в умовах суспільної

трансформації після падіння самодержавства, коли козацькі загони постають як форма місцевого самоврядування, самооборони та національного самоусвідомлення. Верхня межа – 1918 рік – відзначає період найвищої активності руху, його інституційного оформлення, поширення на території Центральної та Лівобережної України, а також поступового згортання діяльності під тиском зовнішньополітичних обставин і зміни владних режимів.

Територіальні межі дослідження охоплюють простір Центральної та Лівобережної України, насамперед Київщину, Полтавщину, Черкащину та частково Чернігівщину та Півдня України, зокрема, Катеринославщина, Херсонщина, що стали осередками активного функціонування Вільнокозацьких формувань, носіями ідей громадського самоуправління, самоорганізації та захисту української державності.

Методологічна основа дослідження спирається на фундаментальні принципи історико-педагогічного пізнання: об'єктивності, що забезпечує опору на достовірні джерела та фактичний матеріал; історизму, який передбачає розгляд подій у контексті конкретних соціально-політичних реалій початку ХХ ст.; детермінізму, що дозволяє простежити причинно-наслідкові зв'язки між розвитком Вільнокозацького руху та процесами національної самоідентифікації; соціокультурного підходу, який враховує вплив суспільних цінностей, традицій та ментальних установок на освітній процес; аксіологічного підходу, зорієнтованого на виявлення виховного потенціалу історичних подій і постатей.

У роботі використано комплекс загальнонаукових методів (аналіз, синтез, індукція, дедукція, порівняння, моделювання, узагальнення) та спеціально-історичних (історико-хронологічний, порівняльно-типологічний, структурно – системний, ретроспективний). Їх поєднання забезпечує цілісне осмислення процесу формування національної свідомості в освітньому середовищі через призму історико-педагогічного досвіду.

Наукова новизна дослідження полягає у здійсненні цілісного науково-методичного аналізу інноваційних дидактичних підходів, спрямованих на

формування національної свідомості учнівської молоді засобами історичної освіти на прикладі вивчення теми «Вільнокозацький рух (1917 – 1918 рр.)». Вперше запропоновано модель інтеграції історико-культурного змісту з інноваційними технологіями навчання (інтерактивними, проектними, ігровими, сенсорно-дослідними), що забезпечують емоційно-ціннісне засвоєння матеріалу, розвиток національно-патріотичної компетентності та критичного мислення учнів.

Практичне значення дослідження визначається можливістю застосування отриманих результатів у розробці навчально-методичних матеріалів, авторських програм і проєктів національно-патріотичного спрямування, удосконаленні курсів історії України, громадянської освіти та педагогічної практики. Матеріали дослідження можуть бути використані у подальших наукових розвідках з проблем інноваційної дидактики, формування національної свідомості та модернізації історичної освіти в умовах Нової української школи.

Апробація результатів дослідження.

1. Маніяк В. С. Демократичні ідеї Вільно-козацького руху ХХ століття у процесі сучасної євроінтеграції України // Історія України та Європи в контексті збереження європейських цінностей : тези доп. Міжнар. наук. конф. (Миколаїв, 8 листопада 2024 р.) / у рамках міжнар. проєкту Erasmus+ за напрямом Jean Monnet «Implementation of European values as a basis of democracy in Ukraine». Миколаїв : Вид-во УНЧ ім. Петра Могили, 2024. С. 47–51¹.

2. Маніяк В. С., Пархоменко В. А. Українознавство як інструмент формування національної ідентичності учнів // Нові горизонти освіти: досвід, реалії, перспективи : матеріали І Всеукр. пед. читань за міжнар. участю пам'яті

¹ Маніяк В. С. Демократичні ідеї Вільно-козацького руху ХХ століття у процесі сучасної євроінтеграції України // Історія України та Європи в контексті збереження європейських цінностей : тези доп. Міжнар. наук. конф. (Миколаїв, 8 листопада 2024 р.) / у рамках міжнар. проєкту Erasmus+ за напрямом Jean Monnet «Implementation of European values as a basis of democracy in Ukraine». Миколаїв : Вид-во УНЧ ім. Петра Могили, 2024. С. 47–51.

проф. Євгенії Коваленко (Ніжин, 12 березня 2025 р.) / за ред. Ю. Г. Новгородської, О. В. Самойленко. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2025. С. 79–84².

3. Маніяк В. Формування національної ідентичності у здобувачів освіти (на прикладі вивчення проблематики Вільнокозачого руху початку XX століття): методичний коментар // Європейські цінності в Україні: історичний аспект : тези доп. Міжнар. наук. конф. (Миколаїв, 17 червня 2025 р.) / у рамках міжнар. проєкту Erasmus+ за напрямом Jean Monnet «Implementation of European values as a basis of democracy in Ukraine». Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2025. С. 109–113³.

4. Маніяк В. Ідейні та фактологічні витоки Вільнокозачого руху XVIII–XIX ст. через призму національного самоусвідомлення // Старожитності Лукомор'я. Миколаїв. 2025. №3. С. 37–48⁴.

5. Пархоменко В. А., Маніяк В. С. Компетентнісний підхід як дидактична стратегія на уроках історії: теоретико-методичний аналіз (на прикладі теми Вільнокозацького руху 1917–1918 рр.). Наукові інновації та передові технології. Серія: Педагогіка. 2025. № 8(48). С. 2094–2108⁵.

² Маніяк В. С., Пархоменко В. А. Українознавство як інструмент формування національної ідентичності учнів // Нові горизонти освіти: досвід, реалії, перспективи : матеріали I Всеукр. пед. читань за міжнар. участю пам'яті проф. Євгенії Коваленко (Ніжин, 12 березня 2025 р.) / за ред. Ю. Г. Новгородської, О. В. Самойленко. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2025. С. 79–84.

³ Маніяк В. Формування національної ідентичності у здобувачів освіти (на прикладі вивчення проблематики Вільнокозачого руху початку XX століття): методичний коментар // Європейські цінності в Україні: історичний аспект : тези доп. Міжнар. наук. конф. (Миколаїв, 17 червня 2025 р.) / у рамках міжнар. проєкту Erasmus+ за напрямом Jean Monnet «Implementation of European values as a basis of democracy in Ukraine». Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2025. С. 109–113

⁴ Маніяк В. Ідейні та фактологічні витоки Вільнокозачого руху XVIII–XIX ст. через призму національного самоусвідомлення // Старожитності Лукомор'я. Миколаїв. 2025. №3. С. 37–48

⁵ Пархоменко В. А., Маніяк В. С. Компетентнісний підхід як дидактична стратегія на уроках історії: теоретико-методичний аналіз (на прикладі теми Вільнокозацького руху 1917–1918 рр.). Наукові інновації та передові технології. Серія: Педагогіка. 2025. № 8(48). С. 2094–2108.

6. Parkhomenko V., Maniyak V. Free Cossacks movement in Ukraine 1917–1918: historiographic interpretations. *Danish Scientific Journal*. 2025. № 99. P. 26–32⁶.

Структура курсової роботи. Мета, предмет і завдання дослідження зумовили структуру роботи, яка складається зі вступу, трьох розділів (восьми підрозділів) основної частини, висновків, списку використаних джерел та літератури (181 найменувань) та додатків. Загальний обсяг дослідження – 173 сторінок. Обсяг основного тексту роботи – 119 сторінок.

⁶ Parkhomenko V., Maniyak V. Free Cossacks movement in Ukraine 1917–1918: historiographic interpretations. *Danish Scientific Journal*. 2025. № 99. P. 26–32.

РОЗДІЛ І

НАУКОВА РОЗРОБКА ПРОБЛЕМАТИКИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія проблематики дослідження

Українська ментальність перебуває у фазі глибинного переосмислення національної ідентичності – процесу, що розпочався ще наприкінці ХХ століття після здобуття Україною незалежності.

У цьому контексті дослідження О. Газізової та С. Фоцій дають підстави для переконання у нагальній потребі інтеграції українознавчих практик як ефективного інструменту формування національної та громадянської ідентичності молодого покоління⁷.

Розпочати огляд доцільно з аналізу одного з ключових інструментів, здатних істотно прискорити процес кристалізації національної самоідентифікації серед учнівської молоді – компетентнісного підходу. Теоретичне обґрунтування поняття «компетенція» та «компетентність», а також розмежування їхніх спільних і відмінних характеристик, представлено у працях низки науковців, зокрема Б. Грудиніна⁸, С. Лейка⁹, М. Голованя¹⁰.

Серед іноземних дослідників, які зробили значний внесок у розвиток теорії компетентнісного підходу, варто відзначити Р. Бадера¹¹ і Д. Мертенса¹². У контексті вищої та середньої освіти теоретичні засади цього підходу були сформовані провідними українськими вченими, такими як В. Кремень¹³, Ф.

⁷ Газізова О., Фоцій С. Українознавчі практики у сфері утвердження національної та громадянської ідентичності молоді // Українознавчий альманах. 2024. № 35 (2). С. 16–23.

⁸ Грудинін Б. О. Компетентнісний підхід: сутність вихідних понять та положень // Наукові записки. 2015. Т.2. № 7. С.140–146.

⁹ Лейко С. В. Поняття «компетенція» та «компетентність»: теоретичний аналіз // Педагогічний процес: теорія і практика. 2013. Вип. 4. С. 128–135.

¹⁰ Головань М. С. Компетенція та компетентність: порівняльний аналіз понять // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2011. № 8. С. 224–233.

¹¹ Bader, F., & Hamada, H. (2015). *Competency Based Approach between Theory and Practice*. Journal of Teacher Training, 44(A), 7–19.

¹² Mertens, D. (2015). *Evaluation of competence-based teaching in higher education: From theory to practice*. Evaluation and Program Planning, 52, 8–15.

¹³ Кремень В. Формування цифрової компетентності у школі: кадрові виклики і відповіді для України // Український педагогічний журнал. 2021. № 4. С. 6–28.

Філатова, В. Лугова¹⁴, О. Пометун¹⁵, І. Гушлевська¹⁶, В. Вербицький¹⁷, Г. Зайчук¹⁸, О. Овчарук¹⁹, О. Сосніна²⁰, Н. Табачук, А. Хуторський, М. Золочевська²¹ та С. Фурдуй²². Крім того, аналіз ключових понять цього підходу в систему освіти розглянули у своїх роботах І. П'янковська²³, О. Гулай²⁴, І. Клак²⁵, Н. Побірченко²⁶.

Заслуговує на увагу робота В. Петрука²⁷, присвячена теоретико-методичним основам формування базових професійних компетентностей фахівців технічних спеціальностей. Окремо, можемо виділити дослідження О.

¹⁴ Лугова В. М. Розвиток лідерської компетентності менеджера: сучасні підходи // Сучасні проблеми управління підприємствами: теорія та практика : матеріали міжнар. науково-практ. конф., 18–19 бер. 2019 р. : тези допов. Харків: ФОП Панов А.М., 2019. С. 197–199.

¹⁵ Пометун О. І. Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки // Вісник програм шкільних обмінів. 2005. № 23. С. 18.

¹⁶ Гушлевська І. Поняття компетентності у вітчизняній та зарубіжній педагогіці // Шлях освіти. 2004. № 3. С. 22.

¹⁷ Вербицький В. В. Дослідницька компетентність старшокласників як засіб формування особистості // Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал: матеріали звіт. наук.-практ. конф. Ін-ту проблем виховання НАПН України. Івано-Франківськ: Типовіт, 2012. Вип. 2. С. 43–47.

¹⁸ Zajchuk H. M. Formation of Professional Competence of Future Marketers in Tourism Sphere during Professional Preparation: dissertation abstract... Candidate of Pedagogical Sciences: 13.00.04 / Zajchuk Hanna Modestivna: National Pedagogical Dragomanov University. K., 2010. 20 p.

¹⁹ Овчарук О. Компетентності як ключ до оновлення змісту освіти. Стратегія реформування освіти в Україні: Рекомендації з освітньої політики. Київ, 2003. 296 с.

²⁰ Соснін О. Інформаційно-комунікативна компетентність громадянина в процесах формування громадянського суспільства // Віче. 2012. № 20. С. 22–26.

²¹ Золочевська М. В. Формування дослідницької компетентності учнів при вивченні інформатики: методичний посібник. Харків, 2009. 92 с.

²² Фурдуй С. Б. Компетентнісний підхід у вищій школі в Україні: розробка та впровадження ідей при підготовці фахівців соціономічної сфери // Молодий вчений. 2017. № 3. С. 485–489.

²³ П'янковська І. В. «Компетенція» та «компетентність» як провідні поняття компетентнісного підходу // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». 2010. Вип. 15. С. 202–211.

²⁴ Гулай О. І. Компетентнісний підхід як основа нової парадигми освіти // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. 2009. Вип. 2. С. 41–51.

²⁵ Клак І. Моделювання процесу формування професійної комунікативної компетентності у майбутніх учителів-філологів // Педагогіка і психологія професійної освіти. 2013. № 5. С. 58–67.

²⁶ Побірченко Н. С. Компетентнісний підхід у вищій школі: теоретичний аспект // Освіта та педагогічна наука. 2012. № 3. С. 24–31.

²⁷ Петрук В. А. Теоретико-методичні засади формування базових професійних компетенцій у майбутніх фахівців технічних спеціальностей: автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. К., 2008. 36 с.

Березюка²⁸ та інших авторів, що розглядають розвиток професійної компетентності майбутніх судноводіїв. Ґрунтовним є дослідження О. Гури²⁹, що визначає теоретико-методологічні основи формування психолого-педагогічної компетентності викладачів вищих навчальних закладів в умовах магістратури. Ключовій ролі компетентнісного підходу у формуванні готовності учнів до життя у сучасного інформаційному суспільстві значну увагу приділяє дослідник Н. Бібік³⁰, наголошуючи на тому, що це сприятиме розвитку аксіологічного мислення та критичного аналізу, що є важливим для адаптації у швидко змінному світі³¹.

«Однією з ключових переваг відповідного підходу є можливість підвищення мотивації здобувачів освіти через практичну спрямованість навчання» - зазначає О. Онопрієнко³². У свою чергу, О. Пометун розглядає компетентнісний підхід як спосіб інтеграції знань, умінь і навичок у практичну діяльність, що дозволяє здобувачам освіти не лише адаптуватися до змін у суспільстві, а й активно впливати на них³³. Об'єктивну переоцінку викликів у процесі інтеграції підходу наводить О. Овчарук, який переконаний в недостатній готовності педагогів до реалізації компетентнісного навчання³⁴. Намагаючись мінімізувати відповідні прогалини, ми в повній мірі

²⁸ Березюк О. Розвивальний аспект формування професійної компетентності майбутніх судноводіїв // Вища школа. 2010. № 1. С. 53–59.

²⁹ Гура О. І. Теоретико-методологічні основи формування психолого-педагогічної компетентності викладача вищого навчального закладу в умовах магістратури: автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04; Ін-т вищ. освіти АПН України. К., 2008. 36 с.

³⁰ Бібік Н. М. Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування // Компетентнісний підхід в сучасній освіті. Світовий досвід та українські перспективи. К., 2001. 111 с.

³¹ Бібік Н. М. Компетентнісний підхід до презентації освітніх результатів // Школа І ступеня: теорія і практика: зб. наук. пр. Переяслав-Хмельницький. держ. пед. ун-ту імені Григорія Сковороди. Переяслав Хмельницький, 2004. Вип. 10. С. 24–37.

³² Онопрієнко О. В. Концептуальні засади компетентнісного підходу в сучасній освіті // Шлях освіти. 2007. № 4. С. 32–37.

³³ Пометун О. І. Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті // Компетентнісний підхід у сучасній освіті. Світовий підхід та українські перспективи. Київ, 2004. С. 22.

³⁴ Овчарук О. В. Розвиток компетентнісного підходу: стратегічні орієнтири міжнародної спільноти // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи. Київ, 2004. С. 7–15.

погоджуємось із аргументом О. Локшиної у потребі розробки якісних інструментів оцінювання результатів навчання, орієнтованих на компетенції³⁵.

У межах ініційованого дослідження варто проаналізувати доцільність інтеграції проєктного підходу, як освітньої інновації, який є дієвим інструментом розвитку активної громадянської позиції, історичної свідомості та національної самосвідомості молодих людей.

Проєктна діяльність стимулює здобувачів не лише до поглибленого вивчення фактів і подій минулого, а й до критичного осмислення історичних процесів, пошуку особистісного сенсу в історичних знаннях. Досвід, представлений у працях Л. Хмельницької, свідчить про важливість модернізації методів національно-патріотичного виховання через активізацію студентських ініціатив, рефлексію над історичними травмами, роботу з історичними джерелами у формі міні-дослідження³⁶.

Проєктний підхід має глибокі корені в зарубіжній педагогіці: Дж. Дьюї, засновник «Школи майбутнього», підкреслював важливість навчання через досвід та активну участь у навчальному процесі³⁷; О. Декролі розробив «бельгійський метод проєктів», що передбачав інтеграцію навчального матеріалу навколо тем, близьких до життя дітей; С. Френе впровадив «Школу успіху і радості», де навчання базується на реальних потребах і інтересах учнів³⁸.

В Україні проєктний підхід був адаптований та розвинений у працях видатних педагогів: В. Сухомлинський у своїй «Школі під голубим небом»

³⁵ Локшина О. І. Моніторинг рівнів досягнень компетентностей: інноваційні підходи // Компетентнісний підхід у сучасній освіті. Світовий досвід та українські перспективи. Київ, 2004. С. 6–16.

³⁶ Хмельницька Л. *Методологія викладання історії культури України у ЗВО у контексті формування національно-патріотичних цінностей* // Український літопис. 2023. № 2. С. 96–108.

³⁷ Дж. Дьюї. *Демократія і освіта*. Львів: Літопис, 2003. 294 с.

³⁸ Кравченко Г. Ю., Мовмига Н. Є. Проєктний підхід як складова педагогічної інноватики на шляху до якісної вищої професійної освіти в Україні // У зб.: *Pedagogical and psychological sciences: development prospects in countries of Europe at the beginning of the third millennium: Collective monograph*. Volume 2. Riga: Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2018. С. 192–209.

акцентував на важливості емоційного залучення учнів до навчання через спостереження природи та участь у творчих проєктах³⁹; Г. Ващенко розглядав розвиток творчих здібностей учнів на основі методу проєктів, підкреслюючи їх роль у формуванні національної свідомості⁴⁰.

Сучасні українські науковці продовжують дослідження в цій галузі: О. Пехота розробила концепцію навчального проєктування, що базується на інтеграції знань, умінь і творчості учнів⁴¹; Є. Павлютенков досліджував моделювання в системі освіти, зосереджуючись на впровадженні проєктного підходу в навчальний процес⁴²; О. Мармаза вивчав стратегічне управління освітою, акцентуючи на програмно-цільовому підході та впровадженні проєктного менеджменту в освітні заклади⁴³.

Проєкти з історії можуть бути спрямовані на дослідження, наприклад, козацько-демократичних ідей, діяльність Вільного козацтва, героїв визвольних змагань чи локальної історії, дають змогу здобувачам осмислити себе як продовжувачів національних традицій. «Такого роду проєкти зміцнюють зв'язок між поколіннями, сприяють формуванню відповідальності перед минулим і майбутнім», - підкреслює О. Філіпчук, розглядаючи формування ідентичності як багатовимірний процес, в якому важливо поєднати освітній, виховний і соціокультурний компоненти⁴⁴.

Ще однією інновацією у вітчизняній освіті є інтеграція міждисциплінарного підходу, актуальність якого зумовлена потребою у формуванні цілісного світогляду здобувачів, здатних орієнтуватися у

³⁹ Сухомлинський В. О. *Серце віддаю дітям*. Київ: Радянська школа, 1981. 282 с.

⁴⁰ Ващенко Г. Г. *Загальні методи навчання. Підручник для педвузів*. Харків: Державне видавництво України, 1929. С. 207–229.

⁴¹ Пехота О. М. *Освітні технології: навч.-метод. посіб.* Київ: «А.С.К.», 2001. 254 с.

⁴² Павлютенков Є. М. *Моделювання в системі освіти (у схемах і таблицях)*. Харків: Вид. група «Основа», 2008. 128 с.

⁴³ Мармаза О. І. *Менеджмент в освіті : дорожня карта керівника*. Харків: Видавнича група «Основа», 2007. 448 с.

⁴⁴ Філіпчук О. *Формування національної ідентичності особистості як педагогічна проблема* // Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи. 2024. № 2 (12). С. 48–55.

складному світі інформаційного суспільства, глобалізації та воєнно-політичних викликів.

У дослідженнях вітчизняних та зарубіжних учених приділяється значна увага різним аспектам впровадження та використання STEM-технологій у закладах освіти. Серед дослідників, які зробили вагомий внесок у цю тематику, варто відзначити Н. Валько⁴⁵, В. Камишина, О. Лісового, В. Осадчого, С. Семерікова⁴⁶, О. Стрижака, О. Струтинської, Л. Гриневич, Н. Морзе, В. Вембер, М. Бойко⁴⁷, а також зарубіжних науковців – Е. Зейнеп, Т. Барнабі, С. Баумера, А. Карневала, Т. Корбета, С. Думареска, Х. Фірмана, Х. Джанга, І. Каніавіті, К. Сеїта.

Аналізуючи практичні аспекти впровадження STEM-освіти в Україні В. Тименко та С. Меньяйлов підкреслюють, що особливість STEM-підходу є орієнтація на творче вирішення реальних життєвих ситуацій і повсякденних проблем, що позитивно впливає на всебічний розвиток особистості⁴⁸.

Зауважимо, що педагогічний дискурс все частіше акцентує увагу на потребі зміцнення громадянської самосвідомості учнів, що забезпечується через впровадження інноваційних освітніх підходів – зокрема, компетентнісного, проєктного та міждисциплінарного.

Перший з яких сприяє формуванню активної позиції учнів як громадян демократичної держави, здатних до критичного мислення, відповідального вибору та свідомої участі в розбудові суспільства. Тоді як, проєктна діяльність

⁴⁵ Валько Н. В. Стан реалізації Stem-освіти майбутніх вчителів природничо-математичних дисциплін у Європейському союзі // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки. - 2018. - № 3(2). - С. 52-58.

⁴⁶ Семеріков С. О. На перетині знань: XVI міжнародна конференція з математичної, природничо-наукової та технологічної освіти / Сергій Олексійович Семеріков, Тетяна Анатоліївна Вакалюк, Ірина Сергіївна Мінтій, Василь Петрович Олексюк // Вісник Національної академії педагогічних наук України. – 2024. – Том 6. – № 1. – С. 1-5.

⁴⁷ Гриневич Л. М., Морзе Н. В., Вембер В. П., Бойко М. А. Роль цифрових технологій у розвитку екосистеми STEM-освіти // Інформаційні технології і засоби навчання. 2021. Том 83. № 3. С. 4.

⁴⁸ Шовкун Т. М., Коваленко С. О., Лобань Л. О., Кузьменко Л. П. Особливості впровадження STEM освіти в позакласній роботі учнів // Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. 2023. Вип. 1. С. 79–85.

виступає ефективним інструментом інтеграції історичної, культурної та соціальної ідентичності, забезпечуючи емоційно-ціннісний вимір навчання. Міждисциплінарність, особливо у форматі STEM-освіти, дозволяє реалізувати цілісний підхід до виховання сучасної особистості, здатної адаптуватись до викликів інформаційного суспільства та глобалізованого світу. Ми переконанні, що виключно системне поєднання зазначених підходів формує передумови для повноцінної ідентифікації молоді з українською нацією, надаючи освіті значущу роль у зміцненні національної єдності, патріотизму та стійкості до зовнішніх ідеологічних впливів.

Проблематика дослідження змушує змістити акценти педагогічного дискурсу на історичний розглянувши феномен Вільнокозацького руху 1917 – 1918 рр., як концептуально значущої точки у інтеграції освітніх інноваційних підходів в навчальний процес на уроках історії.

У науковій рецепції зазначеної проблематики простежується виразна дисперсність: дослідницькі студії здебільшого редукують аналіз до окремих військово-організаційних чи політико-комунікативних параметрів, залишаючи поза увагою інтегральний характер явища. Така аналітична неповнота провокує методологічний розрив між фактичним матеріалом і його інтерпретаційними моделями, що, своєю чергою, унеможлиблює адекватну реконструкцію цілісного смислового поля ролі Вільного козацтва в контексті державотворчих процесів та мобілізаційних практик українського суспільства доби революційних трансформацій 1917 – 1921 рр.

Історіографічний аналіз відкриває можливість критичного переосмислення значення цього руху в контексті національно – визвольної боротьби.

Перший етап наукового зацікавлення цією проблематикою припадає на 1920 - 1930 – ті рр., коли в середовищі української історичної діаспори почала формуватися державницька течія національної історіографії. У контексті досліджень соціально – економічних вимірів Української революції особливу увагу привертає робота О. Доценка. Він один із перших здійснив системний

аналіз феномену Вільного козацтва крізь призму аграрних відносин і селянського протесту. На прикладі діяльності Звенигородського коша дослідник показав, що створення загонів «вільних козаків» було не лише відповіддю на воєнну загрозу, а й вираженням організаційного опору економічній дискримінації. Інтерпретація О. Доценка ґрунтувалась на розумінні Вільного козацтва як соціального феномену, витоки якого слід шукати у поєднанні аграрних суперечностей і селянського невдоволення. Центральним у його концепції є висвітлення того, як відчуття несправедливості в земельному питанні, репресивна політика землевласників і державних структур спонукали селян до самоорганізації в загони, що функціонували не лише як воєнізовані формування, а й як інструменти громадянської активності, здатні впливати на перебіг демократичних трансформацій⁴⁹. У цілому формування в інтерпретації дослідника постають як ключовий елемент багатовимірного політичного процесу, що взаємодіяв із національними рухами, соціалістичною риторикою та селянським протестом. Такий підхід інтегрує козацтво у широкий контекст революційних зрушень, розглядаючи його як організму складову суспільних трансформацій, а не як ізольований військовий епізод.

У працях генерал-хорунжого Армії УНР Ю. Тютюнника, зокрема в його мемуарно-аналітичному творі «Революційна стихія» простежується концептуальне бачення феномену Вільного козацтва як унікального суспільно-політичного явища доби революції. Дослідник наголошував, що на початковому етапі українська соціалістична демократія недооцінювала значення цього руху, що спричинило стихійний і мало координаційний характер його становлення. Лише восени 1917 р. демократичні сили здійснили спроби інкорпорувати Вільне козацтво у сферу власного політичного впливу, проте воно швидко вийшло за межі нав'язаних рамок, трансформуючи у

⁴⁹ Доценка, О. Історія Звенигородського коша Вільного козацтва // Історичний календар альманаху Червоної Калини на 1933 р. Львів, 1932. С. 10–20.

структуру з виразними тенденціями до загальноукраїнського військово-організаційної консолідації.

За спостереженнями Ю. Тютюнника, ініціатива створення загонів виходила переважно від селянських громад, які сприймали їх не лише як воєнізовану силу, а й як інституцію місцевого самоврядування та самооборони. Такий статус надавав рухові суспільної легітимності й сприяв поширенню національної свідомості серед широких верств сільського населення. Приклади діяльності окремих осередків, насамперед Звенигородського коша, підтверджували потенціал Вільного козацтва у перебранні владних функцій, підтриманні громадського порядку та фактичному виконанні ролі органу локальної влади. Водночас Ю. Тютюнник доволі критично оцінив спроби використання козацтва у вузько партійних цілях. Зокрема, він негативно ставився до спроб консервативних сил, уособлених постаттю П. Скоропадського, залучити козацькі формування до власних політичних проєктів. На його переконання, такі дії суперечили демократичній природі руху та призводили до його деформації⁵⁰.

Грунтовний аналіз ідеологічних та соціально-політичних вимірів організації Вільного козацтва здійснив А. Жук, наголошуючи на його визначальній ролі у становленні українського національного руху. Ключові положення його концепції полягають у тому, що козацтво виступало не лише військовою силою, а й символом національної боротьби, який увиразнював його значення у процесах формування національної ідентичності, збереження культурних традицій і підтримки прагнення до самовизначення. Важливою рисою цієї організації була її активна участь у протиборстві з зовнішніми противниками – більшовицькими та монархічними силами, що прагнули отримати контроль над Україною⁵¹.

⁵⁰ Тютюнник, Ю. Революційна стихія // Квартальник Вісника. Ч.4 (16). Львів, 1937. С.61-72. (С. 67)

⁵¹ Жук, А. Вільне козацтво // Український скиталець. Відень, 1923. Ч. 1–5, 7, 9–10.

З позиції А. Жука, козацтво мало не лише оборонний характер, а й чітко виражений суспільно-політичний вимір, який ґрунтувався на засадах народної самоорганізації та самооборони. У контексті революційної доби воно сприяло виробленню нового типу суспільних відносин, що надавало українському селянству можливість брати участь у вирішенні питань місцевого самоврядування, організації оборонних заходів та ухваленні колективних рішень. Такого роду припущення, дозволяють розглядати Вільне козацтво не лише як тимчасове явище військової самоорганізації населення, але й як багатовимірний феномен, що інтегрував національно-ідеологічні, соціально-політичні складові революційного процесу.

Інтерпретація феномену Вільного козацтва, здійснена Д. Дорошенко у фундаментальній системній праці «Історія України 1917 – 1923 рр.», становить значний етап у концептуалізації цього багатозарового соціально-політичного утворення. На переконання дослідника, процес формування вільнокозацьких структур був безпосередньо реакцією на комплекс соціально-економічних викликів революційної доби, у межах яких козацтво, традиційно асоційоване з обороною народних інтересів, актуалізувалося як суб'єкт протидії соціальній стратифікації та експлуаторській політиці великих землевласників і державних інституцій. Суттєвим елементом його аналітичної моделі є наголос на тягlostі козацьких традицій, які справили істотний вплив на еволюцію українського національного руху, закладаючи символічно-культурні матриці, що забезпечували ідентифікаційний потенціал для наступних генерацій. У такій інтерпретації Вільне козацтво постає не лише як воєнізована корпорація, а як носій демократичних смислів і виразник колективного прагнення до національного самовираження. Водночас, попри значущу ідейну та символічну функцію у відродженні національних традицій, означений рух виявився структурно й організаційно невідповідним викликом модерного

державотворення, що обмежувало його практичний потенціал у контексті розбудови незалежної політичної системи⁵².

Одним із найбільш послідовних апологетів Вільнокозацького руху виступив український громадсько – політичний діяч П. Христюк, який надавав цьому феноменові особливого значення, інтерпретуючи як органічний складник національно-визвольної боротьби українського народу. У його баченні козацтво уособлювало дух самостійності та патріотизму, без яких сама можливість відстоювання незалежності видавалося б ілюзорною. П. Христюк наголошував, що створення вільнокозацьких формувань було безпосереднім виявом народної ініціативи в умовах дезінтеграції Російської імперії та політичної турбулентності, коли постала об'єктивна потреба у власній військовій силі для захисту національних інтересів. Разом із тим, його оцінка не була ідеалізованою: дослідник вказував на внутрішні проблеми руху, зокрема недоліки дисциплінарного та організаційного характеру⁵³.

У компаративному вимірі позиція П. Христюка виразно контрастує з підходом Д. Дорошенка. Якщо для П. Христюка Вільне козацтво виявляло потенціал інституціоналізації національної армії та розвитку демократичних практик самоврядування, то Д. Дорошенко, навпаки, наголошував на слабкій організаційній структурі й низькому рівні дисципліни. З його точки зору, стихійність і недостатня керованість вільнокозацьких загонів не дозволили їм перетворитися на дієвий інструмент забезпечення державного порядку.

Значне евристичне значення для нашого дослідження має аналіз позицій одного з провідних діячів Української Центральної Ради, голови Генерального Секретаріату В. Винниченка, чиє ставлення до Вільнокозацького руху 1917 – 1918 рр. вирізнялася амбівалентністю. Його оцінка поєднувала визначення національно-визвольного потенціалу руху із застереженнями щодо можливих соціально-політичних ризиків. З одного боку, В. Винниченко підкреслював

⁵² Дорошенко, Д. Історія України 1917–1923 рр.: [в 2 т.]. Київ: Темпора, 2002. Т. 1: Доба Центральної Ради. С. 143–150.

⁵³ Христюк, П. Замітки і матеріали до історії української революції. Т. 2. Відень: Український Соціологічний Інститут, 1921. С. 112–118.

важливу роль Вільного козацтва у зростанні національної свідомості та мобілізації широких селянських мас до активної участі у визвольних змаганнях. З іншого – він наголошував на проблемних аспектах функціонування козацьких загонів, передусім на їхній стихійності до анархічних проявів, що могло становити загрозу для стабільності державних інституцій. Стратегічним завданням політик убачав інтерпретацію вільнокозацьких формувань до складу регулярної армії та їх трансформацію в елемент централізованої військової організації. Однак реалізація цього задуму виявилася надзвичайно складною, з огляду на обмежені фінансові ресурси Генерального Секретаріату та побоювання частини урядовців щодо «самочинності» козацьких загонів⁵⁴.

У міжвоєнний період проблематика співвідношення військового чинника та революційних трансформацій суспільства отримала подальший розвиток у працях М. Шаповала, який розглядав армію як органічну складову революційних процесів⁵⁵.

Слід підкреслити, що функціонування Вільного козацтва відбулося у надзвичайно складних міжнародних та внутрішньополітичних обставинах, які вимагали від його учасників постійної адаптації до динамічних зовнішніх і внутрішніх викликів. Діяльність вільнокозацьких загонів розгорталася в умовах, коли завдання державотворення тісно поєднувалося з необхідністю захисту національних інтересів у ситуації дезінтеграції імперських структур та посилення зовнішнього тиску. У цьому контексті в історіографічному дискурсі Вільне козацтво постає як вагомий чинник процесу інституціоналізації української державності, що виявляється у кількох ключових вимірах.

По-перше, його діяльність сприяла створенню військових формувань, які уособлювали народну волю. По-друге, віддзеркалювало суспільні настрої та сприяло консолідації різних соціальних груп навколо ідеї української

⁵⁴ Винниченко, В. Відродження нації. Київ-Відень: Дзвін, 1920. Ч. 2. С. 50-53. (С.53)

⁵⁵ Шаповал, М. Військо і революція. Прага-Львів, 1923. 24 с.

державності. Аналіз початкового етапу дослідження Вільнокозацького руху 1917 – 1918 рр. демонструє, що цей феномен був органічною складовою революційних трансформацій, набуваючи значення не лише у військово-політичній, а й у соціально-культурній площині.

У межах радянської історіографічної традиції селянський рух загалом і феномен Вільного козацтва зокрема інтерпретувалися крізь призму жорстко нормативізованих партійно-ідеологічних настанов, що зумовлювало значні спрощення, редукціонізм та свідомі викривлення. Події революційної доби подавалися одновекторно – виключно в координатах марксистсько – ленінської методології, де домінував постулат про провідну роль селянства у боротьбі під керівництвом більшовицької партії, тоді як альтернативні форми соціально – політичної активності трактувалися як другорядні, а нерідко й піддавалися дискредитації.

Показовим прикладом подібної дослідницької парадигми виступають праці М. Супруненко, О. Гамрецького, М. Рубача, І. Кулика, А. Лихолата, П. Балкового та ін., де Вільне козацтво інтерпретувалося виключно як контрреволюційна, ворожа радянській владі сила.

Водночас сучасний науковий аналіз переконливо доводить, що така інтерпретація не відображала ані багатовимірності, ані соціально – національної сутності цього явища. Адже Вільне козацтво, попри його суперечливий і неоднозначний характер, являло собою органічну форму селянської та громадської самоорганізації, спрямованої на захист національних інтересів, соціальних прав та елементів політичної автономії українського суспільства в умовах революційних трансформацій початку ХХ століття.

Радянська історіографія фактично здійснила дискредитацію руху, редукуючі його до «буржуазно-націоналістичного» феномена, що дозволяло апріорі відкидати будь-які альтернативні моделі державотворення поза радянською парадигмою. Узагальнений аналіз радянських історичних студій дає підстави стверджувати не лише про глибоку ідеологічну заангажованість

та методологічну упередженість у висвітленні зазначеного феномену, але й про цілеспрямоване конструювання викривлення історичної картини, що істотно ускладнює його об'єктивне наукове осмислення.

За словами Є. Складенко, «Вільне козацтво – націоналістичні військові формування на Україні 1917 – 1918 років. Створювалися контрреволюційною Центральною Радою з представників куркульства і націоналістично налаштованої інтелігенції»⁵⁶. Визначення, надане Є. Складенко, відображає радянську точку зору, яка характеризує Вільне козацтво як «націоналістичне», що свідчило про його негативну оцінку в контексті революційних змін в Україні у 1917 – 1918 роках.

У своїх дослідницьких розвідках В. Євдокименко зосереджував увагу на інтерпретації ідейно – політичних засадах українського націоналістичного руху, підкреслюючи, що одним із ключових мотивів його концептуальних побудов було апелювання до образу «золотого віку» національної історії, репрезентативного добою Запорозької Січі. В. Євдокименко наголошував, що у націоналістичному дискурсі феномен козацьких вольностей і гетьманська система самоврядування постали як ідеалізовані та роматизовані моделі суспільно-політичного устрою, що трактувались як своєрідний взірець для майбутніх державотворчих перспектив»⁵⁷.

Аналіз інтерпретацій феномена «Вільного козацтва» у радянській історіографії виразно демонструє їхню тенденційність, обумовлену сукупністю чинників, характерних для функціонування тоталітарної системи. До ключових серед них належали жорстокі механізми політичної цензури, всеохопний ідеологічний контроль над формуванням історичних наративів та послідовна політика коренізації, що сприяли не лише викривленню й фрагментарності наукових інтерпретацій, а й системному замовчуванню або повному ігноруванню тематики, пов'язаної з національно-визвольними

⁵⁶ Радянська енциклопедія історії України : [у 4 т.] / редкол.: А. Д. Скаба. К.: Голов. ред. УРЕ, 1969. С. 302.

⁵⁷ Євдокименко, В. Критика ідейних основ українського буржуазного націоналізму. К.: Наук. думка, 1967. С. 163.

рухами. У цьому дискурсивному полі Вільне козацтво – як форма суспільної самоорганізації українського населення, зорієнтована на реалізацію ідей самовираження, демократичних практик та збереження національно-культурних традицій, – фактично було маргіналізоване та витіснене за межі легітимного наукового аналізу радянської доби.

З відновленням державної незалежності України у 1991 р. розпочався якісно новий етап у науковому осмисленні феномену Вільного козацтва, що сприяло усуненню ідеологічних бар'єрів радянської історіографії. Суттєве розширення доступу до архівних джерел створили умови для більш комплексного та об'єктивного дослідження цього явища. У центрі уваги науковців дедалі частіше опиняються його національно – визвольна складова, роль у процесах інституціоналізації української державності, взаємодія із сільськими формами самоорганізації та самооборони.

Синтетичний аналіз соціально – економічних, політичних і культурних чинників, що зумовили формування Вільнокозацького руху, представлений у працях С. Коваленка⁵⁸. Проблематика становлення українських збройних сил на початковому етапі державотворення знайшла відображення у дослідженнях В. Солдатенка, який зосередив увагу на їхній організаційній структурі та взаємодії з різними соціальними групами⁵⁹.

Тактичні особливості повстанців, їхні гасла й політичні орієнтації стали предметом аналізу В. Бондаренка⁶⁰. У свою чергу, В. Щербатюк акцентував на мобілізаційному потенціалі Вільного козацтва, водночас наголошуючи на його обмеженості через недостатню підтримку з боку урядових інституцій⁶¹.

⁵⁸ Коваленко, С. Коропська сотня Ніжинського полку Війська Запорозького: історичний нарис. Ніжин, 2023. 31 с.

⁵⁹ Солдатенко, В. Ф. Збройні сили в Україні (грудень 1917 – квітень 1918 рр.) // Український історичний журнал. 1992. № 12. С. 42–58.

⁶⁰ Бондаренко, В. Г. Вільне козацтво Олександрівська у повстансько-партизанському русі 1917–1923 рр. // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2011. Вип. 30. С. 120–126.

⁶¹ Щербатюк, В. Становлення Вільного козацтва в контексті зростання національної свідомості українських селян (літо 1917 – весна 1918 рр.): сучасна історіографія проблеми // Вісник Черкаського університету. Серія : Історичні науки. 2010. Вип. 182. С. 45–54.

У контексті взаємовідносин із політичними силами О. Кириченко підкреслює антагоністичне ставлення Вільнокозацького руху до консервативного режиму П. Скоропадського⁶².

У працях В. Бондаренка також простежується аналіз процесів становлення та функціонування Вільного козацтва на Півдні України з виокремленням його ролі у загальнонаціональному визвольному русі⁶³. Значний інтерес становить дослідження Ю. Каліберди, який звернувся до мемуарних джерел, відображаючи сприйняття Вільнокозацького руху сучасниками доби визвольних змагань⁶⁴.

Окремий внесок належить К. Мельничуку, котрий проаналізував зусилля Українського Генерального Військового Комітету та Генерального Секретаріату у сфері координації поширення Вільнокозацького руху в регіонах⁶⁵.

Військовий історик Я. Тинченко у своїй монографії навів фактичний матеріал про участь загонів вільних козаків у боях проти більшовицьких військ, зокрема в обороні Києва 15-17 січня 1918 р., зазначивши, що в цих подіях брало участь щонайменше 600 вільних козаків⁶⁶.

У сучасній історіографії В. Солдатенко⁶⁷, Р. Пиріг та Ф. Проданюк⁶⁸ акцентують, що Вільнокозацький рух репрезентував собою не лише складову частину селянського революційного руху, а й виступає вагомим чинником у

⁶² Кириченко, О. Вільне козацтво і Гетьманат Павла Скоропадського. Львів: Астролябія, 2012. С. 88–95.

⁶³ Бондаренко, В. Г. Вільнокозацький рух на півдні України (1917–1918 рр.) : автореф. дис. канд. іст. наук : 07.00.01 / Запорізький нац. ун-т. Запоріжжя, 2006. 20 с.

⁶⁴ Каліберда Ю.Ю. Історія Вільного козацтва за мемуарами учасників національно-визвольних змагань в Україні (1917-1921 рр.) // Збірник наукових праць. Київський військовий гуманітарний ін-т, 1997. Вип. 2. Кн.1. С. 65-77.

⁶⁵ Мельничук К. С. Вільне козацтво України періоду Центральної Ради // Наукові записки КДПУ. Серія: Історичні науки. Кіровоград: КДПУ ім. В. Винниченка, 2007. Вип. 10. С.123-130.

⁶⁶ Тинченко Я. Українські збройні сили. Березень 1917-листопад 1918 р (організація, чисельність, бойові дії). К. : Темпора, 2009. С. 169

⁶⁷ Солдатенко, В. Ф. Революційна доба в Україні (1917–1920 роки) : логіка пізнання, історичні постаті, ключові епізоди. К. : Парламентське видавництво, 2011. 565 с.

⁶⁸ Пиріг, Р., Проданюк, Ф. Павло Скоропадський: штрихи до політичного портрета // Український історичний журнал. 1992. № 9. С. 91–105.

процесі конституювання національної ідентичності. У цей період з'являється низка дисертаційних досліджень, зокрема авторка Н. Земзюліна⁶⁹, В. Щербатюка⁷⁰ та інших, які зосереджуються на детальному аналізі окремих аспектів функціонування та історичного значення Вільного козацтва.

Вагомий науковий внесок у розроблення цієї проблематики здійснив В. Лободаєв, який у своїх працях комплексно розглядає феномен Вільного козацтва. Науковець підкреслює, що попри військово-політичну поразку та фактичний розпад вільнокозацьких формувань, цей рух слід інтерпретувати як важливий етап становлення української національної свідомості та кристалізації ідеї державності. Діяльність вільнокозацьких загонів, навіть за умов політичної нестабільності та відсутності стабільної організаційної перспективи, виступила вагомим чинником, який у символічному та практичному вимірах відобразив прагнення широких суспільних верств до незалежності⁷¹. Водночас В. Лободаєв наголошує, що не досягнувши безпосередніх політичних цілей у конкретному історичному контексті, Вільне козацтво заклало підґрунтя для подальших суспільно-політичних зусиль, спрямованих на відновлення української державності.

Привертає увагу, дисертаційне дослідження Ю. Митрофаненка «Революційні трансформації періоду визвольних змагань 1917-1922 рр. на теренах Центральної України», в якому значне місце приділено аналізу Вільнокозацького руху. На думку, Ю. Митрофаненка: «Підвалинами відродження історичної ідентичності у формі створення вільнокозацьких

⁶⁹ Земзюліна, Н. Селянське питання в Україні 1917–1918 рр. (історіографія проблеми): автореф. дис. канд. іст. наук. Київ, 1998. 17 с.

⁷⁰ Щербатюк, В. М. Селянський повстанський рух в Україні 1917–1921 років: українська історіографія: дис. д-ра іст. наук: 07.00.06. Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2012. 489 с.

⁷¹ Лободаєв, В. М. Революційна стихія. Вільнокозацький рух в Україні 1917-1918 рр. К.: Темпора, 2010. С. 299-301, 285-289.

підрозділів був «козацький міф» - уявне, героїзоване та ідеалізоване бачення суспільством свого походження і минулого, пов'язаного з козацтвом»⁷².

Таким чином, дослідник зазначає, що рух постає не просто як воєнізована організація, а як форма національного самоствердження.

Аналіз історіографічних підходів до проблеми походження та витоків Вільного козацтва 1917 – 1918 років, здійснений українськими дослідниками, охоплює комплекс соціально-економічних, політичних та культурних чинників, що зумовили формування цього руху.

Зокрема, у працях С. Коваленка акцентується увага на тому, що революційні події початку ХХ ст., створили сприятливі умови для відродження козацьких традицій. Учений пояснює цей феномен через механізм так званого «кумулятивного ефекту», коли історична спадщина поєднувалася з актуальними потребами селянського середовища. Відзначається, що саме ініціативи сільських громад стали підґрунтям для створення воєнізованих формувань, які уособлювали прагнення до забезпечення порядку, стабільності та безпеки в умовах відсутності дієвих державних інституцій⁷³.

Вільне козацтво розглядається не лише як спонтанна реакція на загострення військово-політичної ситуації, а й як адаптивна форма суспільної самоорганізації, що відтворювала та водночас трансформувала елементи козацької традиції відповідно до нових соціально-історичних реалій.

⁷² Митрофаненко Ю. Революційні трансформації періоду визвольних змагань 1917–1922 рр. на теренах Центральної України : дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.01 / Юрій Станіславович Митрофаненко. – Запоріжжя, 2024. – С. 126.

⁷³ Коваленко, С. Коропська сотня Ніжинського полку Війська Запорозького: історичний нарис. Ніжин, 2023. 31 с.

1.2. Джерельна база проблематики дослідження

Для об'єктивного дослідження діяльності Вільного козацтва ключове значення мають архівні матеріали, що охоплюють офіційні документи, звіти, накази, листування, особові справи, протоколи з'їздів та свідчення сучасників.

Значний масив джерел з зазначеної проблематики зосереджений у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України, м. Київ). Їх комплексний аналіз і наукова інтерпретація надають можливість простежити процес формування ідеологічних засад руху, його взаємодію з іншими інституціями, а також вплив на суспільно-політичні процеси доби. Особливої уваги заслуговує фонд 811 «Український генеральний військовий комітет», що налічує один опис і десять справ. Його матеріали висвітлюють діяльність Комітету, зокрема організаційні засади, кадрову політику, питання фінансування та військово-політичні аспекти.

Враховуючи визначальну роль Українського генерального військового комітету у становленні Вільного козацтва як військової сили, покликаній забезпечувати оборону українських земель і підтримання громадського порядку, вміщені у фонді документи мають виняткову історичну цінність.

Згідно з анотацією до опису 1, фонд містить матеріали, що безпосередньо стосуються організації та функціонування Вільного козацтва. До найбільш значущих джерел належить Статут Зозівського козацтва, протоколи засідань, ухвалені постанови, списки членів організації. Окремий комплекс документів присвячений взаємодії з Українською військовою радою, зокрема у питаннях заснування товариств «Вільних козаків» та «Січ».

Важливим є також рапорти, телеграми та службові листи між Генеральним комітетом, Військовою радою та окремими урядовцями, що відображають підтримку з боку Центральної Ради, процеси націоналізації військових частин і фінансування утримання козацьких формувань. Серед матеріалів вирізняються списки козаків та старшини, службові посвідчення, а також перелік комісарів Української Центральної Ради. Додаткову цінність

становлять архівні описи попередніх років, які дозволяють відстежити історію формування та збереження цього фонду.

Справа №1 фонду 811 налічує 325 аркушів, зміст яких заслуговує на детальний аналіз. Одним із важливих документів є посвідчення від 9 листопада 1917 р., видане в м. Бердичів, у якому йдеться про делегування члена Ради селянських депутатів повіту Тимка Яремчука та голови повітового Земельного комітету Василя Присяжнюка до Києва «для отримання рушниць і мешканців для Вільного козацтва в повіті до 1000 штук...бо йде в повіті велике бутогубство»⁷⁴.

З наведеного джерела випливає, що делегати мали на меті отримати не лише озброєння, але й інструкції щодо організації діяльності Вільного козацтва. У контексті цього документа показовим є повідомлення голови Бердичівської повітової земської управи від 12 вересня 1917 р., адресоване Українському військовому генеральному комітету при Українській Центральній Раді (далі – УВГК при УЦР), у якому підкреслювалася «надзвичайна необхідність організації товариств для підтримання порядку під час демобілізації»⁷⁵.

Послідовність розвитку подій підтверджується також телеграмою Бердичівської повітової земської управи на адресу УВГК при УЦР від жовтня 1917 р. (вхідний № 392). У ній міститься прохання надати «повну інструкцію Вільного козацтва» для розгляду на рівні Бердичівського повіту, оскільки «через безлади організоване козацтво дуже корисне, делегації вимагають інструкції інструкторів, бажають присягнути»⁷⁶. Особливо цінною є примітка на цій телеграмі про те, що УВГК зобов'язався надіслати Статут Вільного козацтва безпосередньо в розпорядження Бердичівського комісара.

⁷⁴ ЦДАВО України, ф. 811, оп. 1, спр. 1. Арк. 3–4. URL: <https://e-resource.tsdav.gov.ua/file-viewer/46760#file-2284469> (дата звернення: 01.06.2025).

⁷⁵ ЦДАВО України, ф. 811, оп. 1, спр. 1. Арк. 8. URL: <https://e-resource.tsdav.gov.ua/file-viewer/46760#file-2284474> (дата звернення: 01.06.2025).

⁷⁶ ЦДАВО України, ф. 811, оп. 1, спр. 1. Арк. 13. URL: <https://e-resource.tsdav.gov.ua/file-viewer/46760#file-2284479> (дата звернення: 01.06.2025).

Увагу привертає, запит УВГК при УЦР до Управи Вахнівської волості, Бердичевського повіту від 24 серпня 1917 р., в якому йдеться про надання інформації. Звернемо увагу на преамбулу документа, яка відображає обґрунтування мети формування загонів Вільного Козацтва (далі – загонів ВК): «Під час майбутньої демобілізації, коли засланці не зможуть своєчасно переверти з фронту солдатів, останні не ждучи поки їх везуть, покинувши військові частини, дезорганізуючими масами, можуть сунути додому пішки, знищуючи й руйнуючи все те, що зустрінеться їм на шляху, Генеральний Комітет постановив в найближчому часі приступити до організації Товариств»⁷⁷. Аналіз відповідного документа відображає прагнення УВГК централізувати та координувати діяльність місцевих збройних формувань, таких як «Вільне Козацтво», «Січ» і «Народне ополчення», адже подібні організації вже почали самостійно формуватися на місцях, і Центральна Рада бачить необхідність у їхньому офіційному оформленні, уніфікації та поширенні по всій Україні. Основна мета запиту полягає у зборі детальної інформації про існуючі організації: їхню структуру, чисельність, склад, наявність зброї, керівництво, статuti, а також ставлення до них місцевої влади і населення. УВГК також прагне з'ясувати готовність місцевих громад до створення таких формувань і їхню підтримку серед населення. Важливо звернути увагу на те, що інформація джерела окреслює головні функції Вільного козацтва як органу громадської безпеки та правопорядку: «Удержати непорушно порядок та спокій населення, уберегти хазяйство і все добро народне од знищення і пограбування, і взагалі стояти на сторожі спокою та порядку на Україні»⁷⁸.

Особливої уваги заслуговує протокол засідання інституцій Мало-Чернятинської волості від 3 вересня 1917 р., на якому розглядалося питання про заснування «Вільного козацтва». Першим пунктом порядку денного було

⁷⁷ ЦДАВО України, ф. 811, оп. 1, спр. 1. Арк. 15. URL: <https://e-resource.tsdavo.gov.ua/file-viewer/46760#file-2284481> (дата звернення: 01.06.2025).

⁷⁸ ЦДАВО України, ф. 811, оп. 1, спр. 1. Арк. 15. URL: <https://e-resource.tsdavo.gov.ua/file-viewer/46760#file-2284481> (дата звернення: 01.06.2025).

обговорення «Замаху генерала Л. Корнілова на революцію». Зазначена подія стала своєрідним прецедентом у формуванні аргументації учасників зборів щодо необхідності створення місцевих осередків козацтва. У вступному слові перший промовець – Д. Шиманський – наголошував на небезпеці повстання Корнілова та нагальній потребі заснування організації, яка б мала на меті: охорону внутрішнього порядку в повіті; захист селянського майна в умовах майбутньої демобілізації протидія загрозі дезорганізації, спричинені масовим неконтрольованим поверненням солдатів із фронту, які «не ждучи транспорту, покинувши військові частини, могли б сунути додому пішки, знищуючи й руйнуючи все, що трапиться їм на шляху». Учасники зібрання висловили спільну позицію, яка була спрямована до УЦР. У вимові, ухваленій протоколом, підкреслювалася необхідність: «негайного виступу на оборону революції», рішучої боротьби з контрреволюційними силами; забезпечення «непорушного порядку та спокою населення»; збереження громадського та приватного майна від руйнації та грабунку; утвердження функції Вільного козацтва як організації, що «має стояти на сторожі порядку та спокою»⁷⁹.

Важливим свідченням сприйняття ідеї створення Вільного козацтва серед місцевих громадських структур є лист Овечацької сільської «Просвіти» від 10 вересня 1917 р. до УВГК. У документі висловлено схвальне ставлення до ініціативи заснування організації, оскільки, за словами авторів, вона вбачалася «саме необхідною як при демобілізації військових, так і для організації села взагалі». Зазначалося також, що селяни «виявили свою гарячу готовність записатися в члени організації». Цінною особливістю цього джерела є інформація про те, що місцеве товариство «Просвіти» утворило Організаційний комітет, на який було покладено обов'язок вироблення статуту Вільного козацтва. Разом із тим у листі фіксується й одна з ключових

⁷⁹ ЦДАВО України, ф. 811, оп. 1, спр. 1. Арк. 18–20. URL: <https://eresource.tsdavo.gov.ua/file-viewer/46760#file-2284484> (дата звернення: 01.06.2025).

проблем майбутньої організації – відсутність зброї, яку загони прагнули отримати у своє розпорядження після формування⁸⁰.

Аналогічні настрої простежуються і в інших джерелах. Зокрема, у листі представника правління Пузирецької волості Виконавчого комітету І. Заважного до УВГК від 8 вересня 1917 р. зазначалось: «В нашій волості Козацтво ще не засноване, але люди дуже бажають заснувати його». Водночас наголошувалося на іншій проблемі, яка стояла на заваді організації – відсутність інструкторів, здатних забезпечити належне становлення структури⁸¹. Схожу аргументацію містить і лист Самгородської волосної управи до УВГК від 5 вересня 1917 р., де підкреслювалася необхідність якнайшвидшого формування загонів⁸². Таким чином, у різних волостях Бердичівського повіту Київської губернії простежується поєднання схвального ставлення селян до ідеї Вільного козацтва з одночасною фіксацією організаційних труднощів (нестача зброї та інструкторів).

Аналіз доповідної записки комісара Бердичівського повіту від 5 січня 1917 р., адресованої Київському губернському комісару, дозволяє виявити суперечливий характер наслідків озброєння загонів Вільного козацтва. У документі констатувалася кризова ситуація в регіоні, що набуває ознак анархії: поширення масових грабунків, насильств та розкрадань стало звичним явищем, що свідчило про втрату контролю місцевою владою та неспроможність офіційних структур забезпечити правопорядок⁸³. Ключовим моментом є вказівка на наявність серед козаків осіб із кримінальним минулим, що істотно нівелювати можливості Вільного козацтва як сили охорони порядку. Натомість загони, сформовані в містах або в межах одного

⁸⁰ ЦДАВО України, ф. 811, оп. 1, спр. 1. Арк. 23. URL: <https://e-resource.tsdav.gov.ua/file-viewer/46760#file-2284489> (дата звернення: 01.06.2025).

⁸¹ ЦДАВО України, ф. 811, оп. 1, спр. 1. Арк. 25. URL: <https://e-resource.tsdav.gov.ua/file-viewer/46760#file-2284491> (дата звернення: 01.06.2025).

⁸² ЦДАВО України, ф. 811, оп. 1, спр. 1. Арк. 26. URL: <https://e-resource.tsdav.gov.ua/file-viewer/46760#file-2284492> (дата звернення: 01.06.2025).

⁸³ ЦДАВО України, ф. 811, оп. 1, спр. 1. Арк. 29–31. URL: <https://e-resource.tsdav.gov.ua/file-viewer/46760#file-2284495> (дата звернення: 01.06.2025).

адміністративного пункту, де зберігається військова дисципліна, мали більше шансів функціонувати як організовані збройні структури. У сільському ж середовищі озброєні козаки часто не усвідомлювали своїх завдань і використовували зброю у власних інтересах – для залякування односельців чи самовільних обшуків.

Важливим є факт соціального спротиву: депутація місцевого населення вимагає розпуску загонів, а 150 домогосподарств підписали петицію, в якій підкреслювалося, що життя стало «нестерпним» через те, що побутові конфлікти, які раніше вирішувалися звичайними засобами (палиці, пляшки), тепер набувають характеру збройних сутичок⁸⁴. У широкому контексті джерело вказує на структурну проблему української революційної доби: відсутність дієвих державних механізмів контролю над збройними формуваннями та залежність від стихійної ініціативи місцевих громад, що зумовлювало як позитивні прояви народної самоорганізації, так і негативні – посилення хаотизації суспільного життя.

Аналіз документальних матеріалів дає змогу простежити соціально-вікові та організаційні параметри формування загонів Вільного козацтва у Васильківському повіті восени 1917 р. У звіті Бакушівської «Просвіти» від 15 вересня 1917 р. наголошується, що їхній склад становили переважно українці віком від 18 до 50 років, при цьому відсутність офіцерського корпусу та інструкторів визначала низький рівень військової підготовки⁸⁵. Серед ключових проблем називалися кадровий вакуум і нестача зброї. У відповідь на запитання про забезпечення УВГК констатував, що комітет не має у своєму розпорядженні озброєння, а його придбання покладалось безпосередньо на членів організації⁸⁶.

⁸⁴ ЦДАВО України, ф. 811, оп. 1, спр. 1. Арк. 32. URL: <https://e-resource.tsdavo.gov.ua/file-viewer/46760#file-2284498> (дата звернення: 01.06.2025).

⁸⁵ ЦДАВО України, ф. 811, оп. 1, спр. 1. Арк. 32. URL: <https://e-resource.tsdavo.gov.ua/file-viewer/46760#file-2284498> (дата звернення: 01.06.2025).

⁸⁶ ЦДАВО України, ф. 811, оп. 1, спр. 1. Арк. 33. URL: <https://e-resource.tsdavo.gov.ua/file-viewer/46760#file-2284499> (дата звернення: 01.06.2025).

Зіставлення з даними Казанно-Мотовилівського товариства «Просвіта» ім. Б. Грінченка (6 вересня 1917 р.) виявляє ще ширший віковий діапазон – від 17 до 70 років, що свідчить про стихійність набору та домінування громадської, а не професійної логіки комплектування. В обох випадках підкреслюється відсутність офіцерів, що ставить під сумнів ефективність дисциплінарної та організаційної вертикалі⁸⁷.

Сповідання УВГК до Дмитрівського товариства Вільного козацтва (12 жовтня 1917 р.) підтверджує хронічний дефіцит матеріального забезпечення: дозволялося використовувати будь-яку наявну зброю – від куркових рушниць до шабель і пік, що демонструє низький рівень стандартизації озброєння та підкреслює характерну для цього етапу селянську мілітаризацію, яка ґрунтувалась на власних ресурсах населення⁸⁸. Наведені джерела відображають суперечливість процесу формування загонів: з одного боку – масовість та національну однорідність, з іншого – брак професійного керівництва, відсутність дисципліни та належного матеріального забезпечення, що значно обмежувало їхній військовий потенціал.

У досліджуваному масиві джерел особливу увагу привертають матеріали, що відображають дискусію навколо проблеми криміналізації частин загонів Вільного козацтва.

«В члени треба приймати людей не підсудних, чесних і надійних, таких щоб не давали злодіям та розбійникам знищувати краю» - в документі, чітко артикулюється позиція щодо необхідності суворих критеріїв відбору: до складу організацій мали допускатися лише «чесні і надійні» особи, які не перебували під судом⁸⁹. Однозначно комітет повідомляє про підготовку та надсилання статутів інструкцій, що мало забезпечити нормативне

⁸⁷ ЦДАВО України, ф. 811, оп. 1, спр. 1. Арк. 102–104. URL: <https://e-resource.tsdavo.gov.ua/file-viewer/46760#file-2284568> (дата звернення: 01.06.2025).

⁸⁸ ЦДАВО України, ф. 811, оп. 1, спр. 1. Арк. 75–76. URL: <https://e-resource.tsdavo.gov.ua/file-viewer/46760#file-2284541> (дата звернення: 01.06.2025).

⁸⁹ ЦДАВО України, ф. 811, оп. 1, спр. 1. Арк. 75–76. URL: <https://e-resource.tsdavo.gov.ua/file-viewer/46760#file-2284541> (дата звернення: 01.06.2025).

унормування діяльності загонів. Така позиція демонструє намагання інституційно закріпити процес формування Вільного козацтва, забезпечивши його від впливу деструктивних елементів.

Не менш показовими є матеріали, що регламентували порядок отримання зброї. Згідно з повідомленням відділу УВГК до Велико-Половецької Народної Управи Васильківського повіту (грудень 1917 р.), постачання озброєння здійснювалося виключно через легальні канали – Повітові Народні Управи, і лише тим товариствам, які пройшли офіційну реєстрацію та підтвердили прийняття статуту, затвердженого Генеральним секретаріатом 13 листопада 1917 р. Обов’язковим додатком виступали списки членів, ради та старшини товариства, що свідчить про прагнення до централізації та бюрократизації механізмів забезпечення озброєння, що мало на меті зменшення ризиків неконтрольованого розповсюдження зброї серед населення⁹⁰.

Особливий інтерес становить телеграма інструктора Терлецького до Київського Генерального Секретарства внутрішніх справ від 27 грудня 1917 р., де наголошувалося на необхідності створення кінних підрозділів: «Сучасні обставини потребують вид Вільного козацтва користування кінними силами, що завчасно ліквідує безвладдя»⁹¹.

Зазначений підхід відображає розуміння тактичної переваги мобільності та маневреності кінноти над піхотою, яка була менш здатною до швидкого реагування в умовах регіональної нестабільності. Використання кавалерійських загонів дозволяло ефективніше контролювати території, забезпечувати патрулювання та локалізувати загрози у віддалених районах. Наведені документи не лише ілюструють складність процесів організаційного оформлення Вільного козацтва, але й засвідчують його поступову інтеграцію в систему державного управління УНР. Цей процес супроводжувався

⁹⁰ ЦДАВО України, ф. 811, оп. 1, спр. 1. Арк. 73–74. URL: <https://e-resource.tsdavo.gov.ua/file-viewer/46760#file-2284539> (дата звернення: 01.06.2025).

⁹¹ ЦДАВО України, ф. 811, оп. 1, спр. 1. Арк. 130. URL: <https://e-resource.tsdavo.gov.ua/file-viewer/46760#file-2284596> (дата звернення: 01.06.2025).

інституціоналізацією (затвердження статутів, інструкцій), регламентованими процедурами отримання зброї та формування тактичних підрозділів.

З метою простеження ситуації щодо питання формування Вільного козацтва в Київській губернії в цілому, візьмемо до уваги витяг із протоколу № 4 «Зібрання Білоцерківської Української Військової ради» від 31 липня 1917 р., в якому йдеться про: «заснування із українців, не підлеглих до військової повинності, Білоцерківської Січі Вільного Козацтва імені Семена Палія, яке б дбало про спокій рідного краю». Зазначається також: «Ідея Вільного козацтва здійснилась – у Білій Церкві муштрується біля 300 козаків». Васильківська Волосна Управа Васильківського повіту сповіщає УВГК про те, що станом на 13 вересня 1917 р., діє організація під назвою Вільне Козацтво «Січ», «Народне Ополчення»⁹².

Цінним джерелом, що відображає ідеологічні засади формування загонів Вільного козацтва, є прохання Ради старшин Білоцерківської Січі імені Семена Палія до УВГК від 16 серпня 1917 р. У документі міститься низка вимог, які стосуються не лише матеріального забезпечення, але й символічних атрибутів організації: «щоб була визначена зброя на козаків, а також сурми; визначити січового прапора; надати помешкання Січовому Кошу; ухвалити вбрання Білоцерківських січовиків»⁹³.

Зміст прохання засвідчує прагнення надати новоствореному осередку не лише практичну спроможність, але й виразну ідеологічно-символічну основу. У цьому контексті показовою є Постанова Вільного Козацтва с. Вінцентівка Вінцентівської волості Васильківського повіту Київської губернії від 26 вересня 1917 р., у якій було проголошено створення товариства «Козацтво».

⁹² ЦДАВО України, ф. 811, оп. 1, спр. 1. Арк. 63. URL: <https://e-resource.tsdavo.gov.ua/file-viewer/46760#file-2284529> (дата звернення: 01.06.2025).

⁹³ ЦДАВО України, ф. 811, оп. 1, спр. 1. Арк. 43–44. URL: <https://e-resource.tsdavo.gov.ua/file-viewer/46760#file-2284509> (дата звернення: 01.06.2025).

Основна мета новоутвореної організації визначена однозначно: «вона мусить стояти на сторожі порядку та спокою на Україні»⁹⁴.

Ще одним важливим свідченням є прохання фельдшера харківського шпиталю від 7 грудня 1917 р. до відділу з організації Вільного козацтва Генерального Комітету. У документі підкреслюється, що «дивлячись на те, що на Україні корисна сила вільного козацтва, як це було відомо із всіх тих подій, які не раз вже загрожували небезпекою нашому краю, котра боронить права Українського народу, то з приводу організації вільного козацтва я в своєму селі зробив доклад щоб заснувати вільне козацтво, то громадяни с. Середівки віднесли до цього дуж прихильно, куди і записалось 130 чоловіків стояти на сторожі революції Української Народної Республіки»⁹⁵. Аналіз цього звернення дозволяє констатувати, що ініціатива організації Вільного козацтва на місцях знаходила підтримку серед широких верств населення. Факт вступу мешканців с. Середівки до лав козацтва відображає високий рівень мобілізаційного потенціалу та готовність селян до самоорганізації. Особливо важливим у даному контексті є наголос на необхідності «стояти на сторожі революції Української Народної Республіки», що виводить козацтво за межі суто військово-оборонної структури й наділяє його функцією політичної сили, орієнтованої на підтримку нової української влади та захист революційних здобутків.

З метою кращого розуміння соціально-політичної ситуації в Україні в період революційних подій 1917 року, а також причин і механізмів формування загонів Вільного козацтва, доцільно звернутися до прохання повітового комісара С. Донченка (Васильківський повіт) від 18 жовтня 1917 р., адресованого сільським громадам: «Страшний час ми переживаємо, безлад, грабунок, насилля стали побутовою справою. Мирне населення в небезпеці.

⁹⁴ ЦДАВО України, ф. 811, оп. 1, спр. 1. Арк. 80. URL: <https://e-resource.tsdavo.gov.ua/file-viewer/46760#file-2284546> (дата звернення: 01.06.2025).

⁹⁵ ЦДАВО України, ф. 811, оп. 1, спр. 1. Арк. 81. URL: <https://e-resource.tsdavo.gov.ua/file-viewer/46760#file-2284547> (дата звернення: 01.06.2025).

Дезертири-розбійники, потрібна сама безжальна з ними боротьба. Ніхто не захистить нас. Якщо ми будемо сидіти, склавши руки, необхідна організована самооборона. Міліція повіту не в стані подолати злочинність. Йде зима. Розбійники повинні залишити свої лісні схованки. Вони будуть шукати прихистку серед вас, серед мирного населення. Села, містечка, міста повинні невідкладно організуватис для самооборони. Кожен населений пункт повинен мати надійну охорону, якщо буде організоване «Вільне козацтво» із чесних та свідомих людей»⁹⁶. Інтерпретація наведеного документа дозволяє зробити низку узагальнень. По-перше, адміністративні органи влади, зокрема на рівні повітів, активно долучалися до процесу організації самооборони, що свідчить про відсутність дієздатної централізованої влади на місцях. Подібна логіка змушувала представників місцевих органів брати ініціативу у власні руки. По-друге, ключовим аспектом документа є акцент на формуванні загонів Вільного козацтва як основної сили для гарантування громадської безпеки. Підкреслення необхідності створення їх «із чесних та свідомих людей» засвідчує прагнення до морально-етичного вибору учасників, а не без системного залучення будь-кого, хто мав зброю.

Ряд архівних документів засвідчує, що ініціативи зі створення загонів Вільного козацтва у багатьох випадках мали чітко виражену патріотичну мотивацію й були спрямовані на захист «рідної України» в дусі демократичних принципів. Так, у проханні громадян с. Красного-Ліга Мало-Полавчанської волості Васильківського повіту від 19 листопада 1917 р., місцеві жителі апелюють до патріотичного обов'язку й довіри до Центральної Ради: «Зважаючи на свою рідну Україну й Центральну Раду у таку трудну годину як при теперішньому безладі, ми звертаємось зі своїми щирими проханням прийняти нас під прапором оборонців Вільної України у Вільне

⁹⁶ ЦДАВО України, ф. 811, оп. 1, спр. 1. Арк. 85. URL: <https://e-resource.tsdavo.gov.ua/file-viewer/46760#file-2284551> (дата звернення: 01.06.2025).

Козацтво при Київському Окрузі»⁹⁷. Цитата відображає поєднання національної самоідентифікації з лояльністю до легітимних на той час центральних інституцій влади. Тоді як, у постанові селян с. Снітинки Васильківського повіту від 6 листопада 1917 р., фіксується готовність селян до організованої оборони та політичне залучення: «Згуртувати негайно перший курінь Вільного Козацтва. І висловити своє повне зверя Українській Центральній Раді в боротьбі за інтереси всієї демократії на Україні. А ми Вільне Козацтво стоїмо на охороні громадян і кожної хвилини будемо оборонять от ворожого нападу Центральну Раду»⁹⁸. Відповідний документ свідчить про те, що селянські ініціативи не лише орієнтувалися на локальну самооборону, а й мали декларативно політичний характер – захист революційного ладу і демократичних інтересів національної спільноти.

Наративні джерела мають ключове значення для дослідження Вільнокозацького руху 1917-1918 рр., оскільки забезпечують глибоке розуміння історичних процесів та дають можливість безпосередньо ознайомитися з досвідом і світоглядом учасників національно-визвольної боротьби. Вони дозволяють аналізувати не лише офіційну історичну інтерпретацію подій, але й їхню суб'єктивну, емоційну та психологічну складову. Особливе місце у цьому контексті посідають мемуари М. Омеляновича-Павленка, у яких автор здійснив докладний аналіз ролі Вільного козацтва у військових кампаніях 1917-1918 рр.⁹⁹.

Як зазначав М. Омелянович-Павленко: «Мій плян був – організувати хоч невеликі, але дійсні військові частини, які могли-б запалитися національною ідеєю і в усіх майбутніх виступах бути точкою опори для наших організацій вільного козацтва, які – треба зазначити, - були вже й тоді в стадії доброго

⁹⁷ ЦДАВО України, ф. 811, оп. 1, спр. 1. Арк. 94–95. URL: <https://e-resource.tsdavo.gov.ua/file-viewer/46760#file-2284560> (дата звернення: 01.06.2025).

⁹⁸ ЦДАВО України, ф. 811, оп. 1, спр. 1. Арк. 100. URL: <https://e-resource.tsdavo.gov.ua/file-viewer/46760#file-2284566> (дата звернення: 01.06.2025).

⁹⁹ Омелянович-Павленко М. Спогади командарма (1917–1920): Документально-художнє видання / Упоряд: М. Ковальчук. Київ: Темпора, 2007. 608 с.

розвитку»¹⁰⁰. З наведеного уривку сучасником окреслюється важливий аспект розбудови українських військових сил доби революційних змагань, які повинні були стати точкою опори для організацій вільного козацтва». Автор наголошує, що цим громадам бракувало належної дисципліни та військової підготовки. Вільне козацтво могло мобілізувати ентузіазм, підняти людей на боротьбу, але не мало достатньої організаційної чіткості, тому створення невеликих професійних підрозділів було стратегічно необхідним кроком. Такі частини мали виконувати роль кадрового ядра – дисциплінованого навченого й готового до бою.

Водночас значний внесок у дослідження соціально-політичного виміру руху належить П. Феденку, котрий, як безпосередній учасник визвольних змагань, розглядав феномен Вільного козацтва у широкому суспільному контексті. Дослідник П. Феденко інтерпретував Вільнокозацький рух не лише як військове утворення, але й як народний соціальний феномен, який об'єднував патріотично налаштоване населення на захист української державності. Показовим у цьому сенсі була реакція козацьких організацій на гетьманський переворот 1918 року. За свідченням П. Федоренка: «Гетьманський переворот поставив проти Скоропадського всю організацію Вільного козацтва. В травні вибухнуло селянське повстання на Звенигородщині, Київщині з участю членів Центральної Ради та Ю. Тютюнника....Повстанці в своїх заявах до німецької команди вимагали, щоб були відновленні Українська Центральна Рада»¹⁰¹. Через призму П. Федоренка, Вільне козацтво є не лише інструментом військової боротьби, а й масовим політико-соціальним чинником, що ставив у центрі своїх дій ідею національного суверенітету.

У контексті дослідження Української революції, І. Мазепа інтерпретував вільнокозацький рух як вагомий соціальний і національний феномен, що

¹⁰⁰ Омелянович-Павленко, М. На Україні 1917-18. Спогади. – Прага : Накладом Товариства "Stilus", 1935. – С.19

¹⁰¹ Феденко П. Історія революції (1917–1921). Кн. II: Влада П. Скоропадського. Нью-Йорк: Українське історичне товариство, 1960. С.10

втілював прагнення до відродження історичних традицій козацтва. Водночас дослідник наголошував на важливості впорядкування та централізації козацьких загонів, адже стихійність розвитку руху мала негативні наслідки. Як зазначив І. Мазепа: «Український рух розвивався спонтанно, без належної попередньої підготовки та організації народних мас. Тому центр і периферія не завжди працювали в тісному контакті». Дослідник позитивно характеризував діяльність місцевих збройних формувань, які, попри брак належної організації, мають вагоме значення у визвольній боротьбі: «ці відділи, що складаються переважно з робітників і селян катеринославського району, відіграли потім визначну роль в боротьбі з російськими більшовиками на Катеринославщині» - підкреслював, І. Мазепа. Разом з тим, І. Мазепа критично оцінив реакцію Центральної Ради на процеси дезорганізації та поширення більшовицької пропаганди серед українізованих частин. Проте, як наголошував історик: «Тільки пізніше, коли українізовані частини, під впливом більшовицької пропаганди, почали складатися, уряд Центральної Ради виступив на підтримку організації Вільного Козацтва по цілій Україні з людей національно свідомих і відданих Україні. Але було вже пізно. Загальна анархія, що запанувала спочатку на Московщині, потім на Україні, а почали невдалий вибір організаторів цієї справи не дали змоги створити з Вільного Козацтва тої сили, яка б мала надати інший хід українським визвольним змаганням»¹⁰². Попри значний потенціал вільнокозацького руху як соціально-національного явища, відсутність належної централізації, несвоєчасна реакція Центральної Ради та загальна анархічна атмосфера революційного періоду не дозволили реалізувати його можливості повною мірою.

У своїх мемуарах український військовий діяч О. Удовиченко наголошував на особливій ролі загонів Вільного козацтва у протидії більшовицьким силам у період революційних подій. Він вказував, що в міру просування московського війська до Києва в різних великих центрах

¹⁰² Мазепа І. Україна в огні й бурі революції 1917–1921. Мюнхен: Видавництво «Прометей», 1950. С. 28-30

України, як за «сигналом». Відбувалися збройні виступи комуністичних осередків, сформованих переважно «міським не українським елементом». За твердженням мемуариста, до боротьби з цими повстанцями активно долучилися місцеві українські формування, зокрема відділи «Вільних козаків».

Важливою подією, яку описує О. Удовиченко, став бій за завод «Арсенал», після капітуляції оборонців у дворі заводу було виявлено близько десяти розстріляних вільних козаків, що засвідчує жорстокість протистояння. Автор підкреслює, що бойова організація «Вільних козаків» мала специфічний соціальний склад – переважно це була українська молодь: учні, студенти, робітники, які добровільно приєднувалися до захисту української державності¹⁰³. Окрему увагу О. Удовиченко приділив імпровізованим заходам українського командування: нашвидку сформований відділ, основу якого становили старшини та урядовці Військового Секретаріату, за підтримки «вільних козаків» після тривалих боїв зумів «розбити комуністичну банду і звільнити від неї будинок центральної пошти»¹⁰⁴.

Узагальнюючи, мемуарист наголошував на взаємодії державних структур і добровільних формувань, що в умовах хаотичних революційних подій відіграла ключову роль у стриманні більшовицьких сил та забезпечення оборони стратегічних об'єктів Києва.

1.3. Методологія дослідження

У межах даної теми не втрачає своєї актуальності діалектична методологія дослідження історичних і освітніх явищ. Саме вона дає змогу глибше осягнути складну природу соціальних процесів, що відбуваються в суспільстві, зокрема у сфері освіти. Основою цього підходу є фундаментальні

¹⁰³ Удовиченко О. Україна у війні за державність: історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил 1917–1921 рр.; видав. Д. Микитюк. Вінніпег, 1954. С. 19.

¹⁰⁴ Удовиченко О. Україна у війні за державність: історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил 1917–1921 рр.; видав. Д. Микитюк. Вінніпег, 1954. С. 23-28.

закони діалектичної логіки – перехід кількісних змін у якісні, єдність і боротьба протилежностей, закон заперечення заперечень. Застосування відповідного методологічного прийому в ході дослідження сприяє тому, що розгляд історичних подій та явищ здійснюється не в ракурсі ізольованих фактів, а як частини широкого й динамічного процесу суспільного розвитку.

Діалектичний підхід враховує необхідність всебічного аналізу освітнього процесу як динамічного, історично зумовленого явища, що перебуває в постійному оновленні, трансформації та взаємодії з іншими соціальними сферами – економічною, політичною, культурою та духовно.

Міждисциплінарна спрямованість дозволяє не лише глибше осмислити природу освіти як соціального інституту, але й формувати у здобувачів цілісне уявлення про суспільство, його історію та ідентичність.

Феноменологічний метод у педагогічному та історичному пізнанні досліджуваної проблематики передбачає відмову від зовнішніх ідеалізацій і зосередження, а також на інтерпретації базових структур національного та історичного самосприйняття.

У цьому контексті глибинні цінності, що передують офіційним освітнім програмам, методикам та стандартам, розглядаються як універсальні підвалини, притаманні всім проявам національної ідентичності. Саме вони виступають своєрідним «генетичним кодом» освітнього змісту, з якого природно розвиваються окремі форми патріотичного виховання. З огляду на це, історичні знання, зокрема ті, що стосуються демократичних традицій українського козацтва та Вільнокозацького руху 1917-1918 рр., не просто нав'язуються здобувачам освіти як зовнішній фактор, а розкриваються як внутрішні, глибинні смисли, притаманні національному досвіду. Акцент на відповідний підхід створює умови для автентичного переживання історії і сприяє формуванню національної ідентичності всіх суб'єктів навчального процесу через інноваційні освітні практики.

Герменевтичний підхід в ході нашого дослідження продовжує інтелектуальну традицію феноменології, зосереджуючись на процесі

інтерпретації смислів, закладених у текстах, подіях та історичних джерелах. Герменевтика як наука про тлумачення дозволяє розглядати історичну освіту не як просту передачу фактів, а як глибоке розуміння історичних явищ, що формується у взаємодії між текстом, учнем та його попереднім досвідом. Щоб по-справжньому осмислити зміст подій 1917-1918 рр., здобувач освіти має не лише опанувати навчальний текст, а й інтерпретувати його у світлі конкретного історичного та соціального контексту. Водночас повноцінне розуміння цього контексту можливе лише через звернення до ключових понять і смислів, закладених у джерелах. Таке подвійне коло тлумачення (норма-ситуація, текст-контекст) забезпечується через «передрозуміння», що формується в учня на основі попереднього знання історичних процесів, культурних кодів і національних традицій. Осмислення історії в герменевтичному ключі – це не лише інтелектуальна діяльність, а й процес оживлення змісту історичних подій що дозволяє глибше передати національний досвід та інтегрувати його у власну ідентичність.

Отже, у ході дослідження застосування загального (філософського) підходу дало змогу створити цілісну методологічну основу для осмислення формування національної ідентичності в освітньому процесі. Діалектичний метод дозволив розглядати історико-педагогічні явища у динаміці, як частину взаємопов'язаних соціальних процесів, виявляючи глибокі закономірності їх розвитку.

Феноменологічний метод забезпечує аналіз національної ідентичності через призму внутрішнього досвіду учасників освітнього процесу, акцентуючи на особистісному сприйнятті історичних подій і цінностей.

Герменевтичний підхід дозволив інтерпретувати історичні джерела та освітні тексти у взаємозв'язку з культурним контекстом і попереднім знанням учнів, що сприяло формуванню глибшого, смислово насиченого розуміння національного досвіду. Поєднання цих філософських методів дало змогу розглядати історичну освіту не лише як передачу знань, а як механізмів

формування національної свідомості та ідентичності в умовах сучасних викликів.

До емпіричних методів, використаних в дослідженні, слід віднести: порівняння – являє собою встановлення розбіжностей об'єктів, або їх спільних аспектів і властивостей. Практика застосування відповідного методу дозволяє виявити як спільні риси, так і відмінності між історичними подіями початку ХХ століття та сучасними уявленнями про громадські свободи, самоврядування і національну свідомість. Нами було виявлено подібності між демократичними засадами «Вільного козацтва» та принципами сучасної громадянської освіти. Аналіз і синтез, індукція і дедукція, моделювання, логічний підхід – це група методів, застосована в межах дослідження, що відносяться до емпірико-теоретичних методів.

Логічний метод сприяв структуруванню теоретичного матеріалу теми за принципами аналізу та синтезу: виділити основні поняття (зокрема, «Вільне козацтво», «демократичні ідеї», «громадське самоврядування») та об'єднати їх у цілісне уявлення про суспільно-політичну роль Вільнокозацького руху. Аналіз та синтез – сприяв структуруванню освітньої площини дослідження: вдалось здійснити розчленування теми на окремі смислові блоки (аналіз) і подальше їх об'єднання в єдину цілісну дидактичну систему (синтез).

За допомогою індукції, на основі окремих історичних фактів (збори вільних козаків, ухвалення рішень народними радами), ми дійшли до загальних висновків про природу української демократії. Метод дедукції використаний з метою демонстрації впливу загальних демократичних ідей на конкретні прояви козацької організації в 1917-1918 рр.

Тоді як, застосування історичного (хронологічного) методу, дало змогу побачити еволюцію ідеї народного самоуправління, що дозволяє виявити причинно-наслідкові зв'язки: зокрема, як впливи ідеї УНР на створення місцевих козацьких організацій.

Системний метод дає можливість розглянути Вільнокозацький рух як систему, де кожен компонент (організація, ідеологія, народна підтримка,

самоврядування) виконує певну функцію. Відповідний метод дозволяє показати зв'язок між рухом і ширшими соціально-історичними процесами (Революція 1917-1921 рр., становлення УНР).

У педагогічному сенсі забезпечує інтеграцію історії з іншими навчальними дисциплінами (правознавство, громадянська освіта, література). Серед теоретичних методів, в ході роботи нами було застосовано метод сходження від абстрактного до конкретного – від аналізу загального поняття національної ідентичності – до вивчення конкретних історичних проявів цієї ідентичності у Вільнокозацькому русі.

Ефективність спроби комплексного історичного дослідження передбачає застосування низки спеціалізованих методів. Історико-джерелознавчий аналіз – цей метод дозволяє працювати з автентичними джерелами-мемуарами учасників руху, офіційними документами, архівними матеріалами, що визначило безпосереднє знайомство з мовою епохи, з ідеями та мотиваціями історичних постатей. Наступним є історико-порівняльний метод, який дозволяє співставити ідеї, закладені у діяльності Вільного козацтва, з сучасними уявленнями про громадянські свободи та права людини. У процесі таких порівнянь нам вдалось отримати змогу побачити спадкоємність демократичних традицій в українському державотворенні, а також усвідомити, що боротьба за права і гідність має глибоке історичне коріння, що сприяє розвитку громадянської свідомості і здатності оцінювати сучасні події в історичній перспективі.

Ще одним важливим методологічним інструментом є історіографічний метод, який полягає у вивченні того, як трактувались події 1917-1918 рр., у різні історичні періоди. Інтерпретації Вільнокозацького руху в науковій літературі дозволяє усвідомити, що історичне знання не є сталим, воно формується в залежності від соціально-політичного контексту та ідеологічних переконань дослідників. Застосування методу аналогії у дослідженні дозволило провести паралелі між подіями доби Української революції (1917-1921 рр.) та сучасними демократичними процесами в Україні. Зокрема,

аналогія між прагненням Вільного козацтва до самоврядування та сьогоднішнім розвитком громадянського суспільства сприяє глибшому осмисленню ідей політичної свободи та активної громадянської позиції. Метод синхронізації дав змогу вивчати події Вільнокозацького руху у контексті загальноєвропейських та світових процесів, що відбувались в 1917-1918 рр.

Отже, застосування спеціально-історичних методів дозволило досягти глибини і достовірності у вивченні феномену Вільного козацтва. Історико-джерелознавчий метод забезпечує роботу з автентичними матеріалами, що дало змогу реконструювати події з урахуванням мови цінностей і мотивів доби. Історико – порівняльний метод сприяв виявленню паралелей між традиціями Вільного козацтва і сучасною демократичною практикою, що розширило перспективу дослідження в контексті національної спадкоємності. Історіографічний аналіз дозволяє простежити зміну трактувань теми в різні періоди, підкресливши залежність наукових інтерпретацій від політичного контексту. Метод аналогій дав змогу актуалізувати висновки шляхом порівняння історичних і сучасних процесів самоорганізації громадянської активності. Синхронізація подій у рамках загальноєвропейського контексту сприяла усвідомленню спільних рис національно-визвольних рухів і унікальності українського досвіду.

Висновки до I розділу

Проведений теоретико-методологічний аналіз проблематики інноваційних дидактичних підходів у контексті формування національної свідомості учнівської молоді дозволив здійснити комплексне осмислення взаємозв'язку між історико-педагогічними, соціокультурними та світоглядними аспектами означеної проблеми. Визначено, що у сучасному педагогічному дискурсі провідними концептами, які забезпечують ефективну реалізацію завдань національно-патріотичного виховання, виступають компетентнісний, міждисциплінарний та проектний підходи, що у своїй

синергії, формують цілісну освітню парадигму особистісно орієнтованого, ціннісного та діяльнісного навчання.

Аналіз історіографічної бази засвідчив багат шаровість ідеологічних, політичних та методологічних підходів до інтерпретації феномену Вільного козацтва. У радянській історіографії цей рух тривалий час розглядався у спотвореному контексті – як «буржуазно-національний» або «контрреволюційний», що спричинило його фактичну маргіналізацію в науковому полі. Натомість у працях української діаспори Вільно козацький рух отримав позитивну оцінку як органічне продовження державотворчих традицій українського народу. Лише з 1990-х років, із відновленням наукової тяглості у вітчизняній історіографії, з'являється можливість його об'єктивного, поза ідеологічного аналізу, що відкрило нові перспективи для інтерпретації цього явища як феномена національної самоорганізації.

Залучення широкої джерельної бази – архівних матеріалів, документів Центральної Ради, мемуарів, публіцистичних текстів і наукових праць – дозволило реконструювати структурно-функціональні параметри Вільно козацького руху. Архівні документи виявили його дуалістичний характер: одночасне поєднання стихійної народної ініціативи «знизу» з процесом інституціоналізації «згори» через діяльність Генерального Військового Комітету та Центральної Ради. Оцінка мемуарно-наративних джерел продемонструвала амбівалентність сприйняття Вільного козацтва сучасниками: від романтичного ідеалізму та стратегічного оптимізму (Омелянович-Павленко, Шаповал, Капустінський) до прагматично-критичних оцінок (Мазепа), які наголошували на проблемах структурної розбалансованості, відсутності централізованого керівництва та належної військової дисципліни. Інтерпретація оціночних суджень дослідників є свідченням живого демократичного характеру руху, в якому поєдналися риси народного самоврядування і прагнення до державної упорядкованості.

Застосування комплексного методологічного інструментарію, що об'єднує філософські, емпіричні та спеціально-історичні методи, дало змогу

досягти глибини аналітичного осмислення теми. Використання діалектичного, феноменологічного та герменевтичного підходів забезпечило цілісне бачення освітнього процесу як простору становлення національної самосвідомості. Емпіричні методи (аналіз, синтез, індукція, дедукція) дозволили виокремити закономірності розвитку української демократичної традиції, тоді як спеціально-історичні методи (історико-порівняльний, джерелознавчий, історіографічний) забезпечили можливість реконструкції та контекстуалізації подій 1917-1918 рр.

РОЗДІЛ II

КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД ЯК ІННОВАЦІЙНА ОСВІТНЯ ПАРАДИГМА У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ

2.1. Компетентнісний підхід як засіб формування активної громадянської позиції

Сучасна освітня парадигма репрезентує не лише сукупність дидактичних інновацій, а й віддзеркалює глибинні трансформаційні процеси, детерміновані як глобалізаційними викликами, так і специфікою внутрішніх національно-освітніх реформ. Її аксіологічним ядром виступає стратегічна орієнтація на формування у здобувачів освіти здатності до критичного рефлексивного мислення, розвитку автономної творчо-пошукової активності та усвідомленої соціальної залученості.

Аналізуючи засоби інтеграції учнів у соціокультурний простір сучасного світу, О. Глушко підкреслює, що саме компетентності дозволяють учням «комплексно підходити до реалізації тих завдань і викликів, що стоять перед ними»¹⁰⁵. Дослідниця зазначає, що у структурі ключових компетентностей закріплено: критичне мислення вміння розв'язувати проблеми, робота в команді, вміння співпрацювати, аналітичні навички креативність та міжкультурні навички, саморегуляція – що свідчить про багатовимірність компетентностей, які одночасно включають когнітивні, соціальні та емоційно-вольові компоненти.

Дослідниця О. Красільнікова, пропонує чітку триступну періодизація становлення компетентнісного підходу в освіті, що має фундаментальне значення для розуміння його історико-педагогічної еволюції¹⁰⁶.

Перший концептуально-теоретичний етап (1960-1970-ті роки), характеризується введенням до наукового обігу поняття «компетенція» та «компетентність», що започаткувало методологічну базу для подальшого

¹⁰⁵ Глушко О. Компетентнісний підхід в освіті: європейський досвід // Науково-педагогічні студії. 2021. Вип. 5. С. 8–21.

¹⁰⁶ Красільнікова О. Компетентнісний підхід як основа філософії освіти // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. 2018. № 1. С. 147–150.

розвитку концепції. Наукове значення цього етапу полягає в закладанні поняттєво-категоріального апарату, який забезпечив подальше міждисциплінарне осмислення аналізованого явища.

Другий методико-прикладний етап (1970-1990-ті роки), знаменує перехід від теоретичного обґрунтування до практичного впровадження компетентнісного підходу, насамперед у сфері мовної освіти. Особливістю цього етапу є формування компетенцій починає розглядатися як кінцева мета освітнього процесу, тобто відбувається зміна освітньої парадигми: від передавання знань – до розвитку здібностей і соціальної компетентності.

Третій інституційно-глобальний етап (з 1990-х років до сьогодення). Період характеризується інтеграцією підходу у національні освітні програми та міжнародні стандарти освіти. Запропонована О. Красільніковою класифікація, є науково обґрунтованою історико-педагогічною моделлю компетентнісного підходу, що демонструє його поступ від концептуальної ідеї до нормативно-освітньої реальності.

Завдяки інтегративній природі компетентнісний підхід охоплює когнітивний, діяльнісно-практичний та аксіологічно-світоглядний виміри, спрямовуючи освітній процес на розвиток у суб'єктів навчання здатності не лише акумулювати знання, а й забезпечувати їхню адаптивну апробацію в умовах реальних соціально-професійних ситуацій.

Як зазначає Ю. Рибалка, компетентнісний підхід переносить акцент із засвоєння нормативно визначених знань, умінь і навичок у площину формування здатності до практичного застосування набутих знань у реальних ситуаціях, що зумовлює трансформацію ролі викладача – від носія інформації до організатора й координатора освітнього процесу¹⁰⁷. Компетентнісний підхід не редукується до рівня суто методичного інструментарію, а функціонує як системоутворювальна освітня стратегія, що задає нові

¹⁰⁷ Рибалко Ю. В. Компетентнісний підхід у науково-педагогічній літературі // Педагогіка вищої та середньої школи. 2012. Вип. 35.С.392.

параметри трансформації змісту, організаційних форм, методів і очікуваних результатів навчально-виховного процесу.

За В. Химинцем «компетентнісний підхід» є стратегічною орієнтацією освітнього процесу, що постає не лише як система передачі знань, а як багатовимірний процес конструювання цілісного комплексу компетентностей – знань, умінь, навичок, ціннісних орієнтацій і ставлень, необхідних для успішної самореалізації особистості у соціальному середовищі¹⁰⁸. У зв'язку з чим, його реалізація зумовлює якісне зростання рівня особистісної відповідальності, готовності до прийняття стратегічних і ситуативних рішень, а також формує компетенції активної громадянської участі. У такий спосіб компетентнісний підхід набуває статусу не лише освітньої інновації, а й інструменту суспільної модернізації, що безпосередньо корелює з вихованням зрілої громадянської позиції та формуванням демократичної культури особистості.

Концептуальний доробок О. Пометун свідчить, що компетентнісний підхід функціонує як інтегративний механізм поєднання знань, умінь і навичок із практичною діяльністю. Він забезпечує не лише адаптацію особистості до динамічних змін у соціокультурному середовищі, а й створює умови для її активної участі у суспільних трансформаціях¹⁰⁹. Відповідна інтерпретація компетентнісного підходу виходить за межі інструментальної методики та набуває статусу засобу формування громадянської активності й соціальної відповідальності.

Слушною є позиція О. Онопрієнка, яка підкреслює, що «однією з ключових переваг компетентнісного підходу є можливість підвищення мотивації здобувачів освіти через практичну спрямованість навчання»¹¹⁰. Практична орієнтація не лише посилює зацікавленість учнів у навчальному

¹⁰⁸ Химинець В. В. *Інноваційна освітня діяльність*. Тернопіль: Мандрівець, 2009. 360 с.

¹⁰⁹ Пометун, О. І. Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки // Вісник програм шкільних обмінів. 2005. № 23. С. 18.

¹¹⁰ Онопрієнко, О. В. Концептуальні засади компетентнісного підходу в сучасній освіті // Шлях освіти. 2007. № 4. С. 32–37.

процесі, але й забезпечує їхнє залучення до реальних соціальних практик, формуючи здатність до активної громадської участі.

Не можемо не врахувати критичну оцінку пов'язану із впровадженням компетентнісного підходу в освітню практику, яку висуває О. Овчарук, що акцентує увагу на обмеженому рівні підготовки освітян до ефективної реалізації компетентно орієнтованого навчання¹¹¹. З іншого боку, варто підкреслити важливість подолання наявних методичних та дидактичних прогалин задля забезпечення цілісної реалізації компетентнісної парадигми освіти. Так, дослідниця О. Локшина, наголошує на необхідності розроблення та впровадження якісних, науково обґрунтованих інструментів оцінювання результатів навчальної діяльності, що відповідають принципам компетентнісного підходу¹¹².

В науковому осмисленні відповідного явища вагомого значення набуває диференціація та співвідношення понять «компетенція» і «компетентність», оскільки саме вони визначають глибинні засади компетентнісного підходу, що дедалі активніше інтегрується у структуру освітньої політики та практики. Попри усталеність їхнього вживання в науковому й нормативно-правовому полі, семантична наповненість цих категорій потребує чіткого розмежування.

Виходячи із формулювання законодавцем «компетентність - розглядається як динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно соціалізуватись, проводити професійну та подальшу навчальну діяльність»¹¹³.

¹¹¹ Овчарук, О. В. Розвиток компетентнісного підходу: стратегічні орієнтири міжнародної спільноти // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи. Київ, 2004. С. 7–15.

¹¹² Локшина, О. І. Моніторинг рівнів досягнень компетентностей: інноваційні підходи // Компетентнісний підхід у сучасній освіті. Світовий досвід та українські перспективи. Київ, 2004. С. 6–16.

¹¹³ Закон України «Про освіту» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

Доречно розглянути змістові положення з праці С. Лейко, який підкреслює, що «компетенція визначається певною організацією, установкою, державою як наперед задана вимога до знань, умінь, навичок, якими повинна володіти особистість, для успішної діяльності в межах тієї сфери, де ця діяльність буде здійснюватися» - наведене положення дає підстави трактувати компетенцію як зовнішньо-нормативний феномен, що існує в координатах соціального запиту та постає у вигляді інституційно формалізованого набору параметрів, які визначають рамки й вектори професійної або навчальної діяльності.

У свою чергу, «компетентність є надбанням самої особистості, визначає якісний рівень засвоєння знань, умінь, навичок та здатності застосовувати їх, на основі власного досвіду, в процесі здійснення певної діяльності»¹¹⁴.

Аналіз наукових публікацій дозволяє інтерпретувати компетентність як суб'єктивно-особистісний феномен, інтегративну характеристику, що акумулює когнітивні, операційно-діяльнісні та аксіологічні компоненти¹¹⁵.

За К. Рудніцькою поняття «компетентність» розуміється як здатність особистості використовувати набуті компетенції на практиці, що передбачає не лише володіння ними, а й особистісне ставлення до змісту діяльності¹¹⁶.

Тоді як, «компетенція» розглядається як сукупність знань, умінь і навичок, визначених зовнішніми стандартами та необхідних для виконання конкретних функцій¹¹⁷.

¹¹⁴ Лейко, С. В. Поняття «компетенція» та «компетентність»: теоретичний аналіз // Педагогічний процес : теорія і практика. 2013. Вип. 4. С. 133.

¹¹⁵ Hymes, D. On Communicative Competence / ed. by J. B. Pride, J. Holmes. Harmondsworth : Penguin, 1972. P. 269–293.

¹¹⁶ Рудніцька К. В. Сутність понять «компетентнісний підхід», «компетентність», «компетенція», «професійна компетентність» у світлі сучасної освітньої парадигми // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. 2016. Вип. 1 (38). С. 243.

¹¹⁷ Кучай, О. В. Компетенція і компетентність – відображення цілісності та інтеграційної суті результату освіти // Рідна школа. 2009. № 11. С. 44–48.

Можемо припустити, що поняття «компетенція» та «компетентність» співвідносяться як категорія «нормативного завдання» та «особистісної реалізації». Перша визначає межі та зміст діяльності, задані суспільством, друга – репрезентує рівень суб'єктивного освоєння й практичного втілення цих вимог.

Наведені вище аргументи окреслюють принципову відмінність: компетенція існує як зовнішня, насамперед визначена суспільна вимога (норма) до підготовки особи, тоді як компетентність формується як внутрішня якість, що «поєднує знання, уміння, навички, досвід й особистісні якості, які зумовлюють прагнення, готовність і здатність розв'язувати проблеми і завдання, що виникають у реальних життєвих ситуаціях»¹¹⁸.

За класифікацією, наведеною у дослідженнях М. Рудь, компетентність охоплює низку різновидів: життєва компетентність – адаптація до повсякденних ситуацій; професійна компетентність – відповідність знань і вмінь вимогам певної діяльності; цивілізаційна компетентність – здатність орієнтуватися в глобальних процесах; етична компетентність – система моральних цінностей; комунікативна компетентність – ефективна взаємодія в соціумі; політична компетентність – розуміння політичних процесів і механізмів; мовна компетентність – володіння засобами мови; психологічна компетентність – здатність до саморегуляції та емпатії; інтелектуальна компетентність – оперування знаннями, аналітичність мислення; громадянська компетентність – усвідомлення ролі особистості у суспільному розвитку¹¹⁹. Запропонована класифікація компетентностей охоплює як індивідуально-психологічні, так і соціально-громадські аспекти розвитку особистості, що демонструє системний характер компетентності, що не зводиться лише до професійної підготовки, а включає моральні, інтелектуальні, комунікативні та громадянські складові. Відповідний підхід

¹¹⁸ Головань, М. С. Компетенція та компетентність: порівняльний аналіз понять // Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології. 2011. № 8. С. 224–233.

¹¹⁹ Рудь М. Компетентнісний підхід в освіті // Вісник Львівського університету. Серія педагогічна. 2006. Вип. 21, ч. 1. С. 75.

дозволяє трактувати компетентність як інтегральну якість, у якій гармонійно поєднанні знання, вміння, цінності та соціальна активність, що забезпечує ефективність особистості в різних сферах життєдіяльності.

Особливого інтересу в контексті нашого дослідження є висвітлення ролі громадянської компетентності, яка розглядається як одна з ключових компетентностей особистості, що забезпечує ефективну соціалізацію та активну участь у суспільному житті.

Так, О. Пометун визначає громадянську компетентність як «здатність людини активно, відповідально й ефективно реалізовувати громадянські права й обов'язки з метою розвитку демократичного громадянського суспільства»¹²⁰. В даному визначенні, громадська компетентність постає не лише як складова освітньої підготовки, а й як детермінанта формування активної громадянської позиції особистості, що забезпечує розвиток таких якостей, як соціальна активність, відповідальність, повага до прав людини та толерантність, що дозволяє розглянути її як базову характеристику індивіда, необхідну для функціонування та розвитку демократичного громадського суспільства.

Розглянуті концепції та наукові підходи підтверджують необхідність використання інноваційних дидактичних засобів, які сприяють розвитку критичного мислення, формуванню історичної свідомості та набуттю громадських компетентностей.

1. *Метод «Сторітелінг» (storytelling)* ґрунтується на наративному підході до пізнання, де навчання здійснюється через створення, інтерпретацію та рефлексію історії. Алгоритм реалізації методу полягає в тому, що здобувачі отримують картки із завданнями: уявити, що вони – отамани Вільного козацтва певного регіону (Черкащина, Київщина, Катеринославщина тощо). Далі вони мають описати події, які відбулись в їхньому регіоні наприкінці 1917 – на початку 1918 рр. Після отримання карток, здобувачі освіти матимуть час та можливість підготуватися до відповіді скориставшись підручниками та

¹²⁰ Пометун О. І. Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки // Вісник програм шкільних обмінів. 2005. № 23. С. 18.

іншими джерелами. Після чого, учні по черзі виголошують короткі оповіді з історичним підґрунтям поєднуючи їх з елементами імпровізації рольової гри.

Орієнтований зміст карток для реалізації методу: Картка №1 (Черкащина. Питання: Чи відомо як сформовано перший загін Вільного козацтва? Де саме відбулися перші зіткнення з більшовиками? Чому селянство вашого регіону вирішило підтримати Центральну Раду?). Картка №2 (Київщина. Питання: Як громада ставилась до створення загону? Чи брало Вільне козацтво участь у боях за Київ? Якими були відносини з місцевими селянами?). Картка №3 (Полтавщина. Питання: Як ви дізнались про формування Вільного козацтва? Як реагували солдати-фронтовики на ідею створення добровольчих загонів? Чи підтримали вас місцеві сільські старости?). Картка №4 (Херсонщина. Питання: Яку роль відіграли телеграм і пошта щодо координації дії Вільного козацтва?).

У фокусі також перебуває предметна історична компетентність, яка формується через: розуміння історичних процесів і явищ (зокрема, феномену Вільного козацтва як форми самоорганізації населення; просторову та хронологічну орієнтацію (визначення місця подій, динаміки змін); вміння пояснювати причини та наслідки історичних подій, висловлювати аргументовану позицію щодо їх значення.

Прикладна цінність методу полягає у синтезі когнітивного, емоційного та аксіологічного аспектів навчання, що безпосередньо узгоджується з принципами компетентнісного підходу, орієнтованого на інтеграцію знань, умінь і ціннісних орієнтацій. Як зазначають І. Побідаш¹²¹, М. Мазурок, О. Саприкіна¹²², С. Паламар та М. Науменко¹²³, метод сторітелінг сприяє

¹²¹ Побідаш, І. Л. (2019). Сторітелінг: ознаки «гарної» історії. Обрії друкарства. 2019. № 1(7). С. 144–150.

¹²² Мазурок, М., Саприкіна, О. Сторітелінг як ефективний інструмент формування комунікативної компетентності здобувачів освіти Нової української школи // Молодь і ринок. 2022. № 1 (199). С. 160–165

¹²³ Паламар, С. П., Науменко, М. С. Сторітелінг у професійній підготовці майбутніх педагогів: сучасні інструменти // Open educational e-environment of modern University. 2019. № 7. С. 48–55.

розвитку рефлексивного мислення, творчої уяви, а також підвищує рівень мотивації здобувачів освіти. У межах історичної освіти цей засіб набуває особливої значущості, оскільки дозволяє суб'єктам навчання не лише реконструювати історичні події, а й осмислювати їх у контексті особистісного і громадського досвіду.

Теоретичне підґрунтя застосування методу у компетентнісній парадигмі освіти спирається на положення конструктивістської педагогіки (Ж. Піаже, Л. Виготський, Дж. Брунер), відповідно до яких знання не передаються в готовому вигляді, а конструюються у процесі активної діяльності суб'єктів. З методологічної точки зору, апробований алгоритм методу (рольова реконструкція подій доби Вільного козацтва) відображає діяльнісний підхід, який забезпечує перехід від знаннєвої моделі навчання до компетентнісно орієнтованого.

Доцільність використання «сторітелінгу» в контексті формування активної громадянської позиції полягає у його потенціалі як засобу розвитку ціннісної ідентичності, історичної свідомості та соціальної відповідальності. Учні, створюють власні історії на основі подій розгортання Вільно козацького руху, набувають досвіду громадської участі, що сприяє формуванню стійких установок патріотизму, демократичності та відповідальності за суспільні процеси.

2. *Метод настільної гри «Лабіринт – Вільне козацтво»* ґрунтується на засадах діяльнісного та компетентнісного підходів. З теоретико-методологічної позиції, він відповідає ключовим положенням сучасної педагогіки спів дії (О. Пометун, І. Єрмаков, Г. Селевко), у межах якої знання набуваються не шляхом пасивного засвоєння інформації, а через активну діяльність, взаємодію та емоційне залучення учасників.

Зміст методу передбачає тривалу попередню роботу вчителя зі створення ігрової моделі. Шаблон ігрового макета має включати в себе поле у

вигляді лабіринта, розділене на клітинки-шляхи, від точки А (старт) до Б (фініш). На полі – випадкові локації позначені випадковим кольором, у які потрапляє фішка, що активує завдання. Ключові географічні зони: Чернігівщина, Київщина, Катеринославщина. Символіка регіонів і повстань може включати: прапори загонів, зображення шабель, кулеметів, документів, отаманських портретів. На першому етапі реалізації методу, варто об'єднати учнів класу на команди по 3-4 учні, за допомогою карток з кольорами, з метою гарантування прозорості у формуванні складу підгруп. Надалі кожна з команд матиме можливість проходити лабіринт. Команди отримують картки з певного набору при потраплянні в ігрову «лунку». Колір колоди – це тип завдання. В разі вичерпної відповіді команда отримує фішку.

Червона колода – «Історичний факт» (Орієнтоване питання: Яким чином була створена система Вільного козацтва у 1917 р.? Хто був обраний Головним отаманом на з'їзді у Чигирині?).

Зелена колода – «Подія» (Орієнтоване питання: Охарактеризуйте значення Чигиринського з'їзду 1917 р., Чому військове міністерство УНР у квітні 1918 р. видало наказ про розпуск Вільного козацтва?).

Синя колода – «Явище/процес» (Орієнтоване питання: Що таке «демобілізація» армії у контексті 1917 року? Чи створювалися загони вільних козаків у великих містах? Чому?).

Жовта колода – «Персоналія» (Орієнтоване питання: Хто такий Семен Гризло? Хто став Почесним отаманом вільних козаків? Назвіть одного з командирів Вільного козацтва на Катеринославщині).

Фіолетова колода – «Хронологія» (Орієнтоване питання: Коли (місяць, рік) і де відбувся I Всеукраїнський з'їзд Вільного козацтва? Розмістіть події в хронологічній послідовності: придушення більшовицького повстання на київському заводі «Арсенал», Чигиринський з'їзд, створення козачого куреня під проводом Н. Смоктія на Звенигородщині, прийняття Статусу Вільного козацтва. Команда, яка першою збере 10 фішок (за правильні відповіді), виграє. Додаткові бали – за точність, аргументацію, історичну логіку. Після

гри – рефлексивна бесіда як знання історії впливає на національну ідентичність.

З методологічної точки зору, структура гри моделює процеси соціальної взаємодії, притаманні реальному життю, що сприяє формуванню комунікативної, соціальної та громадянської компетентностей. Робота в командах передбачає спільне ухвалення рішень, аргументацію позицій, розвиток навичок толерантності, співпраці та відповідальності - базових характеристик громадської зрілості особистості. Важливим методологічним аспектом є рефлексивна складова, що завершує ігровий процес: обговорення історичних подій у контексті національної ідентичності сприяє формуванню ціннісного ставлення до історії, розумінню ролі громадянина у суспільно-політичних процесах, розвитку історичної пам'яті та громадянської відповідальності.

3. *Модель «З'їзд Вільного козацтва (Чигирин, 1917 р.)»*. На відміну від традиційного викладу фактологічного матеріалу, симуляція забезпечує залучення учнів до активного пізнавального досвіду, який передбачає елемент занурення у соціально-історичний контекст. Алгоритм реалізації історичної симуляції базується на виконанні наступних етапів. По-перше, це ознайомлення учнів із передумовами Першого Всеукраїнського з'їзду Вільного козацтва у Чигирині (1917 р.).

Після чого, доцільно формувати 4 основні групи: козаки-селяни (представники місцевого самоврядування, добровольці); офіцери УНР (військові з досвідом служби в імперській армії); представники Центральної Ради (державники, автономісти); журналісти міжнародної преси (нейтральні аналітики, ставлять питання, ведуть репортаж). З метою підвищення ефективності реалізації методу варто завчасно забезпечити кожну групу всіма необхідними інформаційними матеріалами для його подальшого конструктивного застосування в рамках представлення своїх напрацювань.

Кожна група розробляє свою позицію щодо трьох ключових питань: «Необхідність створення добровольчих збройних формувань?», «Ставлення

до Центральної Ради як політичного органу», «Бачення політичного майбутнього України (автономія, незалежність)». Учні готують тексти виступів, тези для дебатів, запитання опонентам. Доречно визначитись із модераторами із числа учнів – головуючий на з'їзді. Надалі, здійснюються виступи представників кожної групи (до 3 хв.) та відкрита серія дебатів (взаємні запитання, аргументи, репліки). Кожна із команд долучається до формування узагальненого рішення (резолюції) – у формі голосування.

По завершенню симуляції важливою складовою є рефлексія, орієнтований перелік питань до якої додається: Які цінності, інтереси та аргументи переважали? Чи можливо було уникнути роззброєння Вільного козацтва в реальній історії на початку 1918 р.? Учні озвучують власну громадську позицію, пояснюють її історичними паралелями з сьогоденням.

Рольове моделювання подій 1917 р., дозволяє учням не просто відстоювати історичні факти, а осмислювати позиції історичних суб'єктів, виявляти мотиви їхніх дій, відчувати морально-політичні дилеми того часу. У відповідний спосіб формується не лише історична, а й громадянська компетентність – здатність критично оцінювати суспільні процеси, робити свідомий вибір і нести відповідальність за його наслідки.

Методологічно подібна симуляція ґрунтується на ідеях конструктивістської педагогіки (Ж. Піаже, Дж. Дьюї, Л. Виготський, О. Пометун), відповідно до яких знання постає як результат активної взаємодії суб'єкта з соціально-культурним середовищем. Учасники освітнього процесу не засвоюють інформацію пасивно, а самостійно «будують» знання, спираючись на попередній досвід, взаємодію та рефлексію.

У науково-педагогічному вимірі така модель відображає перехід від інформаційно-репродуктивного до ціннісно-діяльнісного типу навчання, де формування громадянської позиції стає природним результатом участі у процесі моделювання. Учень постає не лише як спостерігач історії, а як її умовний учасник, який мусить приймати рішення, захищати переконання, аргументувати позицію.

Моделювання відповідної діяльності покликані розвивати базові компоненти громадянської компетентності – відповідальність, ініціативність, здатність до діалогу, розуміння змісту демократичних цінностей. Метод стимулює учнів до осмислення питання політичного вибору, автономії та незалежності, що має безпосередній зв'язок із сучасними викликами державотворення й самоідентифікації українського суспільства, через залучення до демократичного дискурсу, аналіз і співпереживання історичних подій учні опановують мову громадянської участі – вміння дискутувати та домовлятися.

Отже, проведене дослідження підтвердило, що компетентнісний підхід є ефективним засобом формування активної громадянської позиції здобувачів освіти, оскільки забезпечує інтеграцію знань, цінностей і досвіду у практичній діяльності учнів. В межах виробничої (педагогічної) практики було здійснено апробацію наступних прийомів – «Сторітелінг», «Лабіринт – Вільне козацтво» та моделі симуляції «З'їзд Вільного козацтва (Чигирин, 1917 р.)», які продемонстрували високий потенціал у розвитку ключових предметних компетентностей, насамперед громадянської, соціальної, комунікативної та історичної.

Аналіз результатів впровадження прийомів засвідчив, що метод «Сторітелінг» сприяв формуванню емоційно-ціннісного ставлення до історичних подій, розвитку критичного мислення, здатності до емпатії та моральної рефлексії. Через особистісно значущий наратив учні засвоювали не лише зміст історичних процесів, а й їх гуманістичний вимір, що забезпечувало глибоке розуміння національно-державних цінностей та ідентичності. Метод настільної гри «Лабіринт – Вільне козацтво» довів свою ефективність у розвитку пізнавальної активності, командної взаємодії та відповідного прийняття рішень. Ігрова форма дозволила поєднати пізнавальний і діяльнісний аспекти навчання, формуючи здатність учнів діяти в умовах вибору, узгоджуючи позиції, дотримуючись демократичних норм співпраці. Участь у грі сприяла не лише закріпленню історичних знань, а й становленню

цінностей солідарності, свободи, взаємодопомоги – базових для громадянського суспільства.

Тоді як, симуляція «З'їзд Вільного козацтва (Чигирин, 1917 р.)» стала прикладом успішного застосування історичної симуляції як інструменту компетентнісного навчання. Рольове моделювання історичних подій забезпечило формування навичок публічної комунікації, аргументованої дискусії, ухвалення колективних рішень. Учні не лише відтворювали історичний контекст, а й осмислення його крізь призму сучасних цінностей, що сприяло розвитку рефлексії, толерантності та усвідомленню власної громадянської позиції.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що апробовані методики можуть бути інтегровані в систему сучасної історичної та громадянської освіти – як у шкільну, так і у позаурочному середовищі. Демонструючи, що формування активної громадянської позиції є можливим лише за умов, коли навчання виходить за межі репродуктивного засвоєння знань і перетворюється на процес досвіду, участі та особистісного вибору.

2.2. Міждисциплінарний підхід: як механізм реалізації компетентнісного навчання у контексті розвитку емоційно-ціннісного ставлення до національної історії

Міждисциплінарний підхід детермінує процес глибинного формування історичної свідомості, що виявляється у здатності суб'єкта осмислювати історичні події крізь призму аксіологічних орієнтацій і національно-культурних смислів. Розвиток емпатійно-рефлексивного ставлення здобувачів освіти до історичного досвіду минулих поколінь забезпечує перехід від раціонального засвоєння фактологічного матеріалу до ціннісно-смыслового осмислення історичної діяльності. Інтеграція знань з різних галузей гуманітарного й соціокультурного дискурсу формує полісемантичний освітній простір, у межах якого історія постає як динамічна система культурних наративів і колективної пам'яті.

Відповідна методологічна синтезація сприяє становленню патріотичної самосвідомості, духовно-моральної зрілості та ідентифікації особистості з національним культурним кодом, що є визначальною передумовою формування інтегрованої громадянської позиції здобувачів освіти у сучасному суспільстві.

Аналізуючи ключові передумови формування міждисциплінарності як явища, варто звернутися до концептуальних положень дослідження Я. Чайки: «питання інтеграції наук виникло тоді, коли потенціалу однієї дисципліни вже не вистачає для вирішення конкретної практичної проблеми»¹²⁴. Автор публікації розглядає інтеграцію не як факультативний процес, а як об'єктивну еволюційну необхідність, що виникає у відповідь на зростаючу складність соціальних, економічних і технологічних систем. Наукова позиція Я. Чайки, акцентує увагу на системно-синергетичній природі інтеграційних процесів, оскільки трактує міждисциплінарність як механізм генерації нового знання на основі взаємодії наукових систем, що породжує нову якість наукової раціональності, де ключовим принципом стає не ізоляція, а взаємодія, не конкуренція, а когнітивна комплементарність.

Проблематика міждисциплінарності у наукових дослідженнях набула статусу однієї з провідних у методологічному дискурсі сучасної парадигми освіти. За А. Колотом: «Міждисциплінарність – це взаємопроникнення, взаємозбагачення підходів і методів різних дисциплін», аналіз визначення дозволяє простежити базову методологічну сутність міждисциплінарності з позиції процесу взаємозбагачення освітніх парадигм, що сприяє розвитку нових форм пізнання¹²⁵. Зазначене трактування має системно-еволюційних характер, оскільки передбачає рух освіти від диференціації до інтеграції. З теоретико-методологічної позиції це визначення узгоджується з принципами

¹²⁴ Чайка Я. Трансдисциплінарність інтеграційних процесів у науці // *Академічні візії*. 2022. Вип. 3. С. 3–14.

¹²⁵ Колот А. Міждисциплінарний підхід як передумова розвитку економічної науки та освіти // *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2014. Вип. 5 (158). С. 18.

методологічного плюралізму та комплементарності, які є основоположними для сучасної наукової методології.

Подібну позицію зустрічаємо в дослідженні К. Кузан: «міждисциплінарність характеризується перенесенням методів досліджень з однієї дисципліни в іншу і передбачає синтез результатів, отриманих у рамках різних наук», у відповідному контексті дослідниця конкретизує міждисциплінарність як інструмент когнітивного синтезу, що уможливорює перенесення методологічних стратегій між дисциплінами. Зауважимо, що йдеться не про просте запозичення, а про формування метамови науки, у межах якої різні методи й концепти взаємодіють, породжуючи якісно нову структуру знання¹²⁶.

І. Нечалайло фіксує просторово-структурну характеристику міждисциплінарності, трактуючи її як процес подолання дисциплінарної ізоляції. Проте, дослідниця не зводить міждисциплінарність до простого співіснування дисциплін, скоріше передбачає взаємопроникнення методів, теоретичних підходів і когнітивних моделей. Важливо включити пряме цитування для більш ґрунтовного аналізу позиції І. Нечалайло: «Міждисциплінарність не є «даниною моді»...Вона є нагальною необхідністю і запорукою повноцінної реалізації компетентнісного підходу»¹²⁷. Концепція дослідниці характеризує аналізоване явище з позиції ефективного засобу модернізації науково-освітнього процесу, підвищення його інноваційного потенціалу та формування компетентного, інтегрованого мислення в здобувачів освіти.

Міждисциплінарність, зокрема у форматі STEM - освіти, постає як ефективний механізм реалізації цілісного підходу до виховання особистості

¹²⁶ Кузан, К. Модернізація вищої освіти: індивідуалізація та міждисциплінарність. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*, (14). 2019, С. 344.

¹²⁷ Нечітайло І. С. Міждисциплінарність як основа розвитку сучасного університету та його освітніх програм // *Шлях успіху і перспективи розвитку (до 26-річниці заснування Харківського національного університету внутрішніх справ)*. Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ, 2020. С. 370.

учня, здатної до адаптації в умовах динамічних соціокультурних, інформаційних та геополітичних трансформацій.

Відповідно до підходу Н. Сосницької «STEM-освіта – це категорія, яка визначає відповідний педагогічний процес формуванню і розвитку науково-дослідницьких, розумовопізнавальних і творчих якостей молоді...здатність і готовність до розв'язання комплексних проблем, критичного мислення, когнітивної гнучкості, здійснення інноваційної діяльності»¹²⁸. Прогнозований синтез знань створює передумови для розвитку інтегрованого мислення, що, своєю чергою, забезпечує глибоке розуміння складних суспільних процесів і сприяє вихованню громадянської зрілості, патріотизму та національної стійкості. Інтеграція відповідного підходу надає освіті не лише пізнавально-прикладного, а й ціннісно-світоглядного виміру, формуючи у молоді здатність до саморегуляції у межах української культурної традиції.

Методологічно цінною є праця О. Гриб'юк в якій аргументовано структурні умови, які забезпечують масштабність STEM-рішень в освітній системі та підвищують міжпредметну консолідацію знань¹²⁹. Зазначене положення свідчить про прагнення дослідниці осмислити STEM-освіту не лише як педагогічну технологію, а як системне явище, що охоплює структурно-організаційні, управлінські й змістові аспекти освітнього процесу.

Проблематика міждисциплінарної інтеграції в освітній процес особливо актуалізується у площині розгляду феномену Вільнокозацького руху 1917-1918 рр. як методологічного прикладу взаємодії історичного змісту та інноваційних освітніх практик. У науковому дискурсі дослідження цієї теми відзначається певна фрагментарність аналітичних підходів: переважна

¹²⁸ Сосницька Н. Л. Формування науково-дослідницької компетентності при навчанні фізики на засадах STEM-освіти // Науковий вісник львівської академії. Серія: Педагогічні науки : зб. наук. пр. Кропивницький, 2019. Вип. 5. С. 422.

¹²⁹ Гриб'юк О. О. Впровадження STEM-освіти в рамках дослідно-експериментальної роботи всеукраїнського рівня «варіативні моделі комп'ютерно-орієнтованого середовища навчання предметів природничо-математичного циклу в загальноосвітньому навчальному закладі» // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 3: Фізика і математика у вищій і середній школі : зб. наук. пр. Київ, 2017. Вип. 18. С. 44–50.

частина студій зосереджується на військово-організаційних або політичних аспектах, ігноруючи її інтеграційний, культурно-виховний потенціал. Методологічна диспропорція зумовлює епістемологічний розрив між емпіричним матеріалом та його ціннісно-інтерпретаційними моделями, що унеможлиблює повноцінне осмислення ролі Вільного козацтва як феномену націєтворення та громадянської самоорганізації в українському суспільстві.

З огляду на це, інтеграція історико-педагогічного змісту у STEM-підхід набуває особливої дидактичної значущості. Застосування міждисциплінарного аналізу, елементів дослідницької діяльності та критичного мислення дає змогу переосмислити історичний матеріал крізь призму сучасних освітніх технологій. Аббревіатура STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics) у даному контексті виходить за межі суто технічного підходу, постаючи як інтегральна освітня парадигма, що сприяє синтезу наукових і гуманітарних знань, необхідних для формування емоційно-ціннісного ставлення до національної історії та розвитку громадської ідентичності здобувачів освіти¹³⁰.

Значний внесок у теоретичне обґрунтування цього напрямку здійснила Н. Валько, яка визначає, що «STEM освіта ґрунтується на міжтрансдисциплінарних підходах у побудові навчальних програм різного рівня, окремих дидактичних елементів, до дослідження явищ і процесів, вирішення проблемно орієнтованих завдань. Це освіта, що спрямована на підтримку творчості та інноваційних навичок підростаючого покоління»¹³¹. Концепція, запропонована Н. Валько, має вагоме методологічне значення для розвитку сучасної педагогіки, оскільки підкреслює, що лише через інтеграцію

¹³⁰ Актуальність застосування STEM-технологій в навчальному процесі // Actual Priorities of Modern Science, Education and Practice: Proceedings of the XII International Scientific and Practical Conference, Paris, France, March 29 – April 01, 2022. Paris: Sci-conf.com.ua, 2022. С.591-595.

¹³¹ Валько Н. В. Система підготовки майбутніх учителів природничо-математичних дисциплін до застосування STEM-технологій у професійній діяльності : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти / Валько Наталія Валеріївна ; Херсонський державний університет, Класичний приватний університет. Запоріжжя, 2020. С.49

знань і міждисциплінарну взаємодію можливо сформувати у здобувачів інноваційне мислення, креативність і здатність до розв'язання комплексних проблем.

Безпосередньою метою STEM-інтеграції є формування комплексу когнітивно-діяльнісних компетентностей, серед яких: здатність формувати проблеми; дослідницька компетентність – володіння навичками постановки експерименту, гіпотетико-дедуктивного мислення та аналітичної інтерпретації результатів; гнучкості мислення – здатність використовувати знання у різних контекстах; творчість і креативність – формування навичок інноваційного пошуку, продукування нових ідей, конструювання нестандартних рішень¹³². Вказана структура STEM – парадигми дає підстави стверджувати, що її сутність полягає у переході від репродуктивного до продуктивного типу навчання, де учень виступає активним суб'єктом пізнання, здатним створювати власні когнітивні конструкції.

У модельній навчальній програмі «STEM. 7-9 класи (міжгалузевий інтегрований курс)» Міністерством освіти і науки України визначено, що «метою STEM-технологій є формування особистості, здатної до інноваційної діяльності та партнерської взаємодії, яка вміє критично мислити, ефективно розв'язувати проблеми»¹³³. З науково-методологічного погляду, наведене визначення репрезентує інтегративно-компетентнісний підхід до освіти, що поєднує пізнавальний, діяльнісний та ціннісно-орієнтований компоненти навчального процесу.

К. Постова наголошує, що реалізація STEM – підходу базується на низці універсальних принципів – практичності, проектності, міждисциплінарності – які забезпечують поєднання теорії з реальною діяльністю та створюють умови

¹³² Морзе Н. STEM: проблеми та перспективи. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2016, С.10.

¹³³ Модельна навчальна програма «STEM. 7–9 класи (міжгалузевий інтегрований курс)» / авт. Левченко Ф., Озарчук А., Рогоза В., Скулатов О., Сіпій В., Тишковець М. – Рекомендовано Міністерством освіти і науки України, наказ від 14 серпня 2024 р. № 1138. Київ : МОН України, 2024.

для синергії із різних наукових галузей. Дослідниця виокремлює вісім базових принципів STEM – освіти, які, за суттю, репрезентують міждисциплінарно-компетентісну модель сучасного освітнього простору: інтеграція, науковість, практичність, системність і наступність, активність і свідомість, мотивація до пізнавальної діяльності, індивідуалізація, емоційне навчання¹³⁴. Наведена концепція, демонструє логічну еволюцію парадигми в напрямі STEM – моделі інтегрованого розвитку особистості, що ґрунтується на цілісності, творчості, усвідомленості та гуманітарному наповненні освітнього процесу.

В ході дослідження постає необхідність висвітлення інструментарію аналізованого підходу, а саме: STEM – технології, які постають не лише як освітній інструмент, а як методологічна основа формування нової культури пізнання, орієнтованої на проблемно-дослідницьку діяльність, критичне мислення й розвиток емоційно-ціннісного ставлення до знань, зокрема у концепції М. Півень та Г. Сударева¹³⁵. Тоді як, використання кейс-методу у шкільному курсі історії демонструє, що STEM – підхід має універсальний потенціал, здатний інтегрувати гуманітарну та наукову освіту в єдине когнітивно-сміслову поле.

Аналіз напрацювання «Впровадження STEM – освіти в умовах інтеграції формальної і неформальної освіти обдарованих дітей» засвідчив, що STEM – підхід реалізується через поєднання пізнавальної, практичної та соціальної складових, які забезпечують формування особистості нового покоління – мислячої, гнучкої, здатної до співпраці та постійного саморозвитку.

«STEM» як процес зовнішнього впливу на індивіда має двовимірний характер – особистісний та соціальний. Перший аспект передбачає здобуття автентичного практичного досвіду інноваційної діяльності, другий – підготовку до подальшого навчання і професійної самореалізації» - зазначають

¹³⁴ Постова К. Реалізація підходу STEM-освіти та принципи STEAM-освіти // *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «STEAM-освіта: від теорії до практики»*. Київ, 2022. С. 140–143.

¹³⁵ Півень М. Г., Сударева Г. Ф. Інноваційні підходи до запровадження STEM-навчання на уроках історії. // *Наукові записки Малої академії наук України*. 2022. № 3 (25). С. 109.

розробники методичних рекомендацій¹³⁶. Проаналізований контекст дає підстави констатувати STEM-підхід як модель безперервного розвитку компетентностей, що інтегрує навчання, дослідження й інновацію в єдину освітню систему.

Впровадження STEM-підходу в освітній процес передбачає використання комплексу методів, спрямованих на розвиток дослідницької активності, креативності та міждисциплінарної інтеграції знань.

В колективному науковому дослідженні «STEM/STEAM-освіта: від теорії до практики» Н. Поліхун, К. Постова, Г. Онопченко, О. Онопченко, І. Шевченко науковцями було змодельовано класифікацію методів що забезпечують реалізацію міждисциплінарного й діяльнісного підходів у навчанні.

1. Проектний метод - забезпечує розвиток навичок планування, командної взаємодії, самоорганізації та презентації результатів діяльності.
2. Проблемне навчання – стимулює когнітивну активність здобувачів освіти шляхом постановки відкритих, дослідницьких завдань, які вимагають критичного аналізу, гіпотетичного мислення та обґрунтування висновків.
3. Навчання на основі запитів – забезпечує активну позицію учня як дослідника, що спрямована на постановку запитань, експериментування та самостійне формулювання висновків, формує наукову допитливість.
4. Метод дизайн-мислення – орієнтує учнів на практичне розв’язання проблем через етапи емпатії, ідеації, сприяючи розвитку інноваційності, когнітивної гнучкості й адаптивності до викликів сьогодення.
5. Адаптивне навчання – засноване на використанні цифрових технологій та алгоритмів персоналізації дає змогу врахувати індивідуальні освітні траєкторії учнів, підвищуючи ефективність засвоєння знань.

¹³⁶ Упровадження STEM-освіти в умовах інтеграції формальної і неформальної освіти обдарованих учнів: методичні рекомендації / Н. І. Поліхун, К. Г. Постова, І. А. Сліпухіна, Г. В. Онопченко, О. В. Онопченко. Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2019. С.7

6. Гейміфікація - ігрові механіки (змагання, місії, симуляції) сприяють формуванню стратегічного мислення.

7. Використання технологічних інструментів (програмування, 3D-моделювання) створює умови для розвитку просторової уяви та інноваційних навичок проєктування, сприяючи реалізацію принципу «навчання через дію».

8. Метод сторітелінгу – розвиває креативність, емоційний інтелект та здатність презентувати результати власних досліджень у зрозумілій і переконливій формі.

9. Експериментальний метод – забезпечує перехід від репродуктивного до дослідницького типу пізнання, формують здатність працювати з емпіричними даними, аналізувати та узагальнювати результати¹³⁷.

Апробація STEM-технологій у процесі викладання гуманітарних дисциплін, зокрема історії, у межах виробничої (педагогічної) практики засвідчила позитивні результати, що підтверджують ефективність міждисциплінарного підходу у формуванні дослідницьких і критично-аналітичних компетентностей. Змодельована методична система інтеграції теми «Вільнокозацький рух 1917-1918 рр.» в освітній процес за допомогою STEM – технологій базується на реалізації таких послідовних кроків.

Крок I – (Science). Перший етап інтеграції STEM – технологій у процесі викладання історії передбачає реалізації науково-дослідницького компонента, який полягає у формуванні в учнів здатності здійснювати історичне дослідження з опорою на джерельну базу та аналітичну рефлексію. В межах відповідного етапу учням пропонується дослідити архівні документи, мемуари, фото джерела, використовуючи навички історичного аналізу як форму гуманітарної науки.

Доречним є організація міні-дослідження, що стосувалось би соціально-політичних умов виникнення феномену «Вільного Козацтва». Орієнтовані

¹³⁷ STEM/STEAM-освіта: від теорії до практики: методичний посібник / Н. І. Поліхун, К. Г. Постова, Г. В. Онопченко, О. В. Онопченко, І. М. Шевченко. Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2023. С. 88-100.

проблемні питання для дослідження можуть мати наступне формулювання: Які соціально-політичні умови сприяли виникненню Вільного Козацтва на початку ХХ століття? Якою була структура, ідеологія та завдання Вільного Козацтва? Які регіони України стали центрами цього руху і чому? Які паралелі можна провести між історичним Вільним Козацтвом і сучасними формами громадської організації?

Реалізація дослідженого етапу, учнями складатиметься в умовах відсутності ресурсного інструментарію для пошуку джерел, який ми взялись формувати: архівні та наукові онлайн-ресурси (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України; Український інститут національної пам'яті в якому містяться статті, історичні довідки, фотоматеріали; Історична правда (pravda.com.ua) – публічне джерело на історичні теми; фото джерела (Google Arts & Culture) – це ресурс пошук історичних зображень; (Europeana. Eu) – європейський архів цифрової культурної спадщини. Метою першого етапу в інтеграції STEM – технологій є формування проблемного питання та постановка міні-дослідження.

Крок II – (Technology). Другим етапом інтеграції STEM – технологій у процес вивчення історії відображає реалізацію технологічного компонента, який забезпечує перехід від етапу наукового пошуку (Science) до етапу цифрової інтерпретації та комунікації історичних знань. Його зміст спрямований на формування у здобувачів освіти навичок роботи з інформаційно-комунікативними технологіями, цифровими платформами та мультимедійними інструментами для створення інтерактивних освітніх продуктів.

В межах цього етапу здобувачі залучаються до створення інтерактивних карт, відеопрезентацій, історичних блогів або віртуальних виставок, присвячених Вільнокозацькому руху. Орієнтований перелік проблематики, яку учні можуть візуалізувати: географія руху (основні осередки Вільного Козацтва – Звенигородка, Лисянка, Холодний Яр, Київщина, Черкащина; маршрути пересування, бойових дій або мобілізаційних зборів); історичні

постаті (біографічні дані та роль у розгортанні руху провідників - С. Гризло, Ю. Тютюнник; події (ключові бої, збори, віче, проголошення козацьких республік; дати, хронологія та значення окремих подій); символіка та культура (прапори, мундири, гасла, козацькі обряди, ритуали); візуальні елементи, які ідентифікують рух.

Онлайн-ресурси для візуалізації учнями досліджуваної проблематики: інтерактивні карти (Google Earth) – допомагає у створенні інтерактивної карти з позначками подій, фото, відео; (Google My Maps) – ресурс, що дозволяє наносити маршрути та осередки поширення певної соціальної спільноти; (MapHub) – інструмент покликаний для створення публічних історичних карт; відео, презентації та виставки (Genially – чудовий інструмент у розробці інтерактивних презентацій, візуальних виставок з елементами анімації; Canva – дозволяє створювати відео, слайди, постери з елементами шаблону; Prezi – сервіс, що генерує динамічні презентації з фокусом на хронологію); історичні блоги та сторінки (Google Sites – допоможе у створенні тематичного блогу або міні-сайту; Wix – редактор для більш просунутого оформлення інтернет-сторінок про історію руху); візуальні музеї (Artsteps дозволить створити 3D-виставку з експозицією джерел, фото та відео; Thinglink – висвітлює інтерактивні зображення з доданими фактами, відео, описами).

Метою другого кроку в інтеграції STEM – технологій є сприяння творчій інтерпретації історичних знань шляхом застосування цифрових технологій для створення візуальних матеріалів, що узагальнюють результати дослідницької діяльності учнів; формувати в здобувачів освіти навички представлення історичних фактів у сучасному мультимедійному форматі, розвивати інформаційну грамотність, комунікативні вміння та здатність працювати з інтерактивними платформами.

Крок III – (Engineering). Третій етап реалізації STEM – моделі у викладанні гуманітарних дисциплін відображає інженерну компоненту, що передбачає практичне втілення здобутих знань через моделювання, конструювання та створення матеріальних або віртуальних об'єктів, які

репрезентують історичні явища. Здобувачі освіти переходять від аналітичного осмислення та технологічної візуалізації до створення інтерактивних історичних моделей, що поєднують науковість і креативність, сприяючи формуванню комплексного історичного мислення.

На цьому етапі учнів можна долучити до створення: макету козацького табору Вільного Козацтва, що включає в себе намети, сторожові вежі, зброю, емблематику; дослідити типові елементи одягу вільного козака (куртка, шаровари, головний убір); сконструювати макет прапорів і емблем. Конструкторська діяльність учнями може здійснюватися із залученням онлайн-платформ (Tinkercad – 3D-моделювання об'єктів (табір, зброя, вежі); Sketch Up Free – створення складніших архітектурних моделей; Minecraft Education – моделювання історичних сцен у віртуальному середовищі; Blender – складне 3D-моделювання для просунутих користувачів).

Проектно-конструкторська діяльність у межах STEM-підходу до викладання історії сприяє: інтеграції гуманітарних і технічних знань, розвитку креативно-прикладних навичок; підвищенню мотивації до навчання через практичну діяльність, усвідомленню історії як багатовимірного процесу, що може бути втілений у візуально-конструктивній формі.

Крок IV – (Mathematics). Завершальний етап STEM – інтеграції в межах вивчення гуманітарних дисциплін відображає математичний компонент, який забезпечує кількісне осмислення історичних явищ і процесів. Застосування математичних методів у гуманітарній сфері є проявом інтердисциплінарного підходу, що дозволяє інтегрувати історичний контекст із методами аналітичної статистики, розвиваючи критичне, логіко-емпіричне мислення. Учні безпосередньо залучаються до аналізу чисельного складу вільного козацтва в різних регіонах, демографічних змін населення під час революційних подій. Здобувачі освіти, можуть побудувати графіки, діаграми або порівняльні таблиці динаміки чисельності козацтва по регіонах.

Пропонуємо наступний перелік проблемних завдань, які варто запропонувати учням: реалізація демографічного аналізу, що передбачає

дослідження віку, статті, соціального статусу учасників руху (передбачає побудову гістограм, кругових діаграм, таблиць); хронологічна динаміка (виведення залежностей між політичними подіями та активністю руху; кількістю нових підрозділів, що формувались з 1917 до 1918 року). Таким чином, математичний компонент завершує інтеграційну модель STEM, утворюючи замкнений цикл науково-дослідної діяльності учня, де кожен етап – від наукового аналізу до статистичного узагальнення – формує цілісну систему компетентностей сучасного дослідника.

Узагальнюючи результати апробації STEM-моделі у процесі вивчення теми “Вільнокозацький рух початку XX століття», можна констатувати її високу ефективність як інноваційного інструменту інтеграції міждисциплінарних підходів у викладанні гуманітарних дисциплін. У межах проведення педагогічного експерименту доведено, що застосування STEM-технологій у навчанні історії сприяє не лише підвищенню рівня когнітивної активності здоувачів освіти, а й формуванню цілісної системи ключових компетентностей, необхідних для успішної соціалізації в умовах інформаційного суспільства.

Передусім, впровадження STEM-моделі забезпечує розвиток історико-дослідницького мислення, що проявляється у здатності учнів самостійно визначити проблемне поле, здійснювати пошук, аналіз та інтерпретацію джерельної інформації, формулювати аргументовані висновки. Тоді як, залучення цифрових технологій (інструментальні карти, мультимедійні презентації, віртуальні виставки) створює умови для візуалізації історичних процесів і підсилює емоційно-ціннісний компонент навчання, що сприяє формуванню історичної свідомості та національної ідентичності учнів через глибше усвідомлення історико-культурної спадщини феномену Вільного козацтва.

2.3. Проєктно-орієнтоване навчання як педагогічний інструмент формування національної ідентичності здобувачів освіти

У сучасному соціокультурному та освітньому дискурсі України проблема формування національної ідентичності постає не лише як педагогічна категорія, а як системоутворювальний чинник державної освітньої політики та інструмент духовно-ціннісної консолідації нації.

Контекст глобалізаційних викликів, інтенсифікації процесів культурної гібридизації, тотальної цифровізації та інформаційно-психологічних впливів питання педагогічного забезпечення ідентифікаційних процесів набуває статус стратегічного імперативу освітнього розвитку. Актуалізується необхідність створення таких освітньо-виховних технологій, які б не обмежувалися трансляцією знань, а забезпечували формування цілісного світоглядно-ціннісного комплексу, що констатує громадську свідомість, історичну тяглість і почуття приналежності до українського культурно-історичного простору.

Однією з найбільш результативних технологій у цьому контексті є проєктне навчання, яке у сучасній педагогічній науці трактується як діяльнісно-компетентнісна парадигма, що синтезує пізнавальний, комунікативний, дослідницький та аксіологічний виміри освітньої взаємодії. Зокрема, у працях Колеснікової М., Ігнатенко Н. та Судінової В., висвітлюються різні аспекти цієї методики – соціально-комунікативний, системно-структурний і творчо-психологічний.

Так, М. Колеснікова розглядає проєктну роботу як засіб збереження й розвитку активної позиції кожного учня в навчальному процесі, підкреслюючи важливість розвитку соціально-комунікативних навичок, критичного й логічного мислення. Проєкт, за її розумінням, - це середовище спільного розвитку, де поєднуються індивідуальні зусилля та колективна взаємодія, що орієнтує педагога на створення умов, у яких кожен учень може

проявити ініціативу, взяти на себе відповідальність і співпрацювати в команді¹³⁸.

Н. Ігнатенко розглядає проєктну діяльність з позиції системного підходу «проект можна вважати засобом переходу об'єкта з вихідного стану в кінцевий», а результатом цього переходу мають стати «нові навчальні компетенції»¹³⁹. Наведене формулювання фокусує увагу на структурі, механізмах і результативності навчального процесу, що дає підстави розглядати проєкт як модель трансформації знань і вмінь, що має чітку логіку: від постановки мети – до досягнення конкретного результату.

Свою чергою, В. Судіна акцентує на практичному й психологічному аспектах проєктної діяльності «метод проєктів дозволяє створити на уроці історії дослідницьку творчу атмосферу», у якій «від успіху кожного залежить успіх усього проєкту»¹⁴⁰. Дослідниця зосереджується на організації групової роботи, наголошуючи на необхідності враховувати психологічний стан учнів і рівень їхньої підготовки, особливу увагу приділено розподілу ролей та індивідуальній відповідальності кожного учасника.

Аналізуючи позиції дослідників можемо виділити спільні тенденції, а саме: метод проєктів сприяє активізації навчальної діяльності учнів і формуванню ключових компетентностей; розглядається як інтегративний процес, що поєднує знання, навички та особистісний розвиток. Не можемо випустити з поля уваги відмінності у позиціях науковців, щодо проєктного навчання: М. Колеснікова зосереджується на соціально-комунікативному аспекті, підкреслюючи значення індивідуальної активності здобувачів освіти

¹³⁸ Колеснікова, М. Проєктне навчання історії у старшій школі як новація в освітньому процесі // *Збірник матеріалів XXV наукової конференції здобувачів вищої освіти факультету історії та географії* (Полтава, квітень 2022 р.). Полтава: ІВЦ ПНПУ, 2022. С. 51–53.

¹³⁹ Ігнатенко, Н. В. Теоретичні основи застосування технології проєктного навчання на уроках історії у закладах загальної середньої освіти // *Young Scientist*. 2018. № 9 (61). С. 404–405.

¹⁴⁰ Судіна, В. І. Технологія проєктного навчання як засіб розвитку творчого мислення в процесі вивчення історії. *Таврійський вісник освіти*. 2006. № 4 (16). Херсон: Південноукраїнський регіональний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів. С. 85–86.

в колективі; Н. Ігнатенко подає структурно-системне бачення, де головна мета – трансформація знань у компетентності; В. Судіна підходить до проєкту з психолого-педагогічної перспективи, роблячи наголос на творчості, мотивації та груповій динаміці.

У своїх працях Ю. Биков підкреслює, що поряд із традиційними методами та засобами організації на управління системою освіти і науки в Україні провідну роль має відігравати проєктний підхід, який «базується на методології проєктного менеджменту і спрямований не на процес, а на кінцевий продукт, на проєктні методи і засоби управління процесами інтеграції і розвитку галузі»¹⁴¹. У межах дослідження проблеми формування національної ідентичності здобувачів освіти проєктний підхід у трактуванні Ю. Бикова можна інтерпретувати як інструмент інтеграції управлінських, педагогічних і ціннісних процесів, який забезпечує поєднання освітньої діяльності з національною стратегією розвитку, що дозволяє формувати національно свідомих суб'єктів освітнього процесу, здатних до проєктування суспільно значущих культурних і громадських практик.

І. Єрмаков визначає проєктну діяльність як «конструктивну й продуктивну діяльність особистості, спрямовану на розв'язання життєво значущої проблеми, досягнення кінцевого результату в процесі цілевизначення, планування і здійснення проєкту»¹⁴². Відповідне трактування складає методологічну основу для розуміння проєктної діяльності як механізму трансформації індивідуального досвіду в соціально значущий продукт. На відміну від традиційних форм навчальної активності, орієнтованих на репродукцію знань, проєктна діяльність постає як інструмент саморозвитку особистості, що інтегрує когнітивний, емоційно-ціннісний і діяльнісний компоненти. Інтерпретація наведеної тези, дає можливість припустити що проєктування варто розглядати як освітню технологію

¹⁴¹ Биков В.Ю. Проектний підхід і дистанційне навчання у професійній підготовці управлінських кадрів // Проблеми науки. 2013. № 4. С. 26–32.

¹⁴² Єрмаков І.Г. Проектна діяльність // Енциклопедія освіти ; за ред. В. Г. Кременя. Київ: Юрінком Інтер, 2008. С. 717-718

самореалізації, у якій навчання трансформується у процес побудови індивідуальної освітньої траєкторії.

С. Сисоєва визначає сутність педагогічної технології «метод проєктів» як таку, що полягає у «стимулюванні інтересу учнів до визначення проблеми: оволодінні учнями необхідними знаннями і навичками для її вирішення; організації проєктної діяльності щодо вирішення проблеми; у кінцевому результаті – практичному застосуванні отриманих результатів»¹⁴³. У контексті формування національної ідентичності здобувачів освіти, підхід С. Сисоєвої є методологічно релевантним, оскільки поєднує практико зорієнтованість з ціннісним осмисленням проблеми, що сприяє інтеріоризації культурних смислів, розвитку відповідальності за колективний результат і відчуття приналежності до національної спільноти.

У концепції, запропоновані О. Гринюк, метод проєктів розглядається не як інструмент безпосереднього формування особистості, а як динамічний механізм розвитку, що функціонує в умовах усвідомленої, цілеспрямованої та соціально-мотиваційної діяльності, що акцентує увагу на діяльнісно-особистісному вимірі освітнього процесу, де головним результатом стає не лише здобуття знань, а становлення самостійного, компетентного та морально зрілого суб'єкта навчання¹⁴⁴. В цьому контексті кожен навчальний проєкт, є актом не лише інтелектуальної праці, а й ціннісного самовизначення - відтворення й осмислення національних архетипів, ментальних моделей, які у процесі діяльності інтеріоризується як складові особистої ідентичності здобувача освіти.

Згідно з Л. Тарангул, проєктне навчання реалізується через три взаємопов'язані стратегії: створення проєктів, використання різноманітних

¹⁴³ Сисоєва С. Особистісно орієнтовані педагогічні технології: метод проєктів // Педагогіка і психологія. 2002. № 2. С. 5–12.

¹⁴⁴ Гринюк О. С. Використання методу проєктів на уроках природознавства в старшій школі як умова ефективного навчання учнів // Інститут педагогіки НАПН України. Київ, 2018. URL:<https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/9784/7/Гринюк%20О.С.%20Використання%20методу%20проєктів.pdf>.

методів та форматів презентації, впровадження процесуального навчання, які формують цілісну педагогічну модель, орієнтовану на розвиток особистості, її когнітивних, ціннісних і діяльнісних якостей. Проблемна діяльність, на думку дослідниці, повинна бути соціально релевантною, тобто спиратися на життєві потреби, інтереси й досвід учнів, що чітко узгоджується з положеннями прагматичної педагогіки Дж. Дьюї та педагогіки життєстійкості І. Беха. Доречно проаналізувати контекст стратегії процесуального навчання, коли здобувач освіти постає не як пасивний виконавець завдань, а як активний суб'єкт пізнання та проєктування освітньої діяльності. Процесуальність розуміється як принцип безперервного розвитку, що охоплює етапи планування, ухвалення рішень, рефлексії, корекції та самооцінки результатів¹⁴⁵.

З позицій педагогічного дизайну проєктне навчання можна розглядати як аксіологічно детерміновану освітню технологію, що зорієнтована не лише на інтелектуальне оволодіння змістом, а й на формування ставлень – до нації, культури, спільноти. У цьому сенсі воно постає не просто як метод організації навчальної діяльності, а як засіб розвитку ціннісно-світоглядної сфери особистості.

Концепція етапності проєктної діяльності, запропонована Н. Довмантович, становить цінну методологічну основу для побудови моделі формування національної ідентичності здобувачів освіти. Її етапи можуть бути інтерпритовані як педагогічна структура становлення національної свідомості: обґрунтовальний етап – усвідомлення національно значущої проблеми (наприклад, осмислення історичного феномена Вільнокозацького руху); пошуковий етап – дослідницьке занурення у культурно-історичний контекст; технологічний етап (через 3D-моделі, мультимедійні продукти, картографічні реконструкції); заключний етап – рефлексія над набутими смислами,

¹⁴⁵ Тарангул Л. Проєктне навчання — освітня технологія підвищення рівня навчальних досягнень здобувачів освіти (заклади загальної середньої освіти) // *Collection of Scientific Papers «SCIENTIA»* (Berlin, Germany). 2024. May 31. С. 242.

усвідомлення власної приналежності до національного та культурного простору¹⁴⁶. Концепція Н. Довмантович демонструє, що проєктна технологія виступає механізмом культурної самоідентифікації особистості, перетворюючи освітній процес на простір самотворення та громадянського становлення.

У науковій парадигмі І. Осадчого інтегрований предметний проєкт (ІПП) постає як методологічно детермінована форма синтезу навчальної та дослідницької діяльності, що забезпечує когнітивно-діяльнісну інтеграцію освітнього процесу. Дослідник розглядає ІПП як педагогічну конструкцію системного типу, спрямовану на формування в учнів здатності до інтелектуальної автономії, рефлексивного осмислення та генерації нових знань у межах навчальної практики. Процесуальна структура ІПП охоплює поетапну реалізацію пізнавального циклу – від цілепокладання та визначення об'єкта дослідження до когнітивного синтезу, рефлексії та публічної верифікації результатів. Кристалізована модель навчання І. Осадчим, вбачає інституціоналізований механізм формування дослідницької культури учня, що відповідає принципам дослідницько-орієнтованої освіти¹⁴⁷. Таким чином, ІПП вступає не просто дидактичною формою, а педагогічною системою з ознаками самоорганізації, у межах якої відбувається становлення суб'єктності, аналітичного мислення та рефлексивної компетентності.

Здійснений вище аналіз публікацій сучасних українських науковці акумулював ідею інтерпретації проєктного навчання як інструменту національної суб'єктизації, тобто процес, у межах якого особистість переходить від позиції пасивного носія національних цінностей до активного їх творця й транслятора. У дослідницько-проєктному форматі здобувач освіти

¹⁴⁶ Довмантович Н. Г. Проектна діяльність як засіб формування самоосвітньої компетентності // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. 2017. Вип. 1.- С. 93.

¹⁴⁷ Осадчий І. Г. Організаційні форми інтеграції навчальної та наукової складових середньої спеціалізованої освіти наукового спрямування з урахуванням компенсації освітніх втрат учнів в умовах воєнного стану : методичні рекомендації. Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2024. С. 46-49.

не лише репрезентує знання про культурно-історичний досвід, а й переосмислює його у власній креативній діяльності, що набуває форм інтерактивних освітніх продуктів, соціальних ініціатив і цифрових репрезентацій національної спадщини.

Потребує уваги розкриття питання класифікації видів проєктів, які за припущенням Л. Скриник забезпечують варіативність форм організації навчально-пізнавальної діяльності здобувачів освіти. Інформаційні проєкти розглядаються як початковий рівень дослідницької роботи, спрямований на збирання, аналіз та узагальнення фактів для широкої аудиторії. Відповідний тип, за словами дослідниці, часто «інтегрується в дослідницькі проєкти і стає її організаційною частиною», що свідчить про їх інтеграційно-модульний потенціал у структурі освітнього процесу. Групові проєкти, забезпечують розвиток комунікативних і кооперативних навичок, оскільки «дослідження виконується групою студентів, але кожен окремо вивчає відповідний аспект обраної теми», що відображає принцип розподільної відповідальності та формує вміння інтегрувати індивідуальні результати у колективний продукт – ключовий компонент компетентнісної парадигми освіти.

Окрему увагу дослідниця приділяє міні-дослідженням як формі індивідуальної емпіричної діяльності, що реалізується через соціальні опитування чи співбесіди. Такий формат сприяє розвитку рефлексивності, критичного мислення і навичок соціального спостереження. Проєкти, засновані на роботі з літературними джерелами, характеризуються як доступний і методично гнучкий тип навчального завдання, який забезпечує «розвиток навичок роботи з довідковою літературою, каталогами бібліотеки», що має в своєму змісті інформаційно-аналітичну природу й актуальний для дисциплін гуманітарного циклу.

Найбільш складним за структурою, зауважує дослідниця, є дослідницькі проєкти які «вимагають добре продуманої структури, визначених цілей, обґрунтування актуальності предмета дослідження, позначення джерел

інформації та продуманих методів», що підпорядковується логіці наукового пошуку і моделюють «структуру, наближену до наукового дослідження»¹⁴⁸.

Аналіз класифікації Л. Скрипник засвідчив важливість її методологічного значення для побудови педагогічної моделі проєктного навчання у контексті формування національної ідентичності. Різні типи проєктів, окреслені дослідницею, дозволяють забезпечити поетапний розвиток національно-культурної самосвідомості: від інформаційного пізнання історико-культурного контексту (інформаційні проєкти) – до його особистісного осмислення (групові, міні-дослідження) і творчого переосмислення (дослідницькі проєкти).

Апробація методик проєктно-орієнтованого навчання в процесі викладання історії у межах виробничої (педагогічної) практики засвідчила їх високу педагогічну результативність та потенціал формування дослідницьких, аналітичних і громадянських компетентностей здобувачів освіти. Педагогічний експеримент передбачав моделювання методичної системи прийомів для інтеграції теми «Вільнокозацький рух 1917-1918 рр.» в освітній процес на засадах проєктного підходу.

Метод карток «Проппа та Пассаторе», теоретичні засади якого спираються на принципи морфології сюжету (В. Пропп) та наративної педагогіки (П. Пассаторе), що дозволяє поєднувати аналітичний і творчий аспекти пізнавальної діяльності учнів у межах гуманітарного дискурсу.

З позиції педагогічного дизайну методика спрямована на досягнення кількох ключових освітніх цілей: наочне моделювання складних історичних процесів через послідовне структурування подій; формування історичного мислення на основі причино-наслідкових зв'язків і динаміки подій; стимулювання критичного, аналітичного та креативного мислення.

¹⁴⁸ Скрипник Л.М., Скрипник М.В. Інноваційні способи організації мовної діяльності на заняттях з іноземної мови. С. 60-61.

URL:<https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2a8f9bbb-5769-4292-83f1-e4b1406bebb2/content>

Модель «Проппа», заснована на морфологічному аналізі казкової структури, адаптована до історичного матеріалу як послідовність функцій, що відображають логіку розвитку історичного процесу – від зав’язки до розв’язки, що дозволяє осмислити історичні події як сюжетну єдність із визначеними акторами, викликами та наслідками.

Зокрема, у межах теми «Вільнокозацький рух в Україні 1917-1918 рр.» відповідні функції інтерпретуються таким чином: герой – Вільне козацтво як гарант національного порядку; завдання – охорона громад і забезпечення безпеки; супротивник – більшовицькі сили, дестабілізаційні чинники; випробування – відсутність централізованої підтримки, політична роздробленість; помічники – громади традиції, духовенство; кульмінація – оборона стратегічних пунктів; результат – поразка руху при збереженні його символічного значення у національній пам’яті.

Модель «Пассаторе» ґрунтується на концепції структурних вузлів наративу, що дозволяє розглядати історичні події через логічно пов’язаних категорій: контекст, дійові особи, конфлікт, соціальні реакції, підсумок. У застосуванні до зазначеної теми структура має такий вигляд: контекст – революційна ситуація 1917 року; дійові особи – отамани, селяни, лідери УЦР; конфлікт – суперечність між автономістськими прагненнями та централізаторськими тенденціями; соціальні реакції – підтримки, страх перед репресіями, спротив, розчарування; підсумок – занепад руху, його трансформація у сферу колективної історичної пам’яті.

Організаційно-методичний компонент передбачає об’єднання учнів на дві групи, кожна з яких працює з однією моделлю. Кожен учасник отримує індивідуальну картку, що містить опис структурного елементу обраної моделі (наприклад: «герой», «конфлікт», «хронологія»). Учні, використовують підручники, мультимедійні ресурси та історичні джерела, заповнюють зміст своєї частини наративу фактичними даними. Подальше представлення результатів відбувається у форматі ланцюгового сторітелінгу, де кожний учень послідовно доповнює колективну розповідь. Вчитель при цьому

виступає сприячем процесу, координуючи послідовність виступів і візуалізуючи картки на екрані. Описана методика формує інтегративну освітню модель, у межах якої історичний зміст не лише репродукується, а твориться учнями як структурований наративний конструкт, застосування якого забезпечує глибоке розуміння історичних процесів, розвиток аналітичної рефлексії.

Веб Квест-гра «Промо-картки», виступає інтегративним дидактичним інструментом, що поєднує елементи дослідницької діяльності, командної взаємодії та гейміфікації освітнього процесу. Дидактична структура веб квесту передбачала попередню підготовку тематичних карток, створених вчителем відповідно до обраного історико-культурного контенту. Картки поділяються на п'ять типів: «Персоналії», «Подія», «Дати», «Місця» та «Конфлікти», що забезпечує багатовимірне опрацювання теми.

Кожна картка має подвійну інформаційну площину: лицьовий бік містить ключові відомості (зображення, термін, подію або постать); зворотний бік – проблемно-аналітичне завдання. Наприклад, картка типу «Персоналії» з іменем Ю. Тютюнника супроводжується завданням щодо визначення його ролі у Вільнокозацькому русі, порівняння діяльності з іншими історичними діячами, а також формування цілісної історичної характеристики. Картки «події» зосереджують увагу на ключових моментах (наприклад, Перший з'їзд Вільного козацтва у Звенигородці), стимулюючи аналіз їх причин, наслідків і символічного значення. «Дати» прив'язують учнів до хронологічної послідовності революційних процесів, «місця» - до просторової організації руху, тоді як «Конфлікти» акцентують увагу на критичних аспектах доби (наприклад, відсутність централізованого керівництва), спонукаючи до пошуку альтернативних сценаріїв розвитку подій.

Організаційна модель гри передбачає роботу учнів у малих командах (по 2-3 особи), що відповідає принципу соціального навчання та розвитку комунікативної компетентності.

Під час виконання завдань команди по черзі обирають картки, озвучують відповідь, отримуючи червоні фішки за повні й аргументовані відповіді або сині – за частково правильні. Формат веб квесту створює умови для персоніфікованого засвоєння історичного змісту, підвищує емоційну залученість і дозволяє здобувачам освіти не лише відтворювати історичні події, а й інтерпретувати їх крізь призму власної громадянської позиції.

Отже, проведений теоретико-методологічний аналіз дає підстави стверджувати, що проєктне навчання в сучасній педагогічній науці та освітній практиці постає не лише технологією організації пізнавальної діяльності, а й ціннісно-смысловим механізмом соціокультурного розвитку особистості.

Ефективність проєктного навчання як інструменту формування національної ідентичності забезпечується низкою педагогічних чинників: смисловою релевантністю змісту проєктів щодо культурно-історичного досвіду нації; суб'єктивно-діяльнісним характером навчання, який передбачає автономність здобувачів освіти; комунікативно-діалогічною організацією освітнього процесу, що стимулює рефлексію, емпатію та колективну ідентичність; інтеграцією цифрових і наративних технологій (вебквести, історичні сторітелінги, мультимедійні реконструкції), які розширюють канали осмислення культурного змісту.

Аналіз праць сучасних науковців засвідчує, що проєктне навчання у мультидисциплінарний і трансформаційний потенціал. У різних підходах воно розглядається як: інструмент діяльнісного саморозвитку (І. Єрмаков); модель інтеграції наукової та навчальної складових (І. Осадчий); стратегія підвищення мотивації та залучення (Л. Тарангул); форма розвитку дослідницької та комунікативної компетентності (О. Гринюк, Л. Скриник); поетапна система творчого пізнання (Н. Довмантович).

Системне поєднання зазначених підходів дозволяє трактувати проєктне навчання як аксіологічно детерміновану освітню технологію, що забезпечує інтеграцію когнітивного, діяльнісного та ціннісно-ідентифікаційного компонентів навчання. Варто зауважити, що через колективну проєктну

діяльність формується комунікативна культура, почуття громадянської відповідальності, що є структурними ознаками національної ідентичності у демократичному суспільстві.

Висновки до II розділу

Узагальнюючи результати теоретико-методологічного аналізу, слід констатувати, що компетентнісний і міждисциплінарний підходи у сучасній педагогічній парадигмі постають не просто як інструментальні освітні концепти, а як системоутворювальні детермінанти трансформації національної моделі освіти в умовах інтелектуалізації та гуманітаризації суспільного розвитку. Їхня взаємодія формує методологічну матрицю, в основі якої – переорієнтація освітнього процесу із репродуктивно-знаннєвої моделі на інтегративно-діяльнісну, що передбачає формування в суб'єкта навчання не лише когнітивної, а й рефлексивно-ціннісної компетентності.

Компетентнісний підхід у такому контексті набуває статусу концептуальної рамки, що забезпечує системну взаємодію когнітивних, діяльнісних і аксіологічних вимірів освітнього процесу. Його методологічна сутність полягає у перетворенні знання з мети навчання на інструмент формування життєвої компетентності, соціальної адаптації та здатності до аксіологічно обґрунтованого вибору.

Міждисциплінарний підхід, будучи епістемологічним корелятом компетентнісного, виконує інтегративну функцію, спрямовану на подолання фрагментарності знань і забезпечення синергетичного зв'язку між гуманітарними, соціальними та природними доменами. Завдяки цьому він уможливорює формування цілісного історико-культурного мислення, підвищує рівень когнітивної мобільності та сприяє виробленню у здобувачів освіти здатності до критичної інтерпретації складних соціальних процесів.

Синтез компетентнісного та міждисциплінарного підходів детермінує появу нового освітнього конструкту – компетентнісно-інтегрованої парадигми, у межах якої відбувається когнітивна консолідація знань,

операційних навичок і ціннісних орієнтацій. Така парадигма не лише оптимізує навчально-виховний процес, а й продукує якісно новий тип освіченості – аксіологічно центровану, історико свідому й соціально відповідальну.

РОЗДІЛ III

ІДЕЇ КОЗАЦЬКОЇ ДЕМОКРАТІЇ У ВІЛЬНОКОЗАЦЬКОМУ РУСІ 1917-1918 РР. ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ

3.1. Історико-міфологічна спадковість як чинник формування ідейної основи Вільнокозацького руху

Період XVIII – XIX століть становить етап інституційного становлення та інтелектуального розквіту Вільнокозацького руху, що має визначальне значення у контексті збереження й трансформації історичної пам'яті українського народу. В цей період проявляється феномен тяглості козацької традиції як чинника формування національної свідомості, громадянської активності та соціальної ідентичності. Збереження козацької спадщини суспільством виступає унікальним проявом історичної рефлексії, адже козацький ідеал свободи, рівності та самоврядування стає морально-політичним орієнтиром для широких верств населення. Акцент на відповідних процесах відображає прагнення українського селянства до відродження ідеї державної самостійності та національного самовизначення, що апелює до політико-правових і культурних архетипів Гетьманщини XVII століття.

Вільнокозацький рух XVIII – XIX століть репрезентує феномен відродження та осмислення козацької спадщини, що ґрунтується на засадах боротьби за соціальні, політичні та національні права українського народу. Його становлення слід розглядати як реакція на колоніальну політику Російської імперії, спрямовану на обмеження автономних прав українських земель і нівелювання їх соціальної самобутності. Феномен козацтва в цей період постає як механізм збереження історичної пам'яті та переосмислення національної традиції, що виявлялось у відтворенні символів, звичаїв і соціально-політичних ідеалів доби Гетьманщини XVII століття. Тяглість традиції зумовила формування в суспільній свідомості образу «козацького романтизму» - ціннісно-емоційного конструкту, який поєднував ідеї

демократизму, свободи та державотворчого ідеалу. Зазначений ідейний синтез став одним із ключових чинників формування Вільнокозацького руху як культурно-політичного явища модерної доби.

Збереження національної пам'яті українським суспільством як складової історичного міфу виступає однією з фундаментальних засад, на яких повинна ґрунтуватися внутрішня державна політика, зокрема у сфері освіти. Усвідомлення історичної спадщини та її відображення в освітньому процесі є важливим чинником формування національної ідентичності, громадянської свідомості та культурної тяглості поколінь. У відповідному контексті актуалізується потреба залучення наукової спільноти до всебічного й системного дослідження націєтворчих процесів, подій і явищ у їх історичній ретроспективі, що сприятиме поглибленню розуміння закономірностей розвитку української державності.

У працях таких дослідників, як В. Солдатенко¹⁴⁹, Р. Пиріг¹⁵⁰, І. Курас¹⁵¹, Ф. Турченко, Г. Геращенко та В. Верстюк, Вільнокозацький рух розглядається не лише як складова частина ширшого революційного процесу, а й як вагомий чинник у боротьбі за національну автономію України.

На початку ХХІ з'являється низка нових наукових студій і дисертаційних досліджень П. Захарченко¹⁵², Н. Земзюліна¹⁵³, О. Нестеров¹⁵⁴ та ін., у яких здійснено поглиблений аналіз ідейних засад, організаційних форм та суспільно-політичного значення Вільнокозацького руху. Не менш вагомий

¹⁴⁹ Солдатенко В.Ф. Революційна доба в Україні (1917–1920 роки): логіка пізнання, історичні постаті, ключові епізоди. Київ: Парламентське видавництво, 2011 - 568 с.

¹⁵⁰ Пиріг Р.Я. Павло Скоропадський: штрихи до політичного портрету//Український історичний журнал. 1992. № 9. С. 91-105.

¹⁵¹ Курас І.Ф., Турченко Ф.Г., Геращенко Г. М.І. Міхновський: постать на тлі епохи // Український історичний журнал. 1992. № 10. С. 63–79.

¹⁵² Захарченко П.П., Земзюліна Н.І., Нестеров О.І. У поході за волею: селянсько-повстанський рух на Правобережній Україні у 1919 році. К.: ЗАТ «Нічлава», 2000. 175 с.

¹⁵³ Земзюліна Н. Селянське питання в Україні 1917–1918 рр. (Історіографія проблеми): автореф. дис. канд. істор. наук. Київ, 1998. 17 с.

¹⁵⁴ Нестеров О. Селянський повстанський рух на Правобережній Україні (1919 р.): дис. канд. істор. наук. Київ. 2001. 188 с.

внесок у дослідження цього феномену зробили В. Голубко¹⁵⁵ та В. Лободаєв¹⁵⁶, які обґрунтовують тезу про визначальну роль руху у формуванні національної свідомості та у процесі боротьби за державну незалежність України.

Сучасна українська історіографія трактує Вільнокозацький рух як багатовимірне історико-політичне явище, що не лише відображало соціальні й політичні виклики доби, а й стало одним із символів національної пам'яті, уособлюючи прагнення українського народу до держави, свободи та самоорганізації¹⁵⁷.

Розгляд проблематики становлення феномену «Козаччини» упродовж XVIII – XIX століть як суспільно – політичного руху нерозривно пов'язаний із процесами формування та збереження національної ідентичності українського народу, що являє собою складну соціокультурну систему, яка формується під впливом комплексу історичних, політичних, духовних і ментальних чинників. Визначальним елементом, який істотно сприяв консолідації української ідеї у зазначений сторичний період, виступає спільне історичне минуле, котре забезпечує єдність культурного коду та збереження колективної історичної пам'яті.

Подібної концептуальної позиції дотримується Е. Ренан, який визначає націю як етнокультурну спільноту, об'єднану спільною історичною пам'яттю, моральними принципами та культурними цінностями. У його трактуванні нація постає не лише як політична одиниця, а як духовно-етичне утворення, що ґрунтується на усвідомленні спільної долі та історичного досвіду¹⁵⁸.

Тоді як, Б. Андерсон розглядає націю як «уявну спільноту», підкреслюючи, що її існування визначається не лише об'єктивними

¹⁵⁵ Голубко В. Є. Загибель головного отамана Армії УНР у дзеркалі львівської періодики. // Наукові зошити історичного факультету Львівського університету ім. Івана Франка: зб. наук. пр. Львів, 2016. Вип. 17. С. 322–340.

¹⁵⁶ Лободаєв В. М. Революційна стихія. Вільнокозацький рух в Україні 1917 – 1918 рр.: Наукове видання. К.: Темпора, 2010. С. 51.

¹⁵⁷ Маніяк В. Ідейні та фактологічні витоки Вільнокозацького руху XVIII–XIX ст. через призму національного самоусвідомлення // Старожитності Лукомор'я. Миколаїв. 2025. №3. С. 38.

¹⁵⁸ Ренан Е. Що таке нація? // Теорія нації та націоналізму: Антологія /Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. К.: Смолоскип, 2000. 684 с.

соціальними зв'язками, а й колективними уявленими індивідів. Відповідно, національна ідентичність у його розумінні є соціокультурною конструкцією, що формується у його розумінні є соціокультурною конструкцією, що формується через усвідомлення особистістю своєї належності до певної спільноти, навіть за відсутності безпосередніх міжособистісних контактів між її членами. Нація постає як символічна форма єдності, заснована на спільному дискурсивному полі пам'яті, мови та культурних смислів. Важливим системоутворювальним чинником у процесі становлення національної ідентичності виступають символи, які виконують функцію маркерів колективної приналежності. Вони слугують засобом формування уявної моделі спільноти, відображаючи сукупність національних образів – державних (прапор, герб, гімн) і локально-культурних (національні герої, традиції, елементи матеріальної та нематеріальної культури). Відповідна система символів реалізується в процесі відтворення й легітимізації національної спільноти у свідомості її членів¹⁵⁹.

Сукупність зазначених, на перший погляд різнопланових, культурних феноменів у колективній свідомості суспільства формує символічне підґрунтя взаємозв'язку між індивідами, що належать до певної національної спільноти. Взаємозв'язок в наведеній структурі забезпечує інтеграцію соціуму та сприяє формуванню усвідомлення національної єдності як соціокультурної цінності. Водночас, як засвідчує аналіз концепцій націотворення, визначальним чинником у процесі формування національної ідентичності виступає спільне історичне минуле, яке забезпечує тяглість традицій, спадковість культурних смислів і створює підґрунтя для самоідентифікації спільноти як нації.

Історична пам'ять постає базовим детермінантом процесу формування національної ідентичності, оскільки саме через механізм колективного осмислення минулого забезпечується тяглість історичного досвіду та реконструкція ціннісних орієнтирів суспільства. У цьому контексті слушною

¹⁵⁹ *Андерсон Б.* Уявлені спільноти. Міркування про походження і поширення націоналізму. К: Критика, 2001. С. 9-49.

є теза Ж. Сантаяни про те, що «ті, хто не пам'ятають минулого, приречені повторювати його», яка акцентує на превентивні функції історичної рефлексії у збереженні соціокультурної стабільності¹⁶⁰.

Водночас Е. Гобсбаум, аналізуючи феномен «винайдених традицій», підкреслював, що значна частина практик, які вважаються історично усталеними, є результатом пізніших соціокультурних конструктів, покликаних легітимізувати певні політичні чи ідентифікаційні наративи¹⁶¹.

Синтез наведених позицій дозволяє розглядати історичну пам'ять не як пасивне сховище емпатичних свідчень минулого, а як активний соціальний механізм формування національної свідомості, що забезпечує символічну єдність поколінь, сприяє відтворенню колективної ідентичності та формує у спільноти почуття належності до єдиного культурно-цивілізаційного простору.

Як зазначає сучасний дослідник В. Лободаєв, національна свідомість не формується на аморфних чи спонтанних підвалинах, а постає як результат структурованого процесу, що базується на чітких консолідуючих елементах – спільному історичному минулому, мові та територіальній єдності. Учений акцентує, що становлення національної ідентичності можливе лише за умов наявності національно інтегруючих чинників, серед яких провідне місце посідає історична пам'ять, безпосередньо пов'язана з феноменом «історичного міфу»¹⁶².

Варто наголосити, що В. Лободаєв пропонує власне тлумачення дефініції «історичний міф», розглядаючи її не лише як мовно-семантичну варіацію поняття «історична пам'ять», а як багатовимірний концепт, що має ширший змістовий обсяг і виконує структуроутворюючу функцію у процесі

¹⁶⁰ *Santayana G. The Life of Reason: Reason in the social process, vol. 1. Reason in Common Sense. 1905, p. 284.*

¹⁶¹ *Винайдення традицій / За ред. Е. Гобсбаума та Т. Рейнджера. К.: Ніка – Центр, 2005. С. 14-16.*

¹⁶² *Лободаєв В. М. Революційна стихія. Вільнокозачий рух в Україні 1917 – 1918 рр.: Наукове видання. К.: Темпора, 2010. С. 51.*

колективного самоусвідомлення. Науковець підкреслює глибинний характер цього феномену, розглядаючи «історичний міф» як концептуальне явище, що не обмежується репрезентацією культурних або політичних уявлень, а охоплює також психологічні, соціальні та комунікативні механізми формування колективної пам'яті¹⁶³.

Оцінка позицій науковців засвідчив, що історичний міф постає однією з базових основ національної свідомості, тісно пов'язаною із суспільними уявленнями та ціннісними орієнтирами, виконуючи роль інтерпретаційного інструмента, що формує символічний простір колективної пам'яті та сприяє збереженню культурної ідентичності народу.

Аналіз змістових параметрів феномену історичного міфу у вітчизняній історіографії має усталену традицію й не становить концептуального нововведення. У цьому контексті варто звернутися до фундаментальної спадщини М. Грушевського, який одним із перших в українській науковій думці здійснив глибинне осмислення ролі національного міфу в процесі формування української національної свідомості¹⁶⁴. У своїх працях дослідник, хоча й опосередковано, проте послідовно акцентував, що історичний міф виконує системоутворювальну функцію у структурі колективної пам'яті, оскільки саме через спільні міфологічні наративи відтворюється і закріплюється уявлення народу про власну культурну самобутність. Акцент на уніфіковані символічні образи, на думку вченого, формують підґрунтя колективного самоусвідомлення та визначають механізми національної самоідентифікації, що проявляється у здатності суспільства інтерпретувати минуле як складову власного сучасного буття¹⁶⁵. Узагальнення концептуальних підходів М. Грушевського дає підстави стверджувати, що історичний міф у його науковій парадигмі постає не лише як інтерпретаційна модель минулого, але й як сполучна ланка між історичною ретроспективою та

¹⁶³ Лободаєв В. М. Назв. праця. С. 52-53.

¹⁶⁴ Грушевський М. С. На порозі нової України: гадки і мрії. К.: Друк.акц.т-ва «Петро Барський у Києві», 1918. 120 с.

¹⁶⁵ Грушевський М. С. Назв. праця. С. 51.

актуальними процесами націотворення. Завдяки такій концептуальній інтеграції міф постає інструментом глибинного переосмислення історичного досвіду й чинником консолідації національної свідомості.

Порівняльний аналіз позицій вітчизняних та зарубіжних дослідників дає змогу виявити певну змістову конвергенцію у трактуванні феномену історичного міфу. Так, Дж. Армстронг розглядає міф як інтегративний феномен, у межах якого символи національної ідентичності набувають семантичної цілісності та культурної зрозумілості. Міф не обмежується лише сферою уявлень чи художньо-символічних образів, а функціонує як специфічна форма соціальної комунікації та як система поведінкових норм, які часто виявляються більш життєздатними, ніж суто матеріальні детермінанти суспільного буття.

У концептуальному підході Дж. Армстронг чітко простежується уявлення про міф як стійкий соціокультурний конструкт, що забезпечує тяглість колективної свідомості, стабільність якої зумовлюється передусім функціонуванням історичної пам'яті як базового механізму відтворення ідентифікаційних структур суспільства¹⁶⁶. Відповідно, історичне минуле може бути інтерпретоване як глибинний когнітивно-культурний феномен, який, по-перше, зумовлює процес формування «національного міфу», а по-друге, виступає чинником його легітимізації у системі суспільних уявлень та ціннісних орієнтирів.

Показовою виявляється концептуальна дефініція, запропонована В. Масленком, відповідно до якої «національний міф» інтерпретується як «породження специфічної рефлексії минулого»¹⁶⁷. Зазначене положення дає підстави розглядати національний міф не як ізольований феномен культурної свідомості, а як результат історико-ментального осмислення колективного досвіду, що акумулює в собі символічні смисли та ідентифікаційні структури

¹⁶⁶ Касьянов Г. Теорія нації та націоналізму. Київ: Либідь, 1999. - С.93-95.

¹⁶⁷ Масненко В.В. Проблема нації та національної свідомості у науковій теорії В'ячеслава Липинського // Другі Яковлівські читання: Мат. наук. конф. пам'яті А. Яковліва (1872–1955). Черкаси, 2002. С. 103-108.

суспільства. Формулюючи свою позицію дослідник фактично підводить до концептуального ототожнення категорії «національний міф» і «історичний міф», розкриваючи їхню змістову взаємодоповнюваність та функціональну взаємозалежність у процесі реконструкції колективної пам'яті. Відтак, «національний міф» може бути осмислений як похідний від історичного процесу елемент, який не лише репрезентує минуле у символічній формі, а й виступає інструментом його інтерпретації, зумовлюючи формування історичної самосвідомості нації¹⁶⁸.

Поряд із формування історичного міфу як ключового чинника колективної ідентичності, у контексті аналізу передумов розвитку козацького руху XVIII – XIX століть доцільно виокремити ще один вагомий ідейно-смісловий імпульс – архетипний образ козака як захисника українських земель, який має глибокі етнокультурні корені, у період так званого «національного відродження» набув особливого ідеологічного звучання, акумулюючись у колективній свідомості українського селянства та інтелігенції як символ національної гідності, свободи та військової звитяги.

Водночас у вітчизняній історіографії спостерігається багатовекторність інтерпретацій феномену Вільнокозацького руху 1917-1920 рр., що коливаються між апологетичними й критично-аналітичними підходами. Зокрема, Р. Борис у своїх дослідженнях схиляється до ідеалізованої оцінки «вольниці», розглядаючи її як чинник державотворчих процесів і прояв народної самоорганізації у боротьбі за незалежність¹⁶⁹.

У протиполог чому, А. Жук подає більш стриману, раціоналізовану інтерпретацію, наголошуючи на деструктивному потенціалі руху, що проявлявся у дестабілізації політичної ситуації доби визвольних змагань. На думку дослідника, стихійність формування численних автономних збройних підрозділів, а також прагнення до військово-політичної самостійності від

¹⁶⁸ Масненко В.В. Проблема нації та національної свідомості у науковій теорії В'ячеслава Липинського // Другі Яковлівські читання: Мат. наук. конф. пам'яті А. Яковліва (1872–1955). Черкаси, 2002. С. 105.

¹⁶⁹ Борис Р. Вільне козацтво. Ідея узброєного народу в 1917 р. в Україні. Львів, 1934. 30 с.

централізованих структур призводили до розпорошення національних сил і унеможливлювали вироблення єдиної стратегії боротьби за державність¹⁷⁰.

У сучасному історіографічному полі Вільнокозацький рух постає як багатогранне соціально-політичне явище, амбівалентне за своїм змістом: із одного боку, він уособлював народний ідеал свободи й самоврядування, з іншого – виступав чинником фрагментації визвольного руху та деструкції єдності національних сил.

Проблематика «козацького міфу» в контексті Революції 1917-1921 рр. репрезентує два взаємодоповнювальні наукові підходи.

По-перше, «козацький міф» постає як детермінанта формування національної самосвідомості та чинник суспільної консолідації в умовах соціально-політичної турбулентності початку ХХ століття. Козацька символіка функціонує як архетип свободи, волелюбності та гідності, що активізує національно-визвольний дискурс серед українського селянства й інтелігенції.

По-друге, «козацький міф» інтерпретується як інструмент політичної пропаганди, спрямований на легітимізацію ідей державотворення та мобілізації суспільних ресурсів у добу революційних трансформацій. Цілком слушною виступає позиція В. Лободаєва, який зазначає, що «існування козацького минулого як міфу – теоретично сформованого інтелігенцією, використаного політичними діячами та вкоріненого у масовій свідомості – саме по собі ще не зумовлювало його реальної детермінації суспільних процесів модерної історії»¹⁷¹.

На сучасному етапі наукового осмислення відсутні однозначні докази об'єктивного впливу «козацького міфу» на суспільно-політичні процеси, попри його глибоке вкорінення у колективній свідомості українського народу. Створений українською інтелігенцією та активно використовуваний у

¹⁷⁰ Жук А. Вільне козацтво // Український скиталець. 1923. Ч. 1. (23). С. 56-58.

¹⁷¹ Лободаєв В. М. Революційна стихія. Вільнокозацький рух в Україні 1917 – 1918 рр.: Наукове видання. Київ: Темпора, 2010. С. 51-52.

політичному дискурсі, цей міф набував різних семантичних форм залежно від історичного контексту: від символу національно-визвольної боротьби – до елемента культурної міфології, позбавленого прямої політичної функції. Проведений історіографічний аналіз демонструє певну фрагментарність досліджень, що зосереджуються переважно на військово-героїчних або культурних аспектах, залишаючи поза увагою соціально-психологічні виміри міфу. Через брак прямих індикаторів взаємозв'язку між ідеологічними наративами та суспільною поведінкою його вплив залишається складним для кількісного виміру. Зауважимо, що «козацький міф» доцільно розглядати не лише як історико-культурний конструкт, а як динамічну систему символічних практик, що формують і підтримують національну ідентичність, опосередковано впливаючи на соціальні моделі поведінки та політичну культуру.

Упродовж тривалих політичних інтерпретацій і міфологічних трансформацій «козацького образу» постає складність у визначенні межі між його автентичним впливом на суспільну свідомість та штучно сконструйованими політичними нашаруваннями. Така амбівалентність значно ускладнює об'єктивну оцінку ролі «козацького міфу» в контексті сучасної історії України, оскільки він не є статичним феноменом, а постійно модифікується відповідно до політичних і соціокультурних реалій. У вітчизняній історіографічній традиції простежується певна диспропорція у трактуванні значення козацької спадщини, особливо в аспекті її зв'язку з вільнокозацьким рухом початку XX століття. Спостерігається тенденція до надмірного узагальнення історичної тяглості між етапами розвитку козацтва – від Запорізької Січі до Вільного козацтва 1917-1918 рр.

У цьому контексті слушною видається позиція І. Лисяка-Рудницького, який наголошував на необхідності виходу за межі популяризованих історичних міфів і звернення до системного аналізу ширшого

соціокультурного та політичного контексту, що дозволяє глибше досягнути сутність козацького феномену як історико-культурного явища¹⁷².

Позитивним прикладом гіпертрофованого тлумачення спадкоємності козацької традиції виступає позиція В. Бондаренка, який вважає, що тривалість існування козацьких військових структур, глибока вкоріненість у суспільній свідомості уявлень про значущість козацьких цінностей, а також активне використання цієї спадщини українським національним рухом XIX – XX століть стали визначальними чинниками відродження козацьких формацій на теренах Південної України у 1917 році¹⁷³.

Разом із тим, подібна інтерпретація не є безальтернативною. Так В. Гоцуляк слушно зазначає, що революційні трансформації часто зумовлюють поверхнєве, редукціоністське сприйняття історичних традицій, унаслідок чого відбувається їх спрощення та міфологізація¹⁷⁴.

В. Бужанський акцентує на розмежуванні між фактичним відтворенням історичних традицій і їхньою символічною репрезентацією в публічному дискурсі. Дослідник наголошує, що, попри потенціал традицій як засобу формування національної ідентичності та колективної пам'яті, їх використання в політичному чи культурному контексті часто набуває умовно-смыслового характеру, відокремленого від реальної історичної практики¹⁷⁵.

На основі аналізу припущень дослідників можемо припустити, що проблема інтерпретації козацької спадщини постає не лише як історіографічна, а й як методологічна, оскільки вимагає чіткого розмежування між історичною реальністю та її ідеологічними реконструкціями.

¹⁷² Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. / пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака. К.: Основи, 1994. С. 22.

¹⁷³ Бондаренко В. Г. Вільнокозачий рух у Наддніпрянській Україні (1918 – 1919 рр.): Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 2009. Вип. 18. С. 396-402.

¹⁷⁴ Гоцуляк В. В. Сучасні інтерпретації історіографії української революції 1917–1921 рр. Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки. 2017. № 1. С. 7-23.

¹⁷⁵ Бужанський В. Блиск і бідність символічної політики // Віче. 2008. № 23. С. 20-23.

Розбіжності в інтерпретаціях науковців щодо ролі козацького феномену зумовлені, передусім, різною глибиною осмислення його семантичного наповнення в контексті революційних процесів 1917 року. Варіативність підходів до аналізу козацького міфу зумовлює потребу у постановці принципового дослідницького питання: чи справді козацька спадщина мала реальний вплив на динаміку революційних трансформацій і якщо так – то які саме структурні елементи цієї традиції визначали її змістовий потенціал і ступінь впливу на суспільно-політичні процеси. У цьому контексті слушною видається позиція І. Крип'якевича, який акцентував, що надмірне зосередження на символічному вимірі козацького образу нерідко відволікає дослідників від об'єктивного аналізу фактичного внеску козацького чинника у події революційної доби, що дозволяє розмежувати міфологічну репрезентацію козацтва як культурно-політичного архетипу та його реальну функціональну роль у процесах суспільної мобілізації й державотворення початку XX століття¹⁷⁶.

З'ясування ступеня збереження та трансляції козацьких традицій у період Революції 1917 року неможливе без ретроспективного аналізу соціокультурних і політичних реалій дореволюційної доби, які становили підґрунтя формування національної традиції в колективній свідомості українського народу. Наприкінці XVIII століття, внаслідок остаточного утвердження влади Російської імперії на більшості українських земель, відбулося послідовне демонтування основ автономного устрою: ліквідація інституту гетьманства, знищення Запорізької Січі, а також запровадження кріпосницької системи на українських територіях. Констатування відповідних процесів спричинили глибоку трансформацію українського суспільства, зокрема – маргіналізацію та витіснення ключових елементів національно-культурної й політичної діяльності. Як влучно зауважив Д. Дорошенко, формування української національної свідомості відбувався в умовах

¹⁷⁶ Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років XX ст.) / [І. П. Крип'якевич, Б. Гнатевич, З. Стефанів та ін.]. Львів: Світ, 1992. С.378- 380.

постійного спротиву асиміляційній політиці імперського центру, що поєднувалося з адаптаційними механізмами виживання нації¹⁷⁷. Таким чином, імперський етап історії України став водночас періодом системного обмеження традиційних вольностей і складним етапом внутрішнього переформатування національної ідентичності, коли козацька спадщина, хоча й зазнала репресивного тиску, продовжувала існувати у формі культурного архетипу та історичної пам'яті.

У добу функціонування станової системи Російської імперії українське селянство, що становило демографічну більшість, перебувало в умовах соціальної маргіналізації та культурної ізоляції. Високий рівень не писемності й обмежений доступ до освіти зумовлювали його відчуження від провідних соціокультурних процесів імперського середовища¹⁷⁸.

Укорінене в аграрному способі життя та звичаєво-правової традиції, селянство відтворювало архаїчну модель суспільної організації, що контрастувала з модернізаційними тенденціями епохи. Попри свою периферійність, саме ця соціальна група стала носієм і транслятором етнокультурної тяглості українського народу. Збереження національної ідентичності відбулося не через усвідомлені націє творчі зусилля, а внаслідок інерційного відтворення традиційних форм побуту, господарювання та соціальної взаємодії¹⁷⁹. Такий тип культурного традиціоналізму, з одного боку, ускладнював інтеграцію українського селянства в імперську адміністративну структуру, а з іншого – став чинником опору асиміляційній політиці Петербургу. Як зазначає Л. Абизова, український традиціоналізм функціонував як латентна, проте ефективна форма національного спротиву,

¹⁷⁷ Дорошенко Д. І. Історія України: в 2 томах. Т. 2. (Від половини XVII століття). К.: Глобус, 1991. С.56

¹⁷⁸ Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття. 1900-1941: стан і статус. Чернівці: Рута, 1998. С. 15-17.

¹⁷⁹ Якимчук І.В. Традиційні уявлення українського селянства в умовах модернізації суспільства підросійської України (1900–1917 рр.).//Знаки питання в історії України: суспільство між традицією та модернізацією:Збірник матеріалів VIII Міжнародної наукової конференції, Ніжин, 5–6 квітня 2012 року. Ніжин: НДУ ім. М.Гоголя, 2012. С. 335.

здатна протистояти імперським інтеграційним практикам навіть у поза політичному вимірі¹⁸⁰.

У другій половині XVIII – XIX століть в умовах посилення централізаторських тенденцій Російської імперії простежується системне використання козацького іміджу в інструментарних цілях державної військової політики. Російські монархічні еліти активно експлуатували козацький архетип у процесі формування нових збройних підрозділів, прагнучи поєднати міфологізовану героїку минулого із завданнями імперської безпеки. Втім, такі формування лише номінально апелювали до історичної традиції, фактично репрезентуючи раціоналізований проєкт, позбавлений автентичних рис козацького самоврядування й військово-політичної автономії¹⁸¹.

Показовим є приклад ініціатив князя Г. Потоцького, який наприкінці 1770-х рр. започаткував процес створення нових козацьких підрозділів. Попри декларативність задуму, повноцінної реалізації мобілізованого потенціалу досягнуто не було. Лише на початку 1780-х років у низькі регіонів - Бузькому, Катеринославському та Чорноморському – послали окремі козацькі формування, що певною мірою зберігали рудименти старих інституційних практик. Особливо стійкими залишалися осередки козацької традиції на Лівобережжі й у Слобідській Україні, де козацькі поселення виконували роль стратегічних пунктів оборони південних рубежів імперії. Водночас, послідовна централізаційна політика Петербурга зумовила поступову ерозію козацької автономії, кульмінацією якої стало остаточне знищення її інституційних залишків¹⁸².

¹⁸⁰ Абизова Л. Традиціоналізм українського суспільства: збереження національної ідентичності чи консервування минулого? // КНУ ім. Т. Г. Шевченка. Українознавчий альманах. К., 2010. Вип. 5. С. 51 – 53.

¹⁸¹ Дашкевич Я. Козацтво в історичній пам'яті українського народу. К.: Наукова думка, 1995. С. 112–118.

¹⁸² Бачинська О., Чухліб Т.. Забуті козаки. Історія козацтва після зруйнування Запорозької Січі: 1775–1905 рр. Київ: Арій, 2015. С. 9-10.

Попри декларативне «відродження» козацьких форм у військових інтересах держави, сама їх сутність дедалі більше редукувалася до декоративно-символічного рівня. Як засвідчують ініціативи генерал-губернатора С. Кокошкіна, зокрема створення шести козацьких кавалерійських полків у добу Кримської війни (1853-1856 рр.), козацький образ використовувався як мобілізаційний ресурс, позбавлений внутрішнього змісту традиційної «вольності»¹⁸³.

Паралельно, за межами імперського простору відбувалося альтернативне збереження козацької тяглості, коли частина запорожців, обравши лояльність до Османської імперії, сформувала Задунайську, а згодом і Дунавецьку Січ, які стали осередками культурної та військової автономії козацтва поза російським впливом¹⁸⁴. Відповідні утворення виконували не лише оборонну, а й дипломатичну функцію, інтегруючись у складну систему відносин Північного Причорномор'я. Як зазначає О. Лейберов, під час російсько-турецьких воєн і Кримської кампанії козацтво виявило високу маневреність політичної орієнтації, зберігаючи при цьому статус вагомого військового чинника регіону¹⁸⁵.

Зауважимо, що у другій половині XVIII – XIX ст. козацька традиція зазнала глибокої трансформації: від соціально-політичного феномену із власною системою самоврядування – до символічного конструкта, інструменталізованого імперською владою. Так, зовнішні атрибути «козацькі» функціонували радше як елемент політичної міфотворчості, ніж як репрезентація автентичної козацької сутності.

¹⁸³ Литвин, Т. С. Чому Російській імперії вдалося мобілізувати українське козацтво для участі в наполеонівській війні 1812 р., придушенні Листопадового повстання 1830 р. та Східній (Кримській) війні 1853–1856 рр.? // *Магістеріум*. Вип. 64: Історичні студії. — Київ: НаУКМА, 2016. — С. 504.

¹⁸⁴ Бачинська О., Чухліб Т. Забуті козаки. Історія козацтва після зруйнування Запорозької Січі: 1775–1905 рр. Київ: Арій, 2015. — С.136-152.

¹⁸⁵ Лейберов О. Участь населення Ніжинського повіту у Кримській війні 1853-1856 рр. Ніжин: Ніжинська старовина, 2008 р. — Вип. 6(9). — С. 58 – 64.

Як зазначає О. Бачинська, ХІХ століття позначилося радикальними трансформаціями у структурі українського козацтва, що зумовили його глибинну соціокультурну та ідентифікаційну еволюцію. У цей період відбувався поступовий занепад автентичного козацького прошарку – безпосередніх носіїв традицій ранньомодерного козацького устрою, – натомість спостерігалось його якісне переформатування через інкорпорацію до козацького середовища представників інших соціальних груп, зокрема селянства, регулярного війська та навіть вихідців із поза імперських етнічних спільнот¹⁸⁶.

Подібна соціальна дифузія, за слушним спостереженням дослідниці, призвела до зміни самої парадигми козацької ідентичності – від реального, функціонально-організаційного феномену до символічного конструкту, який дедалі більше набував ознак культурного міфу. Унаслідок цього процесу «козацька місія» зазнала переосмислення: її первинна військово-політична сутність поступово трансформувалась у сферу колективної символіки, що забезпечувала збереження уявлення про «козацьку свободу» як архетип національного самоствердження. Перехід від автентичних форм козацького побуту до вербалізованих і стабілізованих наративів став, по суті, механізмом культурної спадковості, завдяки якому міфологізований образ козацтва перетворився на один із фундаментальних компонентів формування української національної ідентичності у ХІХ – на початку ХХ століття. Можемо свідчити, що козацька традиція втратила соціальну реальність, зберегла – і навіть посилила – свій символічний потенціал у структурі колективної історичної пам'яті.

У суспільно-політичному контексті ХІХ століття українське населення опинилось під тиском консервативної імперської політики, що була спрямована на уніфікацію та маргіналізацію національно-культурних особливостей. Імперська влада здійснювала системну політику русифікації,

¹⁸⁶ Бачинська О. Козацтво в системах Російської та Турецької імперій // Історія українського козацтва. Київ: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2007. Т. 2. С. 319.

яка призводила до поступового витіснення української мови, традицій і форм самоврядності з публічного простору, особливо на теренах Наддніпрянщини, де процеси денаціоналізації досягли найбільшої інтенсивності. Попри це, у Лівобережному та Слобідському регіонах зберігалися живі рудименти козацької традиції, які функціонували як символічний маркер історичної пам'яті. Представники колишньої козацької старшини, що частково інтегрувалися у дворянське середовище імперії, не втрачали зв'язку з власним історичним корінням, демонструючи приховану, але стійку тенденцію до відродження ідеї автономної державності. Як зазначає В. Стеценко, інтерес до козацької історії у середовищі української інтелектуальної еліти мав радше консервативно-ретроспективний характер, який виконував функцію збереження колективної пам'яті про козацьке господарство та військову традицію, проте залишався обмеженим за своїм соціальним резонансом і не трансформувався у загальнонаціональний рух. Для широких мас козацьке минуле асоціювалося не стільки з політичною моделлю Гетьманщини, скільки з образом стихійної «вольниці» - символом свободи, який, однак, не набув системного державницького змісту¹⁸⁷.

Аналіз еволюції козацьких традицій упродовж XIX століття засвідчує, що безперервність існування козацтва як соціокультурного феномену зазнала суттєвого розриву. Процеси трансформації, зумовлені імперською політикою асиміляції та централізації, призвели до поступового відходу від автентичних засад козацького устрою. Внаслідок цього спостерігається модифікація структурних і поведінкових моделей козацького середовища, яке все більше набувало рис, характерних для інших імперських військових спільнот, зокрема донського козацтва, що зумовило втрату самобутніх ознак української козацької традиції. Водночас, у межах загальноімперського контексту репресивної політики, простежується своєрідна спроба реставрації козацької

¹⁸⁷ *Стеценко В.* Уніфікація внутрішнього життя України до загальноросійських стандартів напередодні подій 1812 року // Наукові записки з української історії. Збірник наукових статей. Переяслав-Хмельницький. 2015. Випуск 37. С. 5.

ідеї у формі символічного відродження, апогеєм якого стала так звана «Київська козаччина» 1855 р. Аналіз відповідного явища, за своєю суттю, було не стільки відтворенням історичного козацтва, скільки проявом соціального протесту, що виявився у формі антикріпосницького руху, замаскованого під традиційні козацькі форми самоорганізації.

Як справедливо вказує В. Танадарчук, «Київська козаччина» мала стихійний характер і виникла як реакція селянства на соціально-економічний тиск та феодальну експлуатацію¹⁸⁸. Використання козацької символіки у цьому контексті мала радше ідеологічно-комунікативну функцію – воно забезпечувало мобілізацію народних мас через апеляцію до колективної пам'яті про козацьку свободу та справедливість. Так, попри перебільшену роль козацьких традицій у подіях «Київської козаччини», сама їх наявність у народній свідомості свідчить про збереження ментальної тяглості з козацьким минулим. У селянському середовищі козацтво продовжувало існувати як загальний символ вольності, соціальної рівності та національної гідності. При цьому семантична розрізненість між різними формами козацтва – запорозьким, реєстровим, нереєстровим чи старшинським – залишалася поза межами селянського сприйняття, оскільки козацький образ функціонував передусім у міфологізованому, узагальненому вимірі, як концентрований символ українського волелюбного духу.

У межах досліджуваної проблематики особливої уваги набуває феномен Національного відродження XIX століття, який виступив каталізатором інтелектуальної реактуалізації козацької історико-культурної спадщини в дискурсивному полі української національної ідеї. Зазначений період позначився інтенсивним відродженням інтересу до козацької минувшини, що виявилось у творчості провідних представників українського культурного ренесансу – М. Костомаров, П. Куліш та, насамперед, Т. Шевченка, яку не

¹⁸⁸ Танадайчук В. «Київська козаччина» 1855 р. за спогадами священника Антонія Ковальського // Збірник матеріалів IV міжнародної наукової конференції студентів і молодих вчених. Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2022. С.149-151.

лише інтерпретували козацьку тематику як історичну пам'ять, але й надали їй модерного, соціально-політичного змісту, перетворивши її на основу формування колективної національної свідомості. Відтак, творчість І. Котляревського, зокрема його «Енеїда», стала концептуальним зрушенням у процесі націєтворчої трансформації історичної пам'яті, оскільки саме в цьому творі здійснюється символічна етнізація класичних античних сюжетів через наділення персонажів українськими рисами та культурними маркерами¹⁸⁹. Відповідний художній прийом став не лише літературною інновацією, а й актом культурного спротиву, спрямованим на збереження і репрезентацію козацької традиції в умовах імперського тиску. Національне відродження, виступає не просто культурним феноменом, а ідеологічною платформою, в межах якої козацький міф отримує нове прочитання – як символ демократизму, рівноправності та моральної сили народу. Показовим є «Закон Божий» членів Кирило-Мефодіївського братства, у якому козацтво репрезентовано як рицарсько-християнський орден, покликаний обстоювати істину, справедливість і духовну єдність слов'янських народів¹⁹⁰.

Узагальнюючи результати проведеного дослідження, слід констатувати, що феномен козацької традиції у контексті формування національної ідентичності українського народу виявляється не лише історико-культурним явищем, а складним соціокультурним і ментальним фактом історичної дійсності, який виконував функцію трансляції колективної пам'яті, політичної самосвідомості та ідеї державотворення. Збереження та переосмислення козацького міфу постало не як механічна реставрація архаїчних форм суспільного устрою, а як процес динамічної адаптації історичного досвіду до нових політичних і соціально-економічних умов, спричинених імперською політикою Росії. Саме тому українське селянство, як носій етнокультурної тяглості, забезпечила неперервність історичної пам'яті, консолідуючи

¹⁸⁹ Грицак Я.Й. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX-XX століття: навчальний посібник. К.: Генеза, 1996. С. 17.

¹⁹⁰ Грицак Я.Й. Названа праця. С. 28-30.

козацький образ у формі колективного міфу, який виконував роль каталізатора національного самопізнання. Міфологічний потенціал козацької традиції став базисом ідеологічним підґрунтям для формування суспільної готовності до самоорганізації у добу Української революції 1917-1921 рр., коли відбулася її фактична реінтерпретація у форматі Вільнокозацького руху.

3.2. Генеза та організаційні засади діяльності Вільного козацтва у 1917-1918 рр.

Проблема становлення Вільного козацтва у 1917 р. посідає важливе місце в ретроспективі Української національної революції, оскільки цей феномен поєднує у собі риси громадського самоврядування, військової самоорганізації та національно-політичного відродження. Де-факто його поява стала закономірним наслідком тих глибоких суспільних трансформацій, що відбувалися на теренах України після падіння самодержавства внаслідок Лютневої революції, яка стала відправною точкою для трансформації політичної системи колишньої Російської імперії та формування нових національних інституцій на теренах України.

У контексті загальноімперського послаблення державного контролю В. Щербатюк виокремлює зростання ролі селянства як головної соціальної сили революції, підкреслюючи, що «імперська державна машина вже не могла втримати розвитку багатьох суспільно-політичних процесів», визнаючи аграрний характер революції, зокрема її вияв у модернізаційних процесах сільського господарства»¹⁹¹. Українське село опинилося в ситуації вакууму влади та політичної нестабільності, коли державні інституції колишньої імперії перестали виконувати свої функції, а нові органи управління ще не набули сталої форми, кристалізується потреба в охороні громадського порядку, захист майна, а також у збереженні нових національно-політичних

¹⁹¹ Щербатюк В. Вільне козацтво: історіографія проблеми // *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*. 2009. № 96. С. 63.

здобутків стимулювала пошук самостійних механізмів безпеки та самоорганізації населення.

Очевидно, що поява Вільного козацтва у 1917 р. була безпосереднім наслідком суспільної дестабілізації та розпаду імперських структур управління, коли після Лютневої революції в Російській імперії розпочався процес руйнування колишньої поліцейської системи, що створило ситуацію вакууму влади, особливо на місцях¹⁹². Ініціатива створення таких структур виходила не згори, а знизу – від селянських громад, місцевої інтелігенції, що підкреслює демократичний і народних характер зародження Вільного козацтва.

У своїй праці В. Лободаєв розкриває генезу виникнення та поширення Вільнокозацького руху 1917 р., трактуючи його як складний феномен селянської самоорганізації в умовах революційного занепаду державності.

Першопричиною формування вільнокозачих загонів, за В. Лободаєвим, стала деградація державного апарату й неможливість Тимчасового уряду утримувати порядок на місцях. Дослідник наголошує, що «ослаблення державної влади, яка була неспроможна утримувати порядок та спокій на місцях», у поєднанні з «розвалом армії, економічною кризою та всезагальною демократизацією» створили передумови для виникнення стихійних охоронних формувань¹⁹³. Відповідна інтерпретація засвідчує характерну для початку ХХ ст. Закономірність – заміщення неефективних державних структур елементами громадської самооборони. Науково значущим є акцент дослідника на криміногенному аспекті ситуації: «посилився потік дезертирів, які рушили з фронту через українські губернії, грабуючи харчі та майно, творячи насилля»¹⁹⁴. Вільне козацтво в цьому контексті постає як спроба селянства відновити локальний порядок через створення «фактично нелегальних

¹⁹² Вільне козацтво – добровільна громадська міліційна організація в Україні 1917–1921 рр. // Scientific Journal of National Academy of Internal Affairs. 2016. № 2 (99). С. 276–280.

¹⁹³ Лободаєв В. Революційна стихія. Вільнокозацький рух в Україні 1917–1918 рр.: Наукове видання. Київ: Темпора, 2010. С. 63.

¹⁹⁴ Лободаєв В. Названа праця. С. 63.

воєнізованих загонів», що виконували функцію парамілітарної влади в умовах державного вакууму.

В Лободаєв розглядає Вільне козацтво не лише як оборонну, а й як ідеологічно забарвлену форму селянського руху, тісно пов'язану з архаїчними уявленнями про «землю і волю». Дослідник наголошує, що для селян «вільне козацтво бачилось як засіб досягнення бажаної «землі і волі» з відповідним прагненням до «чорного переділу», що репрезентувало рух з позиції соціальної та анти поміщицької спрямованості, стаючи виявом революції «знизу». Рух мав амбівалентний характер: з одного боку, він відображав прагнення селян до самостійного життя без державного тиску, з іншого – його носії характеризувалися «патріархально-традиційною ментальністю, архаїчною свідомістю, низьким рівнем грамотності та правової культури». Відповідна позиція інтерпретує рух як проміжну форму між модерною національною самоорганізацією та традиційною селянською анархічністю, тобто як явище перехідного типу у процесі соціальної модернізації села¹⁹⁵.

У концепції В. Лободаєва Вільнокозацький рух постає як соціально-революційна реакція українського села на колапс імперської державності, у якій поєдналися стихійна самооборона, прагнення до соціальної справедливості та елементи національної свідомості. Поява якого зумовлена, синергетичною дією трьох груп чинників: системною кризою влади та безпекового апарату; соціально-економічними суперечностями аграрного типу; ідеологічною та організаційною мобілізацією з боку українських політичних сил. Аналіз ретроспективних умов кристалізує Вільне козацтво з позиції не лише форми локальної самооборони, а й появи національно-соціальної трансформації, у межах якої традиційна селянська стихія набула рис модерної громадянської самоорганізації¹⁹⁶.

¹⁹⁵ Лободаєв В. Революційна стихія. Вільнокозацький рух в Україні 1917-1918 рр.: Наукове видання. Київ: Темпора, 2010 С. 62-63.

¹⁹⁶ Лободаєв В. Названа праця. С. 63-64.

П. Христюк вбачає у цьому русі велику суспільно-політичну силу, яка виникла стихійно «у форматі всенародного озброєння» і мала, на його думку, значний революційно-державотворчий потенціал, проте залишалася без належного спрямування з боку УЦР. Дослідник підкреслює, що ініціатива організації Вільного козацтва не була підтримана Генеральним секретаріатом, який, «наслідуючи петроградські зразки», фактично намагався відтворити російські адміністративні структури, зокрема міліцію, замість спиратися на місцеві українські форми самоорганізації, що засвідчило відсутність політичної далекоглядності й власної державницької концепції у керівництва Центральної Ради, яке не скористалось нагодою перетворити стихійний рух на дієвий інструмент революційного оновлення¹⁹⁷. П. Христюк трактує Вільне козацтво як втрачений шанс української революції: стихійна народна ініціатива, яка могла стати основою для створення національних збройних сил і водночас засобом політичної мобілізації селянства, була проігнорована через орієнтацію української влади на чужі моделі державного управління.

Вільне козацтво стало органічним проявом самоорганізації українського суспільства, яке прагнуло забезпечити безпеку а правопорядок у період державного хаосу після падіння самодержавства, воно було «найбільш свідомий політичний й національний елемент порядку, що брав на себе завдання охорони порядку й ладу в своїй околиці» - зазначає В. Винниченко, що визначає його не як стихійне чи випадкове утворення, а як результат активної громадянської позиції суспільства, яке усвідомило потребу власними силами підтримувати соціальну стабільність¹⁹⁸.

Вільне козацтво постає як форма народного самоврядування з охоронними, військово-політичними та державотворчими функціями, що

¹⁹⁷ Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції. Т. 2. Відень: Вид-во української молоді, 1921. С. 15-16.

¹⁹⁸ Винниченко, В. Відродження нації. Київ-Відень: Дзвін, 1920. Ч. 2. С. 52.

виходило за межі суто міліційних завдань – воно стало інструментом реалізації української ідентичності та прагнення до автономії¹⁹⁹.

За припущенням української дослідниці О. Вільховик, Вільне Козацтво «Навесні-влітку 1917 р. досить організовано та рішуче виступила в оборону української національної ідеї сільська молодь. Уже в березні зародилася і впродовж усього 1917 р. щодалі більше зростала в Україні особлива народна воєнізована організація – Вільне козацтво»²⁰⁰. Подібні формування, як вказує М. Глущенко, існували в різних формах – «Січ», «Народне ополчення», «Вільне козацтво», – однак саме останнє набуло найбільшого поширення та національного забарвлення²⁰¹. На відміну від інших добровільних формувань, Вільне козацтво спиралось на історичну спадщину запорозького козацтва та символіку національної боротьби, що додавало йому ідеологічної ваги.

Перші загони Вільного козацтва виникли на Київщині, зокрема у Звенигородському повіті, який став центром громадської самоорганізації українського селянства. Як підкреслює, В. Щербатюк, що саме тут «місцеве селянство виступило ініціатором створення перших вільнокозацьких загонів»²⁰². Ареал зародження руху не є випадковим – регіон мав потужні традиції національно-культурного руху, високий рівень самоорганізації та активне селянство, політично об'єднане навколо ідеї української автономії. Звенигородщина виступила локальним осередком національного пробудження, а Вільне козацтво – його інституційною формою.

Вільнокозацький рух на Катеринославщині сформувався упродовж серпня-вересня 1917 р., набув організаційного оформлення восени (жовтень-

¹⁹⁹ Щербатюк, В. М. Вільне козацтво – добровільна громадська міліційна організація в Україні 1917–1921 рр. // *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 2 (99). С. 284.

²⁰⁰ Вільховик О. В. *Трансформація світогляду червоноармійців на території Радянської України: політичний, економічний, соціальний аспекти (1917–1920-ті роки)* : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 – Історія України / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2020. – С. 82.

²⁰¹ Глущенко М. Види громадських формувань з охорони громадського порядку в Україні (1917–1990 рр.) / М. Глущенко // *Закон и жизнь*. 2013. № 2. С. 12–15.

²⁰² Щербатюк В. М. *Історія регіонів України: Лисянщина*. Київ Логос, 2002. С. 140-155.

листопад), а впродовж грудня 1917 р. – квітня 1918 р. проявив себе в активній боротьбі проти більшовицьких збройних загонів. Як зазначав М. Омелянович-Павленко «на Катеринославщині для цієї справи існував особливо сприятливий ґрунт, адже запорізькі традиції ще не зникли остаточно», вислів підкреслює тяглість місцевих військово-козацьких традицій, що зумовили сприйнятливість регіонального середовища до ідеї Вільного козацтва²⁰³.

За Є. Джумигою до причин виникнення руху на Катеринославщині, як і в усій Україні, слід пов'язувати з комплексом соціально-політичних і національно-психологічних чинників: «падіння царату, піднесенням національного руху, потребою забезпечення громадського порядку та захисту місцевого населення від анархічних проявів», а також прагненням місцевих органів влади створити власну військову силу, спроможну боронити край і підтримувати стабільність у період суспільно-політичної турбулентності²⁰⁴.

Д. Гулай описує, що ідея козацького самоврядування – «ідея Козаччини так захопила селянську молодь, що протягом першого місяця з'явилися станиці Вільного Козацтва в різних регіонах України», що свідчить про масовість та добровільний характер руху, що мав не лише військовий, а й соціально-національний зміст²⁰⁵. Феномен козацького відродження у 1917 році постає як репрезентація колективного прагнення українського селянства до інституціолізованої автономії, безпекової самодостатності та політичного самоврядування в умовах революційної турбулентності. Аналіз просторової динаміки руху – від Київщини й Херсонщини до Поділля, Черкащини, Полтавщини та пізніше Слобожанщини – засвідчує трансрегіональний характер процесу, який виходив за межі локальних ініціатив і набув ознак загальнонаціонального соціально-політичного явища. У науково-

²⁰³ Омелянович-Павленко М. Спогади українського командарма на Україні, 1917-1918. К., 2002. С. 42.

²⁰⁴ Джумига, Є. Розвиток Вільного козацтва в Катеринославській губернії (1917–1918 рр.) // Чорноморська минувшина: наук. журн. 2021. № 2. С. 14.

²⁰⁵ Гулай, Д. Відродження Вільного Козацтва в Україні в 1917 році // Українське козацтво. 1979. № 6 (59). С. 6–7.

аналітичному вимірі це є індикатором високого ступеня мобілізаційної здатності української національної ідеї, що інтегрувала різноетнічні та соціально неоднорідні групи навколо концепту відродженої козацької держави.

Ю. Тютюник подає детальний опис рішень Першого Звенигородського повітового з'їзду Вільного козацтва, що засвідчує прагнення місцевих громад створити власну структуру підтримання порядку й оборони на засадах демократичного самоврядування. В ухвалених рішеннях чітко простежується поєднання ідеї народної самооборони з прагненням до збереження суспільного ладу та стабільності, що мало особливе значення в умовах політичної невизначеності та зростання соціальної напруги. Принципові положення – оборона «вольностей українського народу та охорона громадського порядку – вказують на подвійний характер Вільного козацтва: як інституції національного самоусвідомлення та як практичного механізму захисту місцевих інтересів. Водночас визначення Вільного козацтва як «територіальної військової організації», відкритої для всіх громадян повіту, підкреслює його масовий і позастановий характер, що відрізняло його від традиційних військових формувань імперського періоду²⁰⁶.

Періодизація В. Лободаєва відображає системне бачення еволюції Вільнокозацького руху, що демонструє послідовну трансформацію козацького феномену – від стихійного самозахисту до структурованої військово-громадської організації, а згодом – до елемента повстанського руху:

Етап ідейно-організаційного зародження (березень – серпень 1917 р.), трактується дослідником як форма локальної самоорганізації українського селянства у відповідь на дезінтеграцію імперського адміністративного й безпекового апарату. Відповідний етап характеризується ідейним романтизмом і стихійністю, але водночас – формуванням первинної моделі українського громадського самоуправління.

²⁰⁶ Тютюник Ю. Революційна стихія // Дзвін. 1991. № 7. С. 84- 95; Там само. № 8. С. 92-108.

Етап політичної структуризації (вересень – листопад 1917 р.), знаменується масовим розширенням руху – «перетворенням Вільного козацтва з суто селянського руху в загально громадське явище». Де-факто відбувається інституціоналізація козацької ідеї, зокрема через створення: відділу по формуванню Вільного козацтва при Генеральному Секретаріаті та Генеральної козацької ради. Аналізований етап можна інтерпретувати як спробу формування паралельної системи української громадянської безпеки – фактично прототипу народної міліції чи територіальної оборони.

Етап мілітаризації (грудень 1917 – квітень 1918 р.), виступає кульмінаційним у розвитку руху, коли Вільне козацтво вступає у фазу прямої військово-політичної активності. В. Лободаєв наголошує на спробах «мобілізувати вільних козаків у ході конфлікту Центральної Ради з Раднаркомом РСФРР» та «утворенні реєстрового Вільного козацтва», знаменуючи перехід від стихійних збройних формувань до спроби державного регулювання – створення легітимного корпусу оборони УНР. Активна участь вільнокозацьких загонів в антибільшовицькій боротьбі, а також «перехід ролі об'єднавчого центру до Звенигородського коша» засвідчують, що рух відігравав функцію регіональної стабілізації у критичний момент революційної турбулентності. Втім, «роззброєння і офіційний розпуск вільнокозацьких загонів після завершення війни» виявив обмежену життєздатність Вільного козацтва як постійного державного інституту.

Етап повстанського синтезу (травень – серпень 1918 р.), за визначенням дослідника «участь загонів сільського вільного козацтва у повстансько-партизанській боротьбі проти гетьманського режиму» означає децентралізований, але політично мотивований спротив авторитарної реставрації, який відбувався під прапором соціальної й національної справедливості²⁰⁷.

²⁰⁷ Лободаєв В.М., Вільнокозацький рух у березні - серпні 1917 р.: витоки і становлення ідейних та організаційних основ. С.141-142.

URL:https://shron1.chtyvo.org.ua/Lobodaiev_Volodymyr/Vilnokozachyi_rukh_u_berezni_-_serpni_1917_r_vytoky_i_stanovlennia_ideinykh_ta_orhanizatsiinykh_osno.pdf?

Періодизація В. Лободаєва є аналітично цілісною моделлю еволюції Вільнокозацького руху, що відображає: поступовий перехід від громадської самооборони до національно-визвольного війська; трансформацію від соціальної ініціативи до політичного чинника революції; внутрішній конфлікт між народною стихією та державною централізацією. Попри її умовність, така періодизація адекватно репрезентує закономірності розвитку українського суспільного руху 1917-1918 рр. і дозволяє трактувати Вільне козацтво як український варіант народного самоврядування, що еволюціонував у військово-політичну форму боротьби за державність.

Об'єктивною складовою комплексності дослідження виступає аналіз політичних «пактів» Вільного козацтва, висвітлених у праці А. Жука, які були ухвалені на Чигиринському з'їзді 1917 року, що становлять програмний документ, у якому вперше було цілісно сформульовано державницьку, соціальну й національну доктрину українського визвольного руху. У першому пункті «пактів» проголошується фундаментальна ідея: «Самостійна й незалежна Україна», наведене формулювання є ключовим з погляду еволюції української державницької думки, адже воно випереджає IV Універсал Центральної Ради (22 січня 1918 р.). На рівні політичного мислення Вільне козацтво ще до офіційного проголошення незалежності заявляє про повну державну суверенність, відкидаючи автономістські компроміси. Далі закріплюється принцип територіальної цілісності: «Змагання до получения усіх українських земель в одній незалежній Українській Державі», теза демонструє геополітичну зрілість програми – розуміння України як цілісного національно-територіального організму, що об'єднує історичні землі, розділені імперськими кордонами. Особливу увагу заслуговує пункт про звільнення України від окупації: «Звільнення України від окупаційного її московського війська та урядових інституцій», що є чіткою декларацією розриву з російським імперським центром, в якій термін «окупуюче» має не

лише військовий, але й політичний зміст. Документ засвідчує, що Вільне козацтво відстоює ідею демократичного формування влади: «Створення на Україні державного ладу, форму кого повинен вирішити сам нарід через обібрану ним Державну Раду (Сойм)», що репрезентує демократичну парадигму українського державотворення, в основі якої – народ як єдине джерело суверенітету. Принципово важливо, що козацтво наполягає на виборчому законі, який не позбавляє прав селян, козаків і робітників, тобто акцентує соціальну рівність і включення низових верств у політичний прогрес. В «пактах» відображено соціально-економічну платформу козацтва – перехід від загальнодержавних ідей до конкретних соціальних вимог: «Козацтво має на меті...здійснення поділу великих маєтків малоземельному та безземельному селянству та козацтву», що відображає реакцію на аграрне питання, яке стало центральним у революційній Україні. Варто звернути увагу на важливу заяву: «...в основі своєї праці покладатиме справедливе й рішуче, але людське відношення до всіх громадян України, визнаючи одночасно за неукраїнськими меншостями належні їм національні права», що виходить за рамки етноцентризму, утверджуючи модель інклюзивної національної держави, що гарантує права всім етнічним групам²⁰⁸.

Узагальнюючи аналіз «політичних потоків» Вільного козацтва, за А. Жуком, можемо констатувати, що рух: поєднав традиційну військово-козацьку ментальність із модерною політичною культурою демократії; висунув програму самостійної, соціально справедливої й національно толерантної України; створив прецедент українського політичного реалізму, орієнтованого на самоуправління, соціальну рівність і державну суб'єктність.

Д. Дорошенко, аналізуючи події Української революції 1917-1918 рр., високо оцінює суспільне значення феномену Вільного козацтва, підкреслюючи здатність українського селянства до самоорганізації не лише на ґрунті соціального протесту, а й на засадах правопорядку та державної

²⁰⁸ Жук А. Вільне козацтво. Політичні "акти" Вільного козацтва // *Український скиталець*. 1917. Ч. 5 (27). С. 49–50.

дисципліни. Як зазначає Д. Дорошенко: «Спроби організації Вільного Козацтва добре показали, що українське селянство й козацтво можна організувати не тільки в ім'я гасла «хапай, бери», але й в ім'я ладу, законності й мирної праці»²⁰⁹. Аналіз відповідної цитати має принципове значення для розуміння соціально-політичної ролі Вільного козацтва у добу революційних трансформацій, наголошуючи що ініціатива створення місцевих козацьких формувань не була проявом анархічної стихії, характерної для багатьох селянських виступів того часу. Дослідник фактично трактує рух Вільного козацтва як демонстрацію політичної зрілості українського суспільства, що вміло поєднало історичні традиції з потребами сучасності. З цієї позиції, організація Вільного козацтва постає не лише військово-політичним явищем, а й морально-громадським феноменом, який засвідчив глибоке прагнення до державного ладу та правової стабільності.

Прийняття у травні 1917 року «Статуту Вільного козацтва» стало одним із найважливіших етапів у процесі правового оформлення українського народного самоврядування²¹⁰. У вступних положеннях статуту чітко визначено соціально-політичну мету товариства: «ставлять своєю метою фізичний і духовний розвиток своїх членів, громадське виховання їх і підтримання спокою на Україні. Козацтво під час війни бореться х дезертирством, при демобілізації вживає всіх заходів, щоб не був порушений порядок та спокій населення, охороняє громадян та добро мешканців від знищення». Важливо, що статут розглядав діяльність товариства не лише у площині охорони порядку, а й у контексті піднесення освітньої та національної свідомості населення: «для здійснення своїх завдань, товариства організовують зібрання, лекції, курси, читання, подорожі; дбають про поширення газет, книжок і взагалі літератури», що відображає спробу поєднати національно-культурне відродження з елементами громадського

²⁰⁹ Дорошенко, Д. (1930). *Історія України, 1917–1923 рр. Том II: Українська Гетьманська Держава 1918 року*. Ужгород: [б. в.]; перевидання. Нью-Йорк, 1954. С. 23.

²¹⁰ ДАВіО, ф.Д. – 255, оп. 1, спр. 95, 358–365. Статут Вільного Козацтва на Україні 1917.

самоуправління, яке вирізняє Вільне козацтво через інших парамілітарних утворень доби.

Норми членства у Вільному козацтві відображали демократичні та правові орієнтири українського суспільства періоду після Лютневої революції 1917 р. Відповідно до статуту §5: «До товариства може бути обраний кожен мешканець України не молодше 16 років, не обмежений у правах карним законом, який визнає статут і буде його без сумно виконувати», що безпосередньо фіксує засадницькі принципи відкритості, правової рівності та індивідуальної відповідальності членів організації. Фактично, воно репрезентувало перехід від станово-корпоративної до громадсько-правової моделі участі, де належність до спільноти ґрунтувався на свідомому волевиявленні морально-правових критеріях.

Тоді як, механізм створення місцевих товариств мав ознаки правової легітимізації громадської ініціативи §6: «коли місцеве населення найде потрібним заснувати товариство... ініціатори підбирають членів – не менше 20 чоловік... Повітовий комісар має право протесту проти кожного». Зазначена норма засвідчує прагнення поєднати принципи народного самоврядування із системою державного нагляду, що сприяло формуванню моделі взаємодії громадянського суспільства і державної адміністрації, де Вільне козацтво виступало водночас суб'єктом самоорганізації та об'єктом правового регулювання.

Організаційна модель Вільного козацтва ґрунтувалась на історичних формах українського устрою, так в §37 зафіксовано: «... в кожній громаді може закладатися...муштрована сотня», а в §45 деталізує: «Кожна сотня ділиться на чоти, чота на рої, рої на зони... Сотні об'єднуються у курінь». Варто зауважити, що ієрархічна побудова цієї системи свідчила про спадкоємність традицій Запорізької Січі, водночас демонструючи прагненням до впровадження військово-адміністративної дисципліни у межах громадських ініціатив. Феномен спадковості, дав можливість Вільному козацтву набути ознак модерного парамілітарного інституту громадської

безпеки, зорієнтованого на правопорядок і самооборону. Тоді як, §63 визначає правовий статус організації в системі місцевого управління: «діяльність муштрованих сотень... переводиться під керівництвом відповідних органів місцевої влади (начальника міліції, комісара)», що свідчить про офіційне визнання Вільного козацтва як допоміжного державного інституту, що діяв у межах чинного правопорядку. Відповідна норма поєднувала автономні елементи громадського самоврядування з механізмами державного контролю, забезпечуючи правову узгодженість між владою та ініціативою знизу.

Здійснений аналіз документу засвідчує процес еволюції українського суспільства від стихійних форм самоорганізації до правової державності, що виступає не лише правовим регламентом діяльності Вільного козацтва, а й символом національного відродження, у якому поєднано традиції козацького устрою, модерні ідеали громадської участі та формування засад правової культури.

Зі слів В. Винниченка, цей рух швидко набув ознак структурованості: «склалась організація, розпреділяла ролі, вводили дисципліну, діставала зброю, коней, заводила форму одягу й несла охоронну службу в регіоні», що свідчить про процес інституціоналізації Вільного козацтва, перетворення його з аматорського об'єднання на парамілітарну формацію з чітко організаційною вертикаллю, дисципліною та атрибутикою яку можна трактувати як першу модель національної безпеки на локальному рівні²¹¹.

Далі В. Винниченко вводить культурно-емоційну характеристику руху, підкреслюючи, що «був навіть якийсь романтизм у всьому духові цих сотень, куренів, навіть в одязі (жупани, старі шаблі, козацькі шапки)», що є морально-естетичним ренесансом української історичної пам'яті, своєрідне повернення народу до козацьких символів як до джерела духовної сили. Зазначаючи, що «сам народ пригадував колишні часи, обтирав порох з старих, забутих традицій і звертався до них за порятунком», фактично описуючи процес

²¹¹ Винниченко, В. Відродження нації. Київ-Відень: Дзвін, 1920. Ч. 2. С. 52.

етнокультурної мобілізації, коли колективна пам'ять і народні архетипи ставали чинником соціальної активізації.

Процес формування самостійницької орієнтації Вільного козацтва тісно пов'язувався з активізацією українського національного руху та загальним зростанням політичної свідомості селянства: «утвердженню самостійницької орієнтації Вільного козацтва сприяла і активізація роботи в масах відповідного крила українського суспільного руху», що засвідчує глибинний взаємозв'язок між національною мобілізацією населення та формуванням воєнізованих само організованих структур. Однак, з позиції К. Мельничука, «наслідком політичної визначеності стали непрості стосунки з Центральною Радою», адже між обома сторонами простежувався концептуальний розрив у баченні державотворчої стратегії. Вільне козацтво, «будучи нерегулярним військовим утворенням територіально-міліційного типу», відповідало вимогам «більшості правлячих українських партій, які ставили своєю кінцевою метою заміну регулярної армії саме такою формацією»²¹².

На початковому етапі свого функціонування Центральна Рада виявила певну настороженість щодо Вільного козацтва, що було зумовлено відсутністю у козацького руху чітко окресленої політичної програми та його незначною сприйнятливістю до ідеологічно-пропагандистських впливів. Лише в серпні 1917 року УЦР налагодила взаємодію з керівництвом Вільного козацтва, прагнучи залучити його потенціал до завершення громадського порядку на місцях. З цією метою в структурі Українського Генерального військового комітету було запроваджено посаду завідувача з питань формування Вільного козацтва²¹³.

Однією з причин такої невизначеності стала «розбіжність самостійницьких настроїв козаків із федералістичними поглядами правлячої

²¹² Мельничук, К. Вільне козацтво України періоду Центральної Ради // Наукові записки. Серія: Історичні науки. Кіровоград : КДПУ ім. В. Винниченка, 2001. Вип. 10. С.125.

²¹³ Дякова О. Українське вільне козацтво//Українське державотворення: історичний аспект: матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Харків, 28 травня 2021 р. Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2021. С. 88.

еліти». Колізія проявилася особливо яскраво «на всеукраїнських військових з'їздах», де ідеї незалежницької державності вступили у суперечність із поміркованою політикою Центральної ради. До внутрішніх факторів, як поглиблювали розрив, К. Мельничук відносить «панівне побоювання соціалістично налаштованих українських лідерів бути звинуваченими в мілітаризмі та розколі єдиного революційного фронту», що свідчить про те, що страх політичної ізоляції стримував українську владу від активного використання власних національних військових ресурсів. Лише після того, як «вільнокозацький рух набув загальнонаціонального характеру, ігнорувати який було вже неможливо», влада «вирішила взяти його під свій контроль». Проте, «підпорядкувати собі козацькі формування Центральна Рада змогла лише з падінням Тимчасового уряду, та й то воно було досить відносним», що засвідчує обмежений характер впливу державних структур на стихійно організований селянсько-козацький рух²¹⁴.

У період наростання внутрішньополітичної дестабілізації та загострення зовнішньої більшовицької експансії Вільне козацтво, як зазначає С. Авхутська, трансформувалось в якісно новий тип суспільно-військової організації, що послідовно зайняла антибільшовицьку позицію, демонструючи прагнення до політичного та національного самозахисту. Аналізований вектор діяльності був зумовлений як необхідністю протидії більшовицькому впливу на території України, так і потребою стабілізації соціально-політичного середовища в умовах дезінтеграції імперських владних структур²¹⁵.

Затвердження 13 листопада 1917 р. Генеральним секретаріатом УЦР Статуту Вільного козацтва стало етапною подією у процесі правової інституціоналізації цього феномену²¹⁶. У положеннях документа

²¹⁴ Так само - С.126.

²¹⁵ Авхутська С. О. Участь Реєстрового Вільного козацтва у війні проти більшовицької Росії (грудень 1917 – січень 1918 рр.)/ С. О. Авхутська // Гуржіївські історичні читання. 2015. Вип. 10. С. 177-179.

²¹⁶ Лободаєв В. Революційна стихія. Вільнокозацький рух в Україні 1917–1918 рр. К., 2010. С. 395-399.

закріплювалося підпорядкування вільнокозацьких формувань Генеральному секретарству внутрішніх справ, що засвідчувало спробу інтеграції козацьких структур у державний апарат із метою централізованого управління та контролю.

Основним завданням УВГК було централізувати, координувати та уніфікувати діяльність місцевих збройних формувань, які вже стихійно виникали під назвою «Вільне козацтво», «Січ» або «Народне ополчення». У запиті чітко визначено мету збору детальної інформації про ці об'єднання: їхню структуру, чисельність, кадровий склад, керівництво, наявність зброї, статuti, а також ставлення до них місцевих органів влади. Такий підхід засвідчує прагнення УВГК створити єдину систему народної безпеки, підпорядковану державному центру, що вказує на послідовну політику формування вертикалі влади в українських землях²¹⁷. Аналіз документу засвідчує ключові завдання Вільного Козацтва, яке позиціонується як орган громадської безпеки: забезпечення порядку і спокою серед населення; охорона господарства та майна громадян; протидія грабежам і деструктивним діям⁴ охорона «народного добра» і правопорядку на українських теренах. У відповідному контексті Вільне Козацтво постає як прототип української національної міліції, зорієнтованої не стільки на бойові дії, скільки на підтримання внутрішнього порядку та правової стабільності.

Отже, процес формування та інституціоналізації Вільного козацтва в 1917 р. постає складним соціально-політичним феноменом, у якому відбулася багатомірність революційних трансформацій українського суспільства. Генеза зародження Вільнокозацького руху, зумовлювалось не лише кризою державного управління та дезінтеграцією владних структур, а й глибинними цивілізаційними чинниками – актуалізацією історичної пам'яті, відродженням архетипу козацького колективізму та прагненням до самоорганізації як форми захисту соціального простору громади. Вільне козацтво постає не як суто

²¹⁷ ЦДАВО України, ф. 811, оп. 1, спр. 1. Арк. 15. URL: <https://e-resource.tsdavo.gov.ua/file-viewer/46760#file-2284481> (дата звернення: 01.06.2025).

військове чи охоронне утворення, а як соціальна парадигма, що поєднала охоронно-міліційні, самоврядні та державотворчі імпульси.

Діяльність його осередків виявила глибинну амбівалентність українського революційного досвіду – поєднання традиційного селянського менталітету з модерними формами політичної самоідентифікації. Відповідно, вільно козацький рух став не лише реакцією на безлад і правовий вакуум доби, але й своєрідною проекцією народної концепції державності, де ідеї «землі й волі» поєднувалися з ідеалами національної автономії та соціальної справедливості. Феномен Вільного козацтва слід розглядати як одну з ранніх форм українського суспільства воєнно-революційного періоду, що водночас уособлював спробу селянства відновити історичну суб'єктність у межах нових політичних реалій.

Висновки до III розділу

Проведений історико-науковий аналіз засвідчує, що Вільнокозацький рух 1917-1918 рр. становить складний соціокультурний феномен, у якому відбулася системна взаємодія історико-міфологічної спадщини українського козацтва, модерних ідей національного відродження та демократичних принципів громадського самоврядування. Його ідейна еволюція відбулася в контексті загальнонаціонального процесу творення української державності, що зумовило глибоку взаємо детермінацію між історичною пам'яттю, етнокультурною ідентичністю та політичною самоорганізацією суспільства.

Історико-міфологічна спадковість, закорінена в архетипах запорозької традиції, виступила ідейним фундаментом для формування ціннісної парадигми Вільного козацтва, що забезпечила символічну тяглість між минулими формами козацької державності та новими демократичними практиками на початку XX ст., перетворившись на механізм культурної легітимізації національного руху. Тоді як, генеза та організаційні засади Вільного козацтва відображають процес інституціоналізації козацької демократії у модерних політичних формах. Від первинних стихійних загонів

самооборони до розгалуженої мережі громадських структур – це рух демонстрував ознаки громадянського суспільства, заснованого на принципах виборності, колегіальності, соціальної відповідальності та правового самообмеження влади. В межах аналізованих практик відбулася модерна трансформація традиційної козацької моделі самоврядування у демократичну форму колективної суб'єктності. З огляду на це, Вільно козацький рух можна інтерпретувати як символічну й практичну платформу для відродження українського державотворчого потенціалу, в якому історична тяглість постала не як архаїчний релікт, а як ресурс модернізації та національної консолідації.

Окреслена проблематика виступає ефективним засобом інтеріоризації національних цінностей, оскільки репрезентує органічний зв'язок між ідеями козацького самоврядування, суспільної солідарності й модерними принципами громадянської участі. Її педагогічна релевантність полягає у здатності забезпечити міждисциплінарну інтеграцію історичних знань із практиками громадянської освіти, формуючи в здобувачів освіти здатності до критичного мислення, ціннісного самовизначення та усвідомлення себе як активного суб'єкта національного розвитку.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження з'ясовано, що інноваційні дидактичні підходи у процесі формування національної свідомості здобувачів освіти виступають системо утворювальними чинниками модернізації сучасного освітнього простору, орієнтованого на компетентнісну парадигму, смислову наповненість та особистісно-розвивальний вимір навчальної діяльності.

Освітня інтерпретація досліджуваної теми виявляється не лише як дидактично ефективний, а й аксіологічно значущий інструмент, що забезпечує інтеграцію пізнавального, емоційно-ціннісного та світоглядного компонентів навчання. У такій площині зміст історичної освіти трансформується у простір конструювання колективної історичної пам'яті, формування національно орієнтованої свідомості та актуалізації морально-громадянських архетипів української ідентичності. Застосування інноваційних дидактичних стратегій створює передумови для формування у здобувачів освіти здатності до рефлексивного осмислення національної спадщини, глибокого усвідомлення історичної тяглості державотворчих процесів і внутрішнього прийняття цінностей свободи, гідності та відповідальності як стрижневих основ українського світогляду.

В межах першого розділу здійснено комплексний аналіз наукової розробки проблематики дослідження з'ясовано, що феномен Вільнокозацького руху 1917-1918 рр. постає не лише як історичне явище, а як полісемантичний соціокультурний феномен, тісно інтегрований у процеси національного відродження та становлення модерної української ідентичності. Його осмислення в сучасному педагогічному дискурсі вимагає міждисциплінарного підходу, що поєднує історіографічний, джерелознавчий, філософсько-антропологічний і педагогічний виміри, оскільки лише їх синтез дає змогу реконструювати не лише подієву, але й ціннісно-смислову структуру цього феномену.

Історіографічний огляд засвідчує, що еволюція наукових інтерпретацій Вільнокозацького руху детермінувалася ідеологічними домінантами відповідних історичних епох. Якщо у радянській історіографії спостерігалася тенденція до дискредитацію руху як «буржуазно-націоналістичного» утворення, то в українській еміграційній традиції він набував ознак національно-визвольного символу, уособлення козацького демократизму та стихії народного самоврядування. Лише після здобуття незалежності України відбулося звільнення історичної науки від догматичних обмежень, що дало змогу сформуванню об'єктивну, науково вивірену парадигму дослідження феномену Вільного козацтва. Джерельна база дослідження – насамперед матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України – виступає важливим емпіричним підґрунтям для реконструкції внутрішньої логіки становлення руху, його організаційної структури, кадрової динаміки та соціальної бази. Архівні джерела не лише фіксують подієвий вимір діяльності Вільного козацтва, а й відображають ідейно-ціннісний пласт, у якому проявляється прагнення до автономії, самоорганізації та оборони державності – ключових складових української національної свідомості.

Методологічний інструментарій дослідження, побудований на діалектичних, феноменологічних і герменевтичних засадах, забезпечує системність і глибину аналітичного осмислення предмету. Використання історико-порівняльного, історико-джерелознавчого, історіографічного, а також емпірико-теоретичних методів сприяло не лише відтворенню історичної динаміки подій, а й інтерпретації їх у контексті національно-духовної тяглості. Результати першого розділу дають підстави стверджувати, що дослідження Вільнокозацького руху як історико-педагогічного феномену має подвійний науковий потенціал: з одного боку - у площині історичної реконструкції та об'єктивізації знань про події 1917-1918 рр., з іншого – у контексті розробки інноваційних дидактичних підходів до формування національної свідомості здобувачів освіти. Висвітлена подвійність визначає подальшу логіку

наукового пошуку, спрямованого на синтез історичного досвіду з виховними практиками сучасної України.

Виклад в другому розділі результатів теоретичного аналізу дає можливість констатувати, що компетентнісний підхід на уроках історії постає не лише як методологічна основа оновлення змісту та технологій навчання, а як стратегічний інструмент формування національно свідомої, громадсько активної та аксіологічно зорієнтованої особистості. Результати апробації методів компетентнісного навчання в межах виробничої педагогічної практики підтвердили високу ефективність. Використання таких методів, як «Сторітелінг», настільна гра «Лабіринт-Вільне козацтво» та стимуляційна модель «З'їзд Вільного козацтва (Чигирин, 1917 р.)», продемонструвало сутність компетентнісного навчання у переорієнтації освітнього процесу з репродуктивної моделі на діяльнісну, що забезпечує гармонійне поєднання когнітивного та емоційно-рефлексивного компонентів формування особистості здобувача освіти.

Міждисциплінарний підхід виступає ефективним інструментом реалізації компетентнісного навчання, що поєднує інтелектуальний, громадянський розвиток особистості, формуючи її здатність до усвідомленого співстворення національної історії. Здійснена апробація міждисциплінарних підходів, зокрема впровадження STEM-технологій у викладанні історії, підтвердила їхню ефективність у формуванні критичних та аналітичних компетентностей здобувачів освіти. Обґрунтування доцільності проєктно-орієнтованого підходу, підтверджується результатами апробації підходу на прикладі методу карток «Проппа» та «Пассаторе». Теоретичне підґрунтя методу, що поєднує морфологічний аналіз сюжету (В. Пропп) із принципами наративної педагогіки (В. Пассаторе), забезпечує формування здатності учнів до осмислення історичних подій як структурованих наративів із глибинним ціннісним змістом.

В межах третього розділу дослідження здійснено спробу комплексного аналізу історико-політичних і культурно-ціннісних аспектів Вільнокозацького

руху 1917-1918 рр. засвідчив, що він становить органічне продовження традицій української козацької демократії, трансформованих у нових соціально-історичних умовах національного відродження. Вільне козацтво постало не лише як військово-організаційний феномен, а як соціокультурний та аксіологічний рух, у якому відтворилися архетипи народного самоуправління, свободи та соборності – ключові ідеали української національної ідентичності.

Історико-міфологічна спадковість, закорінена у козацькому епосі, виступила світоглядною матрицею формування ідейної основи Вільнокозацького руху, у межах якої поєдналися демократичні принципи самоврядування з високим рівнем моральної відповідальності перед державою. У педагогічному вимірі осмислення Вільнокозацького руху як історико-культурного феномену має високий виховний потенціал: воно сприяє формуванню у здобувачів освіти патріотичної самосвідомості, моральної зрілості, розуміння цінності свободи. Залучення ідей козацької демократії до освітнього процесу забезпечує глибоке засвоєння історичних сенсів як чинників ідентифікації з національною спільнотою та утвердження духовної тяглості українського державотворення.

Отримані результати можуть бути використані у процесі розроблення навчально-методичних матеріалів, спрямованих на гуманізацію історичної освіти, розширення компетентнісного потенціалу освітнього середовища та формування моральних орієнтирів учнівської молоді. Розробка теоретико-методологічного концепту в дослідженні сприятиме створенню концептуального підґрунтя для подальшого розвитку освітніх стратегій національно-патріотичного виховання в умовах сучасних інформаційних викликів. Результати дослідження доводять, що інтеграція історико-культурної спадщини Вільнокозацького руху з інноваційними освітніми технологіями забезпечує формування національної ідентичності здобувачів освіти як багатовимірного феномену, що поєднує когнітивне знання, ціннісне переконання та практичну громадянську дію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА

1. Неопубліковані джерела

1. ЦДАВО України. Ф. 811 «Український військовий генеральний комітет при Українській Центральній Раді, м. Київ, 1917–1918». Оп. 1. Спр. 1 «Відповідь Бакушовської «Просвіти» до УВГК, 15 вересня 1917 року», 325 арк. URL: <https://e-resource.tsdavo.gov.ua/file-viewer/46760#file-2284498> (дата звернення: 01.06.2025).
2. ЦДАВО України. Ф. 811 «Український військовий генеральний комітет при Українській Центральній Раді, м. Київ, 1917–1918». Оп. 1. Спр. 1 «Доповідна записка Комісара Бердичівського повіту, адресована Київському Губернському Комісару, 5 січня 1917 року», 325 арк. URL: <https://e-resource.tsdavo.gov.ua/file-viewer/46760#file-2284495> (дата звернення: 01.06.2025).
3. ЦДАВО України. Ф. 811 «Український військовий генеральний комітет при Українській Центральній Раді, м. Київ, 1917–1918». Оп. 1. Спр. 1 «Лист Овечацької сільської «Просвіти» до УВГК, 10 вересня 1917 р.», 325 арк. URL: <https://e-resource.tsdavo.gov.ua/file-viewer/46760#file-2284489> (дата звернення: 01.06.2025).
4. ЦДАВО України. Ф. 811 «Український військовий генеральний комітет при Українській Центральній Раді, м. Київ, 1917–1918». Оп. 1. Спр. 1 «Лист від Українського Військового Генерального комітету при Укр. Центральній Раді до Бакумівської «Просвіти» Васильківського повіту на Київщині», 25 вересня 1917 р.», 325 арк. URL: <https://e-resource.tsdavo.gov.ua/file-viewer/46760#file-2284499> (дата звернення: 01.06.2025).

5. ЦДАВО України. Ф. 811 «Український військовий генеральний комітет при Українській Центральній Раді, м. Київ, 1917–1918». Оп. 1. Спр. 1 «Лист-відповідь Пузирецької волості, 08 вересень 1917 р.», 325 арк. URL: <https://e-resource.tsdavo.gov.ua/file-viewer/46760#file-2284491> (дата звернення: 01.06.2025).
6. ЦДАВО України. Ф. 811 «Український військовий генеральний комітет при Українській Центральній Раді, м. Київ, 1917–1918». Оп. 1. Спр. 1 «Лист відповідь від Самгородської Волосної Управи до УВГК, 5 вересня 1917 р.», 325 арк. URL: <https://e-resource.tsdavo.gov.ua/file-viewer/46760#file-2284492> (дата звернення: 01.06.2025).
7. ЦДАВО України. Ф. 811 «Український військовий генеральний комітет при Українській Центральній Раді, м. Київ, 1917–1918». Оп. 1. Спр. 1 «Лист запит Українського військового Генерального Комітету до Управи Вахнівської волості Бердичевського повіту, 24 серпня 1917 р.», 325 арк. URL: <https://e-resource.tsdavo.gov.ua/file-viewer/46760#file-2284481> (дата звернення: 01.06.2025).
8. ЦДАВО України. Ф. 811 «Український військовий генеральний комітет при Українській Центральній Раді, м. Київ, 1917-1918». Оп. 1. Спр. 1 «Повідомленням відділу УВГК по формування Вільного Козацтва до Велико-Половецької Народної Управи, Васильківського повіту на Київщині, грудень 1917», 325 арк. URL: <https://e-resource.tsdavo.gov.ua/file-viewer/46760#file-2284539> (дата звернення: 01.06.2025).
9. ЦДАВО України. Ф. 811 «Український військовий генеральний комітет при Українській Центральній Раді, м. Київ, 1917–1918». Оп. 1. Спр. 1 «Повідомлення голови Бердичівської повітової земської управи до УВГК, 12 вересня 1917». 325 арк. URL: <https://e-resource.tsdavo.gov.ua/file-viewer/46760#file-2284474> (дата звернення: 01.06.2025).

- 10.ЦДАВО України. Ф. 811 «Український військовий генеральний комітет при Українській Центральній Раді, м. Київ, 1917–1918». Оп. 1. Спр. 1 «Повідомлення про делегування представників Земського Комітету до м. Кисва для тримання зброї для потреб загонів Вільного Козацтва, 11 листопада 1917 р.», 325 арк. URL: <https://e-resource.tsdavo.gov.ua/file-viewer/46760#file-2284469> (дата звернення: 01.06.2025).
- 11.ЦДАВО України. Ф. 811 «Український військовий генеральний комітет при Українській Центральній Раді, м. Київ, 1917–1918». Оп. 1. Спр. 1 «Постанова Вільного Козацтва с. Вінцентівка, Вінцентівської волості, Васильківського повіту (Київської губернії), 26 вересня 1917 р.», 325 арк. URL: <https://e-resource.tsdavo.gov.ua/file-viewer/46760#file-2284546> (дата звернення: 01.06.2025).
- 12.ЦДАВО України. Ф. 811 «Український військовий генеральний комітет при Українській Центральній Раді, м. Київ, 1917–1918». Оп. 1. Спр. 1 «Постанова селян с. Снітинки, Васильківського повіту, 6 листопада 1917», 325 арк. URL: <https://e-resource.tsdavo.gov.ua/file-viewer/46760#file-2284566> (дата звернення: 01.06.2025).
- 13.ЦДАВО України. Ф. 811 «Український військовий генеральний комітет при Українській Центральній Раді, м. Київ, 1917–1918». Оп. 1. Спр. 1 «Протокол засідання Мало-Чернятинської Волості, 03 вересень 1917 р.», 325 арк. URL: <https://e-resource.tsdavo.gov.ua/file-viewer/46760#file-2284484> (дата звернення: 01.06.2025).
- 14.ЦДАВО України. Ф. 811 «Український військовий генеральний комітет при Українській Центральній Раді, м. Київ, 1917–1918». Оп. 1. Спр. 1 «Прохання громадян с. Красного-Ліга, Малої-Полавчанської волості, Васильківського повіту до УВГК, 19 листопада 1917 р.», 325 арк. URL: <https://e-resource.tsdavo.gov.ua/file-viewer/46760#file-2284560> (дата звернення: 01.06.2025).
- 15.ЦДАВО України. Ф. 811 «Український військовий генеральний комітет при Українській Центральній Раді, м. Київ, 1917–1918». Оп. 1. Спр. 1

- «Прохання повітового комісара С. Донченка (Васильківський повіт) на розсилку по селам повіту, 18 жовтня 1917 р.», 325 арк. URL: <https://e-resource.tsdavo.gov.ua/file-viewer/46760#file-2284551> (дата звернення: 01.06.2025).
- 16.ЦДАВО України. Ф. 811 «Український військовий генеральний комітет при Українській Центральній Раді, м. Київ, 1917–1918». Оп. 1. Спр. 1 «Прохання Ради Старшин Білоцерківської Січі Вільного Козацтва імені Семена Палія до УВГК, 16 серпня 1917 р.», 325 арк. URL: <https://e-resource.tsdavo.gov.ua/file-viewer/46760#file-2284509> (дата звернення: 01.06.2025).
- 17.ЦДАВО України. Ф. 811 «Український військовий генеральний комітет при Українській Центральній Раді, м. Київ, 1917–1918». Оп. 1. Спр. 1 «Прохання Фершала Харківського шпиталю до відділу по організації вільного козацтва Генерального Комітету, 7 грудня 1917 р.», 325 арк. URL: <https://e-resource.tsdavo.gov.ua/file-viewer/46760#file-2284547> (дата звернення: 01.06.2025).
- 18.ЦДАВО України. Ф. 811 «Український військовий генеральний комітет при Українській Центральній Раді, м. Київ, 1917–1918». Оп. 1. Спр. 1 «Сповідання від Васильківської Волосної Управи Васильківського повіту Київської губернії до УВГК, 13 вересня 1917 р.», 325 арк. URL: <https://e-resource.tsdavo.gov.ua/file-viewer/46760#file-2284529> (дата звернення: 01.06.2025).
- 19.ЦДАВО України. Ф. 811 «Український військовий генеральний комітет при Українській Центральній Раді, м. Київ, 1917–1918». Оп. 1. Спр. 1 «Сповідання Казанно Мотовилівського Товариства «Просвіта» ім. Б. Грінченка, «Про Вільне Козацтво», адресоване УВГК, 06 вересень 1917 р.», 325 арк. URL: <https://e-resource.tsdavo.gov.ua/file-viewer/46760#file-2284568> (дата звернення: 01.06.2025).
- 20.ЦДАВО України. Ф. 811 «Український військовий генеральний комітет при Українській Центральній Раді, м. Київ, 1917–1918». Оп. 1. Спр. 1

«Сповідання УВГК до Дмитрівського товариства Вільного Козацтва Веприківської волості Васильківського повіту, 12 жовтня 1917 р.», 325 арк. URL: <https://e-resource.tsdavo.gov.ua/file-viewer/46760#file-2284541> (дата звернення: 01.06.2025).

21. ЦДАВО України. Ф. 811 «Український військовий генеральний комітет при Українській Центральній Раді, м. Київ, 1917–1918». Оп. 1. Спр. 1. «Телеграма до Військового Генерального комітету від Бердичівської земської управи, жовтень 1917 р.», 325 арк. URL: <https://e-resource.tsdavo.gov.ua/file-viewer/46760#file-2284479> (дата звернення: 01.06.2025).
22. ЦДАВО України. Ф. 811 «Український військовий генеральний комітет при Українській Центральній Раді, м. Київ, 1917–1918». Оп. 1. Спр. 1 «Телеграма від інструктора Терлецького до Київського Генсекретарства Внутрішніх Справ, 27 грудня 1917 р.», 325 арк. URL: <https://e-resource.tsdavo.gov.ua/file-viewer/46760#file-2284596> (дата звернення: 01.06.2025).
23. ДАВіО, ф.Д. – 255, оп. 1, спр. 95, 358–365. «Статут Вільного Козацтва на Україні 1917».

2. Наративні джерела

1. Борис, Р. Вільне козацтво. Ідея узброєного народу в 1917 р. в Україні. Львів, 1934. 30 с.
2. Винниченко, В. Відродження нації. Київ–Відень: Дзвін, 1920. Ч. 2. С. 50–53.
3. Грушевський, М. С. На порозі нової України: гадки і мрії. — Київ: Друкарня акц. т-ва «Петро Барський у Києві», 1918. 120 с.
4. Доценко, О. Історія Звенигородського коша Вільного козацтва // Історичний календар альманаху Червоної Калини на 1933 рік. Львів, 1932. С. 10–20.
5. Жук, А. Вільне козацтво // Український скиталець. Відень, 1923. Ч. 1–5, 7, 9–10.

6. Жук, А. Вільне козацтво. Політичні “акти” Вільного козацтва // Український скиталець. 1917. Ч. 5 (27). С. 49–50.
7. Омелянович-Павленко, М. На Україні 1917–18. Спогади. — Прага: Накладом Товариства «Stilus», 1935. С. 19.
8. Омелянович-Павленко, М. Спогади командарма (1917–1920): Документально-художнє видання / упоряд. М. Ковальчук. Київ: Темпора, 2007. 608 с.
9. Тютюнник, Ю. Революційна стихія // Квартальник Вісника. Ч. 4 (16). Львів, 1937. С. 61–72.
10. Тютюнник, Ю. Революційна стихія // Дзвін. — 1991. — № 7. С. 84–95.
11. Христюк, П. Замітки і матеріали до історії української революції. Т. 2. Відень: Український Соціологічний Інститут, 1921. С. 112–118.
12. Шаповал, М. Військо і революція. Прага–Львів, 1923. 24 с.

3. Довідкові джерела

1. Радянська енциклопедія історії України : [у 4 т.] / редкол.: А. Д. Скаба. К.: Голов. ред. УРЕ, 1969. С. 302.

4. Література

1. Авхутська С. О. Участь Реєстрового Вільного козацтва у війні проти більшовицької Росії (грудень 1917 – січень 1918 рр.) // Гуржіївські історичні читання. 2015. Вип. 10. С. 177-179.
2. Абизова Л. Традиціоналізм українського суспільства: збереження національної ідентичності чи консервування минулого? // КНУ ім. Т. Г. Шевченка. Українознавчий альманах. К., 2010. Вип. 5. С. 51 – 53.
3. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування про походження і поширення націоналізму. К: Критика, 2001. С. 9-49.
4. Актуальність застосування STEM-технологій в навчальному процесі // Actual Priorities of Modern Science, Education and Practice: Proceedings of

- the XII International Scientific and Practical Conference, Paris, France, March 29 – April 01, 2022. – Paris: Sci-conf.com.ua, 2022. С.591-595.
5. Bader F., Hamada H. Competency Based Approach between Theory and Practice. *Journal of Teacher Training*, 44(A), 2015, pp. 7-19.
 6. Бібік Н. М. Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування // Компетентнісний підхід в сучасній освіті. Світовий досвід та українські перспективи. К., 2001. – 111 с.
 7. Бібік Н. М. Компетентнісний підхід до презентації освітніх результатів // Школа І ступеня: теорія і практика. – Переяслав-Хмельницький, 2004. Вип. 10. С. 24-37.
 8. Бондаренко В. Г. Вільнокозацький рух у Наддніпрянській Україні (1918 – 1919 рр.) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 2009. Вип. 18. С. 396-402.
 9. Бондаренко, В. Г. Вільне козацтво Олександрівська у повстансько-партизанському русі 1917–1923 рр. // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2011. Вип. 30. С. 120–126.
 10. Бужанський В. Блиск і бідність символічної політики // Віче. 2008. № 23. С. 20-23.
 11. Бачинська О., Чухліб Т.. Забуті козаки. Історія козацтва після зруйнування Запорозької Січі: 1775–1905 рр. Київ: Арій, 2015. С. 9-10.
 12. Бачинська О. Козацтво в системах Російської та Турецької імперій // Історія українського козацтва. Київ: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2007. Т. 2. С. 319.
 13. Березюк О. Р. Розвивальний аспект формування професійної компетентності майбутніх судноводіїв // Вища школа. 2010. № 1. С. 53-59.
 14. Биков В.Ю. Проектний підхід і дистанційне навчання у професійній підготовці управлінських кадрів // Проблеми науки. 2013. № 4. С. 26–32.

- 15.Ващенко Г. Г. Загальні методи навчання. Підручник для педвузів. Харків: Державне видавництво України, 1929. С. 207–229.
- 16.Ваш О. М. Етика : навч.-метод. посіб. – Запоріжжя : ЗНУ, 2018. 104 с.
- 17.Валько Н. В. Стан реалізації Stem-освіти майбутніх вчителів природничо-математичних дисциплін у Європейському союзі // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки. 2018. № 3(2). С. 52-58.
- 18.Вербицький В. В. Дослідницька компетентність старшокласників як засіб формування особистості // Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал: матеріали звіт. наук.-практ. конф. Ін-ту проблем виховання НАПН України. Івано-Франківськ: Типовіт, 2012. Вип. 2. С. 43–47.
- 19.Винайдення традицій / За ред. Е. Гобсбаума та Т. Рейнджера. – К. : Ніка-Центр, 2005. С. 14-16.
- 20.Вільне козацтво – добровільна громадська міліційна організація в Україні 1917–1921 рр. // Scientific Journal of National Academy of Internal Affairs. 2016. № 2 (99). С. 276–280.
- 21.Головань М. С. Компетенція та компетентність: порівняльний аналіз понять // Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології. – 2011. № 8. С. 224-233.
- 22.Газізова О., Фоцій С. Українознавчі практики у сфері утвердження національної та громадянської ідентичності молоді // Українознавчий альманах. 2024. № 35 (2). С. 16–23.
- 23.Грудинін Б. О. Компетентнісний підхід: сутність вихідних понять та положень // Наукові записки. 2015. Т.2. № 7. С.140–146.
- 24.Гринюк О. С. Використання методу проектів на уроках природознавства в старшій школі як умова ефективного навчання учнів // Інститут педагогіки НАПН України. — Київ, 2018. URL:<https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/9784/7/Гринюк%20О.С.%20Використання%20методу%20проектів.pdf>.

- 25.Гриневич Л. М., Морзе Н. В., Вембер В. П., Бойко М. А. Роль цифрових технологій у розвитку екосистеми STEM-освіти // Інформаційні технології і засоби навчання. 2021. Т. 83. № 3. С. 4.
- 26.Гулай О. І. Компетентнісний підхід як основа нової парадигми освіти // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. 2009. Вип. 2. С. 41–51.
- 27.Грицак Я.Й. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX-XX століття: навчальний посібник. К.: Генеза, 1996. С. 17.
- 28.Гушлевська І. П. Поняття компетентності у вітчизняній та зарубіжній педагогіці // Шлях освіти. 2004. № 3. С. 22.
- 29.Глушко О. Компетентнісний підхід в освіті: європейський досвід // Науково-педагогічні студії. 2021. Вип. 5. С. 8–21.
30. Гриб'юк О. О. Впровадження STEM-освіти в рамках дослідно-експериментальної роботи всеукраїнського рівня «варіативні моделі комп'ютерно-орієнтованого середовища навчання предметів природничо-математичного циклу в загальноосвітньому навчальному закладі» // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 3: Фізика і математика у вищій і середній школі : зб. наук. пр. Київ, 2017. Вип. 18. С. 44–50.
- 31.Голубко В. Є. Загибель головного отамана Армії УНР у дзеркалі львівської періодики. // Наукові зошити історичного факультету Львівського університету ім. Івана Франка: зб. наук. пр. Львів, 2016. Вип. 17. С. 322–340.
- 32.Гоцуляк В. В. Сучасні інтерпретації історіографії української революції 1917–1921 рр. Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки. 2017. № 1. С. 7-23.
- 33.Глущенко М. Види громадських формувань з охорони громадського порядку в Україні (1917–1990 рр.) / М. Глущенко // Закон и жизнь. – 2013. № 2. С. 12–15

34. Гулай, Д. Відродження Вільного Козацтва в Україні в 1917 році // Українське козацтво. 1979. № 6 (59). С. 6–7.
35. Джумига, Є. Розвиток Вільного козацтва в Катеринославській губернії (1917–1918 рр.) // Чорноморська минувшина: наук. журн. – 2021. – № 2. – С. 14.
36. Дашкевич Я. Козацтво в історичній пам'яті українського народу. К. : Наукова думка, 1995. С. 112-118.
37. Довмантович Н. Г. Проектна діяльність як засіб формування самоосвітньої компетентності // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота. – 2017. Вип. 1. С. 93.
38. Дорошенко Д. І. Історія України : в 2 т. / Д. І. Дорошенко. Т. 2. (Від половини XVII століття). К. : Глобус, 1991. С. 56.
39. Дорошенко Д. І. Історія України 1917–1923 рр. : [в 2 т.] / Д. І. Дорошенко. – К. : Темпора, 2002. Т. 1 : Доба Центральної Ради. С. 143-150.
40. Дж. Дьюї. Демократія і освіта. Львів: Літопис, 2003. 294 с.
41. Дякова О. Українське вільне козацтво//Українське державотворення: історичний аспект: матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Харків, 28 травня 2021 р. – Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2021. С. 88.
42. Євдокименко В. Критика ідейних основ українського буржуазного націоналізму. – К. : Наук. думка, 1967. С. 163.
43. Єрмаков І. Г. Проектна діяльність // Енциклопедія освіти ; за ред. В. Г. Кременя. – Київ : Юрінком Інтер, 2008. С. 717-718.
44. Ігнатенко Н. В. Теоретичні основи застосування технології проектного навчання на уроках історії у закладах загальної середньої освіти // Young Scientist. – 2018. № 9(61). С. 404-405.
45. Каліберда Ю. Ю. Історія Вільного козацтва за мемуарами учасників національно-визвольних змагань в Україні (1917-1921 рр.) // Збірник наукових праць. – Київський військовий гуманітарний ін-т, 1997. Вип. 2. Кн. 1. С. 65-77.

46. Кириченко О. В. Вільне козацтво і Гетьманат Павла Скоропадського. – Львів : Астролябія, 2012. С. 88-95.
47. Клак І. Моделювання процесу формування професійної комунікативної компетентності у майбутніх учителів-філологів // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2013. № 5. С. 58-67.
48. Коваленко С. Коропська сотня Ніжинського полку Війська Запорозького : історичний нарис. Ніжин, 2023. 31 с.
49. Кремень В. Формування цифрової компетентності у школі: кадрові виклики і відповіді для України // Український педагогічний журнал. 2021. № 4. С. 6-28.
50. Кравченко Г. Ю., Мовмига Н. Є. Проектний підхід як складова педагогічної інноватики на шляху до якісної вищої професійної освіти в Україні // У зб.: Pedagogical and psychological sciences: development prospects in countries of Europe at the beginning of the third millennium: Collective monograph. Volume 2. Riga: Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2018. С. 192–209.
51. Красільнікова О. Компетентнісний підхід як основа філософії освіти // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. 2018. № 1. С. 147–150.
52. Кучай, О. В. Компетенція і компетентність – відображення цілісності та інтеграційної суті результату освіти // Рідна школа. 2009. № 11. С. 44–48.
53. Курас І.Ф., Турченко Ф.Г., Геращенко Г. М.І. Міхновський: постать на тлі епохи // Український історичний журнал. 1992. № 10. С. 63–79.
54. Колот А. Міждисциплінарний підхід як передумова розвитку економічної науки та освіти // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. 2014. Вип. 5 (158). С. 18.

55. Кузан, К. Модернізація вищої освіти: індивідуалізація та міждисциплінарність. Проблеми підготовки сучасного вчителя, (14). 2019, С. 344.
56. Колеснікова, М. Проектне навчання історії у старшій школі як новація в освітньому процесі // Збірник матеріалів XXV наукової конференції здобувачів вищої освіти факультету історії та географії (Полтава, квітень 2022 р.). Полтава: ІВЦ ПНПУ, 2022. С. 51–53.
57. Касьянов Г. Теорія нації та націоналізму. Київ: Либідь, 1999. - С.93-95.
58. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років XX ст.) / [І. П. Крип'якевич, Б. Гнатевич, З. Стефанів та ін.]. Львів: Світ, 1992. С.378-380.
59. Лейко С. В. Поняття «компетенція» та «компетентність»: теоретичний аналіз // Педагогічний процес : теорія і практика. – 2013. Вип. 4. С. 128-135.
60. Лейберов О. Участь населення Ніжинського повіту у Кримській війні 1853-1856 рр. Ніжин: Ніжинська старовина, 2008 р. — Вип. 6(9). С. 58 – 64.
61. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. / пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака. К. : Основи, 1994. С. 22.
62. Локшина О. І. Моніторинг рівнів досягнень компетентностей: інноваційні підходи // Компетентнісний підхід у сучасній освіті. Світовий досвід та українські перспективи. – Київ, 2004. С. 6-16.
63. Лободаєв, В. М. Революційна стихія. Вільнокозацький рух в Україні 1917-1918 рр. К.: Темпора, 2010. С. 299-301, 285-289.
64. Лугова В. М. Розвиток лідерської компетентності менеджера: сучасні підходи // Сучасні проблеми управління підприємствами: теорія та практика : матеріали міжнар. наук.–практ. конф., 18-19 бер. 2019 р. : тези допов. – Харків : ФОП Панов А.М., 2019. С. 197-199.
65. Литвин, Т. С. Чому Російській імперії вдалося мобілізувати українське козацтво для участі в наполеонівській війні 1812 р., придушенні

- Листопадового повстання 1830 р. та Східній (Кримській) війні 1853–1856 рр.? // Магістеріум. Вип. 64: Історичні студії. Київ: НаУКМА, 2016. С. 504.
- 66.Мармаза О. І. Менеджмент в освіті : дорожня карта керівника. Харків : Видавнича група «Основа», 2007. 448 с.
- 67.Масненко В. В. Проблема нації та національної свідомості у науковій теорії В'ячеслава Липинського // Другі Яковлівські читання: Матеріали наук. конф. пам'яті А. Яковліва (1872-1955). – Черкаси, 2002. С. 103-108.
- 68.Мазепа І. Україна в огні й бурі революції 1917–1921. Мюнхен : Вид. «Прометей», 1950. С. 28-30.
- 69.Мазурок М., Саприкіна О. Сторітелінг як ефективний інструмент формування комунікативної компетентності здобувачів освіти Нової української школи // Молодь і ринок. 2022. № 1(199). С. 160-165.
- 70.Мельничук К. Вільне козацтво України періоду Центральної Ради // Наукові записки КДПУ. Серія: Історичні науки. – Кіровоград : КДПУ ім. В. Винниченка, 2007. Вип. 10. С. 123-130.
- 71.Мертенс D. Evaluation of competence-based teaching in higher education: From theory to practice. Evaluation and Program Planning, 52, 2015, pp. 8-15.
- 72.Морзе Н. STEM: проблеми та перспективи – Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2016, С.10.
- 73.Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. URL: <https://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA> (дата звернення: 10.07.2020).
- 74.Нечітайло І. С. Міждисциплінарність як основа розвитку сучасного університету та його освітніх програм // Шлях успіху і перспективи розвитку (до 26-річчя заснування Харківського нац. ун-ту внутрішніх справ). – Харків : Харківський нац. ун-т внутрішніх справ, 2020. С. 370.
- 75.Онопрієнко О. В. Концептуальні засади компетентнісного підходу в сучасній освіті // Шлях освіти. 2007. № 4. С. 32-37.

76. Овчарук О. Компетентності як ключ до оновлення змісту освіти. Стратегія реформування освіти в Україні: Рекомендації з освітньої політики. Київ, 2003. 296 с.
77. Осадчий І. Г. Організаційні форми інтеграції навчальної та наукової складових середньої спеціалізованої освіти наукового спрямування з урахуванням компенсації освітніх втрат учнів в умовах воєнного стану : методичні рекомендації Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2024. С. 46-49.
78. Овчарук О. В. Розвиток компетентнісного підходу: стратегічні орієнтири міжнародної спільноти // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи. Київ, 2004. С. 7–15.
79. Павлютенков Є. М. Моделювання в системі освіти (у схемах і таблицях). – Харків : Вид. група «Основа», 2008. 128 с.
80. Паламар С. П., Наumenко М. С. Сторітелінг у професійній підготовці майбутніх педагогів: сучасні інструменти // Open educational e-environment of modern University. – 2019. № 7. С. 48-55.
81. Пехота О. М. Освітні технології : навч.-метод. посіб. К. : «А.С.К.», 2001. 254 с.
82. Пиріг Р., Проданюк Ф. Павло Скоропадський : штрихи до політичного портрета // Український історичний журнал. – 1992. № 9. С. 91-105.
83. Півень М. Г., Сударева Г. Ф. Інноваційні підходи до запровадження STEM-навчання на уроках історії. // Наукові записки Малої академії наук України. 2022. № 3(25). С. 109.
84. Пометун О. І. Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки // Вісник програм шкільних обмінів. 2005. № 23. С. 18.
85. Пометун О. І. Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті // Компетентнісний підхід у сучасній освіті. Світовий досвід та українські перспективи. К., 2004. С. 22.

- 86.Побірченко Н. С. Компетентнісний підхід у вищій школі: теоретичний аспект // Освіта та педагогічна наука. 2012. № 3. С. 24-31.
- 87.Постова К. Реалізація підходу STEM-освіти та принципи STEAM-освіти // Матеріали Міжнародної науково-практ. конференції «STEAM-освіта: від теорії до практики». Київ, 2022. С. 140-143.
- 88.П'янковська І. В. «Компетенція» та «компетентність» як провідні поняття компетентнісного підходу // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». 2010. Вип. 15. С. 202–211.
89. Упровадження STEM-освіти в умовах інтеграції формальної і неформальної освіти обдарованих учнів: методичні рекомендації / Н. І. Поліхун, К. Г. Постова, І. А. Сліпучіна, Г. В. Онопченко, О. В. Онопченко. Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2019. С.7
90. STEM/STEAM-освіта: від теорії до практики: методичний посібник / Н. І. Поліхун, К. Г. Постова, Г. В. Онопченко, О. В. Онопченко, І. М. Шевченко. Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2023. – С. 88-100.
- 91.Рибалко Ю. В. Компетентнісний підхід у науково-педагогічній літературі // Педагогіка вищої та середньої школи. 2012. Вип. 35. С. 392.
92. Рудніцька К. В. Сутність понять «компетентнісний підхід», «компетентність», «компетенція», «професійна компетентність» у світлі сучасної освітньої парадигми // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. 2016. Вип. 1 (38). С. 243.
- 93.Ренан Е. Що таке нація? // Теорія нації та націоналізму: Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. К. : Смолоскип, 2000. 684 с.
94. Рудь М. Компетентнісний підхід в освіті // Вісник Львівського університету. Серія педагогічна. 2006. Вип. 21, ч. 1. – С. 75.
- 95.Солдатенко В. Ф. Збройні сили в Україні (грудень 1917 – квітень 1918 рр.) // Український історичний журнал. 1992. № 12. С. 42-58.

96. Солдатенко В. Ф. Революційна доба в Україні (1917–1920 роки) : логіка пізнання, історичні постаті, ключові епізоди. К. : Парламентське видавництво, 2011. 565 с.
97. Сисоєва С. Особистісно орієнтовані педагогічні технології: метод проєктів // Педагогіка і психологія. 2002. № 2. С. 5-12.
98. Судіна В. І. Технологія проєктного навчання як засіб розвитку творчого мислення в процесі вивчення історії // Таврійський вісник освіти. – 2006. № 4(16). Херсон : Південноукраїнський регіональний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів. С. 85-86.
99. Соснін О. Інформаційно-комунікативна компетентність громадянина в процесах формування громадянського суспільства // Віче. 2012. № 20. С. 22–26.
100. Santayana G. The Life of Reason: Reason in the social process, vol. 1. Reason in Common Sense. 1905, p. 284.
101. Сосницька Н. Л. Формування науково-дослідницької компетентності при навчанні фізики на засадах STEM-освіти // Науковий вісник львівської академії. Серія: Педагогічні науки : зб. наук. пр. Кропивницький, 2019. Вип. 5. С. 422.
102. Стеценко В. Уніфікація внутрішнього життя України до загальноросійських стандартів напередодні подій 1812 року // Наукові записки з української історії. Збірник наукових статей. Переяслав-Хмельницький. 2015. Випуск 37. С. 5.
103. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. Київ: Радянська школа, 1981. 282 с.
104. Семеріков С. О. На перетині знань: XVI міжнародна конференція з математичної, природничо-наукової та технологічної освіти / Сергій Олексійович Семеріков, Тетяна Анатоліївна Вакалюк, Ірина Сергіївна Мінтій, Василь Петрович Олексюк // Вісник Національної академії педагогічних наук України. 2024. Том 6. № 1. С. 1-5.

105. Тарангул Л. Проєктне навчання — освітня технологія підвищення рівня навчальних досягнень здобувачів освіти (заклади загальної середньої освіти) // Collection of Scientific Papers «SCIENTIA» (Berlin, Germany). 2024. 31 May. С. 242.
106. Тинченко Я. Українські збройні сили. Березень 1917-листопад 1918 р (організація, чисельність, бойові дії). К. : Темпора, 2009. С. 169.
107. Танадайчук В. «Київська козаччина» 1855 р. за спогадами священника Антонія Ковальського // Збірник матеріалів IV міжнародної наукової конференції студентів і молодих вчених. Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2022. С.149-151.
108. Удовиченко О. Україна у війні за державність: історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил 1917–1921 рр. / видав. Д. Микитюк. Вінніпег, 1954. С. 19.
109. Химинець В. В. Інноваційна освітня діяльність. – Тернопіль : Мандрівець, 2009. 360 с.
110. Хмельницька Л. Методологія викладання історії культури України у ЗВО у контексті формування національно-патріотичних цінностей // Український літопис. 2023. № 2. С. 96-108.
111. Якимчук І. В. Традиційні уявлення українського селянства в умовах модернізації суспільства підросійської України (1900–1917 рр.) // Знаки питання в історії України: суспільство між традицією та модернізацією : Зб. матеріалів VIII Міжнар. наук. конф., Ніжин, 5–6 квітня 2012 р. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2012. С. 335.
112. Zajchuk H. M. Formation of Professional Competence of Future Marketers in Tourism Sphere during Professional Preparation : dissertation abstract... Candidate of Pedagogical Sciences : 13.00.04 / Zajchuk Hanna Modestivna – National Pedagogical Dragomanov University. K., 2010. 20 p.
113. Parkhomenko V., Maniyak V. Free Cossacks movement in Ukraine 1917–1918: historiographic interpretations. Danish Scientific Journal. 2025. № 99. P. 26-32.

114. Пархоменко В. А., Маніяк В. С. Компетентнісний підхід як дидактична стратегія на уроках історії: теоретико-методичний аналіз (на прикладі теми Вільнокозацького руху 1917–1918 рр.). // Наукові інновації та передові технології. Серія: Педагогіка. 2025. № 8(48). С. 2094-2108.
115. Пархоменко В. А., Маніяк В. С. Українознавство як інструмент формування національної ідентичності учнів // Нові горизонти освіти: досвід, реалії, перспективи : Матеріали І Всеукр. пед. читань за міжнар. участю пам'яті проф. Євгенії Коваленко (Ніжин, 12 березня 2025 р.) / за ред. Ю. Г. Новгородської, О. В. Самойленко. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2025. С. 79-84.
116. Маніяк В. С. Демократичні ідеї Вільно-козацького руху ХХ століття у процесі сучасної євроінтеграції України // Історія України та Європи в контексті збереження європейських цінностей : тези доп. Міжнар. наук. конф. (Миколаїв, 8 листопада 2024 р.) / у рамках міжнар. проєкту Erasmus+ за напрямом Jean Monnet «Implementation of European values as a basis of democracy in Ukraine». Миколаїв : Вид-во УНЧ ім. Петра Могили, 2024. С. 47-51.
117. Маніяк В. С. Формування національної ідентичності у здобувачів освіти (на прикладі вивчення проблематики Вільнокозацького руху початку ХХ століття) : методичний коментар // Європейські цінності в Україні: історичний аспект : тези доп. Міжнар. наук. конф. (Миколаїв, 17 червня 2025 р.) / у рамках міжнар. проєкту Erasmus+ за напрямом Jean Monnet «Implementation of European values as a basis of democracy in Ukraine». – Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2025. С. 109-113.
118. Маніяк В. Ідейні та фактологічні витoki Вільнокозацького руху XVIII–XIX ст. через призму національного самоусвідомлення // Старожитності Лукомор'я. Миколаїв, 2025. № 3. С. 37-48.
119. Побідаш І. Л. (2019). Сторітелінг: ознаки «гарної» історії. Обрії друкарства. 2019. № 1(7). С. 144-150.

120. Скриник Л. М., Скриник М. В. Інноваційні способи організації мовної діяльності на заняттях з іноземної мови. Кропивницький : Інститут педагогіки НАПН України, 2018.
121. Золочевська М. В. Формування дослідницької компетентності учнів при вивченні інформатики: методичний посібник. Харків, 2009. 92 с.
122. Захарченко П.П., Земзюліна Н.І., Нестеров О.І. У поході за волею: селянсько-повстанський рух на Правобережній Україні у 1919 році. К.: ЗАТ «Нічлава», 2000. 175 с.
123. Фурдуй С. Б. Компетентнісний підхід у вищій школі в Україні: розробка та впровадження ідей при підготовці фахівців соціономічної сфери // Молодий вчений. 2017. № 3. С. 485–489.
124. Філіпчук О. Формування національної ідентичності особистості як педагогічна проблема // Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи. 2024. № 2 (12). С. 48–55.
125. Феденко П. Історія революції (1917–1921). Кн. II: Влада П. Скоропадського. Нью-Йорк: Українське історичне товариство, 1960. С.10
126. Шовкун Т. М., Коваленко С. О., Лобань Л. О., Кузьменко Л. П. Особливості впровадження STEM освіти в позакласній роботі учнів // Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. 2023. Вип. 1. С. 79–85.
127. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття. 1900-1941: стан і статус. Чернівці: Рута, 1998. С. 15-17.
128. Щербатюк, В. Становлення Вільного козацтва в контексті зростання національної свідомості українських селян (літо 1917 – весна 1918 рр.): сучасна історіографія проблеми // Вісник Черкаського університету. Серія : Історичні науки. 2010. Вип. 182. С. 45–54.

129. Щербатюк В. Вільне козацтво: історіографія проблеми // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. 2009. № 96. С. 63.
130. Щербатюк, В. М. Вільне козацтво – добровільна громадська міліційна організація в Україні 1917–1921 рр. // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2016. № 2 (99). С. 284.
131. Щербатюк В. М. Історія регіонів України: Лисянщина. – Київ : Логос, 2002. С. 140-155.
132. Удовиченко О. Україна у війні за державність: історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил 1917–1921 рр.; видав. Д. Микитюк. Вінніпег, 1954. С. 19.
133. Hymes, D. On Communicative Competence / ed. by J. B. Pride, J. Holmes. Harmondsworth : Penguin, 1972. P. 269–293.
134. Чайка Я. Трансдисциплінарність інтеграційних процесів у науці // Академічні візії. 2022. Вип. 3. С. 3–14.
135. Якимчук І.В. Традиційні уявлення українського селянства в умовах модернізації суспільства підросійської України (1900–1917 рр.).//Знаки питання в історії України: суспільство між традицією та модернізацією:Збірник матеріалів VIII Міжнародної наукової конференції, Ніжин, 5–6 квітня 2012 року. Ніжин: НДУ ім. М.Гоголя, 2012. С. 335.

5. Дисертації та автореферати

1. Бондаренко, В. Г. Вільнокозацький рух на півдні України (1917–1918 рр.) : автореф. дис. канд. іст. наук : 07.00.01 / Запорізький нац. ун-т. Запоріжжя, 2006. 20 с.
2. Валько, Н. В. Система підготовки майбутніх учителів природничо-математичних дисциплін до застосування STEM-технологій у професійній діяльності : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти / Валько Наталія Валеріївна ; Херсонський

- державний університет, Класичний приватний університет. Запоріжжя, 2020. С. 49.
3. Вільховик, О. В. Трансформація світогляду червоноармійців на території Радянської України: політичний, економічний, соціальний аспекти (1917–1920-ті роки) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 – Історія України / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2020. С. 82
 4. Гура О. І. Теоретико-методологічні основи формування психолого-педагогічної компетентності викладача вищого навчального закладу в умовах магістратури : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Гура О. І. – К., 2008. 36 с.
 5. Земзюліна, Н. Селянське питання в Україні 1917–1918 рр. (історіографія проблеми): автореф. дис. канд. іст. наук. Київ, 1998. 17 с.
 6. Митрофаненко, Ю. Революційні трансформації періоду визвольних змагань 1917–1922 рр. на теренах Центральної України : дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.01 / Юрій Станіславович Митрофаненко. Запоріжжя, 2024. – С. 126.
 7. Нестеров, О. Селянський повстанський рух на Правобережній Україні (1919 р.): дис. канд. істор. наук. Київ. 2001. 188 с.
 8. Петрук В. А. Теоретико-методичні засади формування базових професійних компетенцій у майбутніх фахівців технічних спеціальностей: автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. К., 2008. 36 с.
 9. Щербатюк, В. М. Селянський повстанський рух в Україні 1917–1921 років: українська історіографія: дис. д-ра іст. наук: 07.00.06. Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2012. 489 с.

6. Нормативні документи

1. Закон України «Про освіту».

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

2. Модельна навчальна програма «STEM. 7–9 класи (міжгалузевий інтегрований курс)» / авт. Левченко Ф., Озарчук А., Рогоза В., Скулатов О., Сіпій В., Тишковець М. – Рекомендовано Міністерством освіти і науки України, наказ від 14 серпня 2024 р. № 1138. – Київ : МОН України, 2024.

ДОДАТКИ:

ДОДАТОК №1.

Розробка уроку за компетентнісним підходом (методичний коментар)

Тема уроку: «Вільне козацтво 1917-1918 рр.: роль, виклики та історичне значення».

Мета уроку: засвоїти ключові історичні факти про Вільне козацтво періоду 1917-1918 рр., його структуру, основних діячів, функції та вплив на суспільно-політичні процеси в Україні; розвивати навички критичного мислення, аналізу історичних джерел, роботи в групах та формулювання власних аргументованих висновків; формування усвідомлення громадянської відповідальності.

Тип уроку: комбінований.

Структура уроку:

I. Привітання.

На цьому етапі великого значення набуває використання інтерактивного методу під назвою *«Відповідає сусід справа – Вільні козаки»*. Основна мета цього підходу полягає у розвитку критичного мислення, а також удосконаленні навичок міжособистісної комунікації в учнів. Метод має чіткий алгоритм реалізації, що дозволяє підтримувати структурованість навчального процесу. Важливим організаційним моментом є формування кола із учасників, у центрі якого з'являється історична постать, така як отаман Вільного козацтва. Далі одному з учасників ставиться конкретне запитання (наприклад: «Олено, які завдання виконували Вільні козаки у 1917 році на локальному рівні?»). Проте, відповідь на запитання надає не той, до кого було звернення, а сусід праворуч. Останній повинен включити до своєї відповіді ім'я запитаного та продемонструвати творчий підхід (наприклад: Олено, якби я був

у складі Вільного козацтва у 1917 році, то я би охороняв залізничні станції. Адже це входило до їх функціональних обов'язків»).

Для оптимізації навчального процесу може бути запропонований орієнтований перелік питань для дискусії: У чому полягала роль Вільного козацтва у забезпеченні громадського порядку в регіонах? Хто став ініціатором створення Вільного козацтва на місцевому рівні?

II. Мотиваційна частина.

Відповідна частина передбачає використання методичного прийому *«Створюємо будинок Вільного козацтва»*. Викладач накреслює на великому аркуші схематичне зображення будинку, кожний елемент якого символізує певний аспект змісту уроку. Фундамент будинку представляє знання учнів щодо українського козацтва: його здатність до самоорганізації, боротьбу за права та інші історичні аспекти, що вже є відомими. Стіни будинку (що складаються зі «цеглинок») позначають інформацію, якою учні прагнуть оволодіти під час заняття, зокрема подробиці про Вільне козацтво періоду 1917-1918 років – його значення, структуру та ключових діячів. Дим із димаря символізує персональні очікування чи занепокоєння учнів щодо складності виконання завдань або засвоєння теми.

Кожен учень отримує три стікери для самовираження: перший прикріплюється до фундаменту з описом того, що учень уже знає («Я знаю, що...»); другий – на одну з цеглин стін для позначення бажання дізнатися нове («Хочу дізнатися...»); третій – на димар із відображенням особистих переживань («Мене насторожує...»). Залежно від власного бажання, учні можуть поділитися своїм бажанням усно, що сприяє інтерактивності та кращому зануренню в тему уроку.

III. Основна частина.

Одним із ключових прийомів є використання проблемної ситуації *«Вільне козацтво: тоді й зараз»*. Методика передбачає залучення учнів до активного аналізу історичних явищ через конкретні матеріали, які

представляють проблеми Вільного козацтва в період 1917-1918 років: відсутність централізованого командування, брак озброєння, конфлікти з більшовиками, труднощі мобілізації, а також політико-адміністративна криза. Учні пропонується розглянути документальні джерела, як-от постанови І Всеукраїнського з'їзду Вільного козацтва (3-6 жовтня 1917 року), статут Вільного козацтва (13 листопада 1917 року) чи наказ військового міністра УНР В.О. Жуковського про розпуск руху (5 квітня 1918 року). Здобуті матеріали учні індивідуально опрацьовують, роблять узагальнення щодо обраної проблеми та презентують свої висновки в малих групах. Під час роботи в групах учасники аналізують основні причини проблем, їхній вплив на подальшу долю руху, а також встановлюють паралелі між минулим і сучасними викликами в Україні. Результати групового обговорення коротко презентуються для загального обговорення. Виконання завдань такого типу дозволяє учням поглибити розуміння історичних процесів, розвиваючи навички колективної взаємодії, аналітики та рефлексії.

Ще одним продуктивним прийомом є інтерактивна *рольова гра «У ролі Вільного козацтва»*. За бажанням, один учень тимчасово залишає аудиторію, після чого клас отримує завдання визначити персонажа або роль, пов'язану з історичними подіями цього періоду (наприклад: козак-доброволець, військовий комісар Центральної Ради, сільський священик чи більшовицький агітатор). Повернувшись до класу, учень має через уточнюючі запитання визначити свою роль на основі жестів, міміки і символічних дій інших учасників. Такий підхід не лише сприяє залученню до активної діяльності. Але й розвиває глибоке емоційне сприйняття матеріалу.

Прийом «Мета план: Вільне козацтво – відповіді на виклики часу» акцентує навчальну діяльність навколо ключового питання: «Чому виник Вільнокозацький рух і яку роль він відіграв у визвольних змаганнях 1917-1918 років?». У межах мета плану роботу будується через чотири блоки аналізу, представлених різними кольорами карток: жовтий – факти (об'єктивна інформація); синій – проблеми (виявлення труднощів

функціонування); зелений – можливості (шляхи подолання викликів); червоний – цінності (оцінка суспільної й історичної значущості). Діяльність у малих групах передбачає формулювання письмових відповідей за кожним блоком, що сприяє розвитку навичок критичного мислення, аргументації й усвідомлення причинно-наслідкових зв'язків у історичних подіях. Завершальний етап включає створення загального мета плану – графічної колективної схеми мислення для глибокого аналітичного обговорення.

Метод «Фрірайтинг» - це техніка спонтанного письмового самовираження, яка сприяє внутрішній рефлексії та активізує творче мислення. Вчитель створює емоційно насичену установку, що занурює учня у конкретний історичний контекст. Наприклад, атмосфера політичної невизначеності, втрата зв'язку з Києвом, наближення більшовицьких військ, але водночас відчуття солідарності, піднесення і впевненості у силі своєї громади. Учень має уявити себе активним учасником цих подій, а не просто спостерігачем. Завдання полягає в тому, щоб протягом 10-15 хвилин записувати свої думки без зосередження на правильності чи логічній завершеності тексту. Щоб полегшити початок роботи, пропонуються стартові фрази: «Я – вільний козак, і сьогодні ми вирішили...», «Моє село піднялося на боротьбу, тому що...», «Ми не можемо чекати від Києва наказів, бо...». Такі фрази спрямовують учня на осмислення ключових тем: участі в процесах, відповідальності й мотивів до спротиву. Аналізована техніка допомагає не лише дізнатися про історичні події, а й пережити їх на особистісному рівні.

IV. Рефлексія.

Відповідна частина є критично важливим етапом уроку, оскільки вона інтегрує отримані знання, уміння та власні судження учнів у цілісне розуміння теми. Один із найбільш ефективних інструментів у цьому напрямку – створення візуального представлення матеріалу, яке демонструє взаємозв'язок між поняттями, судженнями та інтерпретаціями. На початку учні будують колективну ментальну карту за допомогою цифрових платформ на кшталт Google Jamboard чи Padlet. Вона охоплює ключові аспекти теми та структурно

систематизує інформацію. У наступному кроці пропонується шаблон із основними категоріями, який учні доповнюють індивідуально або групами протягом 10-15 хвилин. Цей процес дозволяє адаптувати матеріал до власного сприйняття, активізувати навички критичного мислення й оцінити рівень засвоєння.

Змістові блоки в такому форматі можуть включати кілька основних напрямів: теорії та концепції (наприклад, самоорганізація сільських громад), підготовка (умови розвитку руху), алгоритми (створення загонів, вибори отаманів, проведення козацьких з'їздів), методики (аналіз історичних джерел, дискусії, візуалізації), джерела (документальні матеріали) та особистісну рефлексію (відповіді на питання: Що мене здивувало?», «Які паралелі можна провести із сьогоднішніми подіями?»). Подібний підхід сприяє глибшому розумінню матеріалу та його осмисленню через призму сучасності.

ДОДАТОК № 2.**Розробка уроку в межах проектно-орієнтованого навчання****(методичний коментар)**

Тема уроку: «Вільне козацтво 1917-1918 рр.: історичний контекст, розвиток та спадок».

Мета уроку: сформувати цілісне розуміння ключових історичних фактів про Вільне козацтво, його структуру, функції, провідних діячів; розвиток аналітичних навичок історичних джерел; формування здатності до критичного осмислення історичних подій та їхнього зв'язку з сучасними соціально-політичними процесами.

Тип уроку: комбінований.

Структура уроку:

I. Привітання.

Зміст методу «*Склади фразу – дізнайся правду*» базується на засадах проектного та діяльнісного підходів, спрямованих на формування мотиваційного середовища для подальшого поглибленого вивчення теми. У рамках методу вчитель заздалегідь готує набори карток, на яких записані розділені на частини фрази (по одній половині на кожному аркуші). Кількість фраз обирається так, аби вона дорівнювала половині кількості учасників, тобто забезпечувала парну роботу учнів. Кожен учень отримує одну частину фрази та, спирається на свої історичні знання, логіку та інтуїцію, шукає пару, яка має доповнити вислів. Утворені пари формують повні висловлювання і готуються до стислої презентації. Презентація включає пояснення змісту отриманої фрази із зазначення історичного контексту, а також припущення щодо її значущості для подальшого вивчення теми. Для структурування роботи учнів можна запропонувати орієнтований перелік тез:

- Вільне козацтво як форма самоорганізації українців у 1917 році.
- Юрко Тютюнник – один із лідерів козацького руху.
- Перший з'їзд Вільного козацтва, що відбувся у Звенигородці.

- Головна мета Вільного козацтва: охорона порядку та забезпечення національної безпеки.
- Діяльність Вільного козацтва як орган координації загонів.
- Заборона козацтва після приходу більшовиків.

Варто зауважити, що подібні обговорення стимулюють аналітичне мислення учнів, готуючи їх до змістовного вивчення історичного матеріалу.

II. Мотиваційна частина.

Відповідний етап уроку базується на використанні *методу «Чімборасо»*, який є дієвим інструментом для візуалізації та глибокого розуміння історичних процесів через метафору сходження на вершину. Така метафора символізує поступове розгортання ключових подій, що дозволяє учням краще сприймати матеріал. Назва методу походить від вулкана Чімборасо в Еквадорі – найвищої точки Землі, якщо рахувати від її центру. Це додає ідеї концептуальної багатомірності, асоціюючи «підкорення історичних висот» із ретельним дослідженням і осмисленням минулого. Методика гармонійно вписується в принципи активного та дослідницько орієнтованого навчання. Її реалізація базується на підходах когнітивної психології, які роблять акцент на унаочненні, моделюванні та зануренні в навчальний процес, стимулюючи учнів до конструктивних висновків і творчого осмислення матеріалу.

Практичне втілення методу розпочинається з формування малих команд серед учнів. Кожній групі доручається дослідити конкретний аспект історичного контексту або окрему характеристику Вільно козацького руху: його створення, структуру, функції, вплив Центральної Ради тощо. Учасники команд активно шукають інформацію, спираючись на надійні історичні джерела, зокрема енциклопедії та документи. Всі напрацювання оформлюються у вигляді логічних схем, які відображають розвиток Вільно козацького руху: від його зародження до поступового занепаду, із зазначенням ключових моментів і переломних подій. Далі представники команд презентують свої результати, створюючи історичний наратив у форматі єдиної

сюжетної лінії. Цей підхід допомагає учням сформувати цілісний погляд на тему та простежити внутрішню логіку розвитку подій. Завершальний етап передбачає аналіз обраної структурної моделі викладення матеріалу, обговорення загальних закономірностей розвитку Вільно козацького руху, а також визначення ключових критичних моментів у його історії.

III. Основна частина.

Базується на використанні карток за моделями **«Проппа»** і **«Пассаторе»**. Запропонована методика є дієвим інструментом для адаптації історичного матеріалу до структурованого наративу. Вона ґрунтується на класичних моделях сюжетної побудови, що сприяє кільком важливим педагогічним цілям: наочному представленню складних історичних процесів, послідовному формуванню історії на основі ключових елементів, переосмисленню ролі особистості на контексту в розвитку подій, а також стимулюванню критичного й аналітичного мислення. Модель **«Проппа»**, заснована на морфології казки, структурно організовує історичні події як послідовність функції, включно з героїчними діями, викликами та розв'язками. Водночас модель **«Пассаторе»**, що представляє італійську наративну педагогіку, фокусує увагу на аналізі через структурні вузли історичних процесів: контекст, дійові особи, конфлікт, динаміка подій та їх результат.

Методика уроку передбачає об'єднання учнів класу на дві рівноцінні групи (по 6-7 учнів), кожна з яких працює з однією з моделей - Проппа або Пассаторе. Кожному учню видається індивідуальна картка з деталізованим описом структурного елементу вибраної моделі (наприклад: герой, випробування, конфлікт або хронологія). Учні опрацьовують текст підручника, мультимедійні ресурси чи інші історичні джерела, щоб заповнити зміст своєї частини наративу фактичними даними. Узгоджуючи свої ідеї зі структурою обраної моделі, учні послідовно озвучують створений ними елемент загальної історії. Під час цього процесу використовується формат **«ланцюгового сторітелінгу»**: кожний наступний учень продовжує розповідь, враховуючи зміст своєї картки. Для полегшення сприйняття та структурування

інформації вчитель супроводжує виступи учнів демонстрацією відповідної картки на екрані. Зміст карток за моделями орієнтованими на конкретний історичний контекст. Згідно з моделлю Проппа, приклади ключових функцій виглядають так: герой – Вільне козацтво як захисник національного порядку; завдання – забезпечення безпеки громад і боротьба з безвладдям; супротивник – більшовицькі сили, мародерські загони та хаос; випробування – нестача централізованої підтримки та політична нестабільність; помічники – місцеві громади, козацькі традиції і духовенство; кульмінація – бойові дії та охорона стратегічних об'єктів; результат – поразка руху при збереженні його пам'яті.

Модель Пассаторе формалізує аналіз через структурні вузли: контекст – революційна ситуація в Україні 1917 року; дійові особи – отамани, місцеві лідери. Селяни та представники уряду УЦР; конфлікт – протистояння між ідеями автономії й централізму і втрати; соціальні реакції – підтримка, розчарування, страх або спротив; підсумок – занепад руху та його трансформація у національну пам'ять.

Веб-квест у вигляді *гри «Промо-картки»* являє собою сучасний дидактичний інструмент, який поєднує дослідницьку діяльність, командну співпрацю та інтерактивну гейміфікацію. Такий підхід не тільки сприяє засвоєнню навчального матеріалу, але й дозволяє учням стати активними учасниками освітнього процесу. Підготовка до гри включає створення тематичних карток, які вчитель розробляє заздалегідь. Ці картки поділяються на кілька типів: персоналії, дати, події, географічні об'єкти та конфлікти. На лицьовій стороні кожної картки міститься ключова інформація, а на звороті – аналітичне або проблемне завдання. Наприклад, картка «Персоналії» містить ім'я історичної особи та її зображення (наприклад, Юрко Тютюнник). На звороті розташовується низка запитань: від визначення основної ролі цієї постаті у Вільно козацькому русі до порівняння її діяльності з іншими діячами чи формування власної характеристики. Картки типу «Події» описують знаменні моменти (наприклад, Перший з'їзд Вільного козацтва у Звенигородці) і супроводжуються завданнями, такими як визначення

конкретної дати події, її значення для козацького руху або формування журналістського заголовка для того часу. Аналогічно, картки «Дати» прив'язують учнів до хронології українських революційних процесів, пропонуючи завдання про зв'язок часу з подіями та створення коротких творчих слоганів. Картки «Місця» мають географічну спрямованість і задачі щодо стратегічного значення регіонів чи маршрутів руху Вільного козацтва. Картки «Конфлікти» загострюють увагу на проблемних моментах історичного періоду, такі як «Відсутність центрального керівництва», стимулюючи учнів аналізувати наслідки, запропонувати шляхи вирішення та співвідносити історичні виклики із сучасними реаліями.

Методика передбачає командний формат роботи учнів. Усі учні класу об'єднуються в команди по 2-3 особи і по черзі витягують картку із завданням. Команда озвучує відповідь, отримуючи червону фішку за повну і аргументовану відповідь або синю фішку за повну і аргументовану відповідь або синю фішку за частково правильну відповідь. Перемогу здобуває команда, яка зібрала найбільшу кількість червоних фішок. Гра сприяє активному залученню учнів до освітнього процесу, розвитку критичного мислення, вміння працювати в команді та творчої взаємодії з навчальним матеріалом, що робить її надзвичайно цінним освітнім ресурсом.

IV. Рефлексія.

Метод «*Коло козацької думки*», реалізується наступним чином, а саме на місцях для сидіння (стілцях або партах) розміщуються тематично релевантні ілюстрації, серед яких фотографії учасників Вільного козацтва, візуальні композиції із життя періоду 1917-1918 років, художні репрезентації козацьких загонів, зображення документів чи пропагандистських плакатів. Вибрані матеріали мають на меті викликати асоціацію, що поєднують естетичність із символізмом, а також сприяти осмисленню ідей, переживань, конфліктів або соціальних викликів, характерних для зазначеного історичного періоду.

Учням дається завдання обрати одну ілюстрацію, яка найбільше відгукнулася їм на емоційному рівні або стимулювала до глибоких роздумів. У рамках структурованої дискусії кожен учень презентує свій вибір, коротко формулюючи власне бачення теми чи проблеми, яку він спостерігає в обраній роботі. Часники висвітлюють, що саме їх вразило і зацікавило та як це може бути співвіднесено з реаліями сучасності. Учні, які поділяють аналогічну думку чи інтереси, мають змогу долучитися до тих, хто вже висловився, організовуючи невеликі тематичні групи. Далі учні визначають ключову тему для поглибленого дослідження, наприклад, як основу для створення навчального міні проекту. У рамках діяльності груп учасники разом оцінюють зміст обраної ілюстрації, аналізують її тематичний контекст і роблять висновки, які допомагають сформулювати та розвинути ідеї дослідження. Ті учні, які не інтегрувалися до жодної групи, отримують можливість виконати письмову рефлексію за допомогою таких конструкцій: «Я зрозумів/зрозуміла..», «Мене здивувало...». Подібний методологічний підхід сприяє глибшому розкриттю індивідуального та колективного сприйняття історичних та соціальних процесів.

ДОДАТОК № 3.**Розробка уроку в площині міждисциплінарного підходу
(методичний коментар)**

Тема уроку: «Вільне козацтво 1917-1918 рр.: міждисциплінарний погляд на історичний контекст, розвиток та історичний спадок».

Мета уроку: ознайомити учнів із суспільно-політичними умовами створення Вільного козацтва у 1917-1918 рр.; висвітлити структуру, функції та діяльність козацьких загонів; розвивати навички роботи з історичними джерелами та аналізу інформації; сприяти усвідомленню цінностей самоорганізації, громадянської відповідальності та національної ідентичності.

Тип уроку: комбінований.

Структура уроку:

I. Привітання.

Заняття розпочинається із обраного методичного прийому, умовно названого «*Голосом козацької ради*». Учитель створює автентичний освітній контекст, звертаючись до учнів із словами: «Уявіть, що ми – учасники зібрання Вільного козацтва у 1917 році. Ви щойно прибули на раду й маєте можливість висловити лише одне речення, звернене до всіх присутніх. Це повинно бути гаслом, заклик або звернення». Для поглиблення атмосфери на слайді демонструється ключове висловлювання: «Воля, порядок, самооборона – у руках громади». Учні по черзі висловлюють свої думки, або стоячи в колі, або залишаючись на своїх місцях. Пропоновані варіанти їхніх відповідей можуть відображати історичний контекст того часу. Наприклад:

- «Я підтримую створення загону – наша земля повинна бути захищена!».
- «Козацька рада – це наша можливість встановити порядок без сторонніх впливів!».
- «Пропоную обрати отамана – людину чесну і справедливу!».

– «Наша громада самостійна має дбати про лад і безпеку – влада надто далека для цього!».

Для стимулювання активності та інтеграції знань з історії учитель може надати учням картки із зазначеними термінами, такими як «отаман», «громада», «станція», «Центральна Рада», «селяни». У своєму зверненні учні мають використати ці слова, органічно включаючи їх у запропонований контекст. По завершенню цього етапу заняття, учитель резюмує діяльність групи, підводячи підсумок: «Ми прагнули відтворити дух та атмосферу доби 1917 року, коли прості люди вперше за багато століть отримали можливість активно долучитися до процесів керування власними життями. Таким був зміст і суть Вільного козацтва – народна ініціатива, самоорганізація та відповідальність за майбутнє своєї громади».

II. Мотиваційна частина.

Доречним є використання прийому «*Скульптура пам'яті*» передбачає творчу взаємодію учнів у процесі вивчення теми Вільного козацтва. Учитель заздалегідь готує умовні «скульптури», що відображають ключові аспекти організації, функцій та ідей козацької громади. Наведені приклади імпровізованих скульптур становлять різні моделі символічної передачі змісту. «Козацька фортеця» складається з кількох коробок, які ілюструють ієрархію влади:

- Велика нижня коробка - «Громада», що символізує народну основу (селяни);
- Середня коробка – «Місцева козацька рада»;
- Верхня маленька коробка – «Головна Козацька рада» як керівництво;
- Стрічка навколо всіх коробок – «Єдність козацтва», що об'єднує рівні влади;
- Олівці по боках коробок – «Зброя та охорона порядку».

«Козацький пост» відтворює охоронні функції Вільного козацтва через такі компоненти: два кубики як основа – залізнична станція або сільська рада;

фігурка людини – «Козак-охоронець»; схрещені олівці – «готовність до бою»; прапорець із написом «Своя земля» - символ оборони різних територій; стрічка, що створює бар'єр – контроль за безпекою. Основна увага зосереджується на ролі охорони порядку й оборони місцевих громад. «Вибране коло» представляє систему самоуправління: паперове коло – символ зібрання громади; фігурки з написом «отаман», «старшина», «селяни», які виступають учасниками зборів; плакат «Рішення ради», який вказує на спільне волевиявлення громади. Ця скульптура ілюструє демократичний процес обрання провідників громади. «Козацький щит» акцентує на оборонній функції через такі елементи: картонний щит – символ захисту українського села; наліпки чи значки, що демонструють ключові цінності козацтва (свобода, народна воля, порядок); символи загроз по краях, що відображають виклики (більшовики, монархісти, анархія). Цей образ унаочнює Вільне козацтво як захисника землі й громади.

Для виконання вправи учні об'єднуються на кілька команд (по 3-5 осіб). Кожна команда призначає посланця, який має лише 30-60 секунд для спостереження за скульптурою. Посланець, повернувшись до команди, словесно пояснює побачене, допомагаючи їй відтворити оригінал. При цьому він не може торкатися матеріалів або будувати самостійно. Команди намагаються створити максимально близько до оригіналу конструкції. Якщо дозволяє час. Вправа може тривати кілька раундів із новими посланцями. Наприкінці всі порівнюють свої версії зі створеною вчителем скульптурою, аналізуючи помилки та досягнення.

III. Основна частина.

Метод «Leporello», інтегрує проектний, дослідницький та творчий підхід. Учитель починає з демонстрації зразка книжки-гармошки і коротко пояснює завдання: створення візуального історичного проекту, що висвітлює сутність та історичну роль Вільного козацтва. Учні отримують картон у вигляді книжки-гармошки, який розділяється на три тематичні блоки. Перший блок присвячено питанням виникнення та розвитку Вільно козацького руху.

Учитель показує фрагмент мап, фотографій, історичних джерел. Учні додають картки з основними датами, портретами отаманів і короткими коментарями до кожної картки (або заздалегідь підготовленими, або відтвореними власноруч). Для більшої деталізації учасники можуть накласти карту з позначенням центрів руху. Другий блок аналізує оцінки сучасників щодо Вільного козацтва та його лідерів. Учні опрацьовують різноманітні джерела. Серед яких спогади, газетні статті й звернення отаманів. Наклеюються уривки текстів (роздрукованих або переписаних вручну), після чого формуються думки і оцінки – позитивні, суперечливі чи критичні. Третій блок спрямований на осмислення причин занепаду руху. Учитель надає аналітичні матеріали та документи, які учні перетворюють у схеми причин занепаду, оформлену на кольоровому папері. У схемі акцептуються різні аспекти: політичні, соціальні, воєнні. Усі завдання можуть виконуватися як індивідуально, так і в групах. Під час роботи учні вирізають елементи, вклеюють їх у книжку-гармошку, аналізують надані матеріали та доповнюють їх ілюстраціями, схемами прямими цитатами й власними висновками, спираючись на теоретичний матеріал уроку. По завершенню методу створюється освітній продукт – тематична книжка гармошка, яка не лише структурно висвітлює ключові аспекти історичного явища, а й стає своєрідним візуалізованим інструментом для аналітичного осмислення та творчого представлення отриманих знань.

Метод «Лепбук» представляє собою сучасну освітню технологію, яка сприяє формуванню ключових компетенцій учнів у процесі активного навчання. Під час роботи над створенням лепбуку учні опрацьовують різноманітні джерела, навчаються виокремлювати головне, систематизувати та узагальнювати історичний матеріал. Відповідний підхід дозволяє глибше осягнути сутність історичних подій, корені їх виникнення, а також їх роль у національно-визвольних змаганнях. Методика створення лепбуку реалізується через три основні етапи:

- «Етап дослідження (розслідування)» - на цьому етапі учні працюють у командному форматі, виконуючи низку історичних місій. Кожна

місія складається з кількох складових: інформаційної станції (текстового матеріалу з доповненнями у вигляді QR-кодів для доступу до відео чи документів), міні-завдання (наприклад, відновлення хронології подій, розшифрування цитат чи впізнання історичних постатей за фотографіями), а також отримання наклейки для лепбук-карти після успішного завершення завдання. Засвоєна інформація поступово заповнює інтерактивну карту знань.

– «Етап конструювання лепбуку» - на другому етапі команди оформлюють свої інтерактивні леп буки у вигляді карт знань. Для цього вони використовують друковані матеріали, малюнки, стрічки, схеми та портрети. Цей етап сприяє розвитку навичок систематизації інформації, креативного мислення та здатності інтегрувати знання.

– «Етап презентації результатів» - учні презентують ключові висновки, діляться цікавими відкриттями, пояснюють логіку оформлення та аргументують взаємозв'язок представлених даних.

IV. Рефлексія.

Техніка «Карта дійсності» передбачає створення учнями ментальної карти, спрямованої на структурування їхніх знань. У центрі карти має бути розміщене основне поняття - «Вільне козацтво: 1917-1918», що слугує базисною точкою для подальшої роботи. Учні пропонуються сформувати 4-6 гілок, використовуючи кольорові ручки або маркери, щоб організувати відповідь на ключові питання. Серед запропонованих напрямків для роботи можуть бути такі категорії:

- «Суть феномену» Що це було? (самоврядна сила, охорона села, альтернатива регулярним військовим формуванням, народна ініціатива).
- «Учасники подій» Хто долучався до створення і функціонування? (Юрко Тютюнник, місцеві отамани, селянство).
- «Досягнення» Чого вдалося досягти? (захист громад, охорона складів і мостів, організація з'їздів).

– «Бар'єри та виклики» Що перешкоджають ефективній діяльності? (відсутність центрального управління, нестача зброї, більшовицька агресія, стан політичного безвладдя).

– «Спадок для наступних поколінь» Що залишилось в історії? (приклад локальної самоорганізації, ідея свободи та гідності, визвольний елемент національного історичного наративу).

Методика передбачає індивідуальну роботу учнів, які створюють ментальні карти на аркушах паперу різного кольору. На наступному етапі вони мають можливість об'єднати свої напрацювання в колективну карту шляхом спільного обговорення проблемних аспектів і систематизації думок. Такий підхід сприяє не лише закріпленню навчального матеріалу, але й розвитку навичок критичного мислення, творчості та міжособистісної взаємодії в навчальному процесі.